షిక్తుఁడయ్యెను. దేవరాయమహారాయలకు సామంతులుగ నుండి దేవరకొండ మెతుకుసీమలఁ బరిపాలించుచున్న పద్మనాయకభూపాలురు కోమటివేమభూపాలునిరాజ్య మాక్రమింపఁ బెక్కుతడవులు దండయాత్రలు సలిపి యుద్ధములు చేసి పరాభూతు లగుచు వచ్చిరికాని వారిమనోభీష్టము నెఱవేఱి యుండలేదు. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సమర్థుఁడై, ప్రజ్ఞావంతుఁడై భూరిపరాక్రమమున వైరివీరుల ఘోరసంగ్రామముల నోడించి ప్రతిభతోఁ బ్రజాపరిపాలనము గావించి చిరయశమును సంపాదించెను. వీరనారాయణబిరుదాంకితుండగునీ పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు పూర్వరాజమార్గానుసారముగా ధరాపాలనము గావించెను.

మామిడిసింగనామాత్యవర్యుఁడు.

అనవేమభూపాలునికి మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన మామిడిపెద్దనామాత్యుని మూఁడవకుమారుఁడైనసింగనామాత్యుఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నున్నట్లు శ్రీనాథకవివిరచితమైనశృంగారనైషధములోని యీక్రిందిపద్యమువలన విదితమగుచున్నది.

“సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరి శుద్ధాంత
తాటంకముల కెగ్గు దలఁచుచుండఁ

దనబాహుపీఠంబు ధరణిభృత్కమఠాహి
సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
దనకీర్తినర్తకి ఘనతరబ్రహ్మాండ
భవనభూముల గొండ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
దనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
జీమూతసురభుల సిగ్గుపఱుపఁ
గీ. బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరుని మంత్రి
యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
మంత్రి పెద్దయసింగనామాత్యవరుఁడు."

ఈమహాప్రధానశేఖరుఁడు వేమభూపాలునిచే వివిధాగ్రహారములతోఁబాటుగా నాందోళికా ఛత్రచామరకళ్యాణకలాంచికాది బహుసమ్మానార్హచిహ్నంబుల నాదర మొప్పారగాంచి సామ్రాజ్యసంభరణప్రౌఢుఁడై యొప్పియుండె నని పైగ్రంథమె తెలుపుచున్నది. ఇతనియన్నలు వేమనామాత్యుఁడును పెగడనామాత్యుఁడును వేమభూపాలునికడ దండనాయకులుగ నుండి ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారలుగ నీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణింపఁబడి యుండిరి.

"సీ. కాలకంఠకఠోరకంఠహుంకారంబు
చెవులు సోకనినాటి చిత్తభవుఁడు

కుపితరాఘవఘనక్రూరనారాచంబు
తనువు నాటనినాటి వనధిరాజు
క్రుద్ధకుంభోద్భవ భ్రూలతా కౌటిల్య
విక్రృతి గ్రుంగనినాటి వింధ్యశిఖరి
వీరభద్రోద్దార ఘోరవీరావేశ
విహ్రృతి గందనినాఁటి తుహినకరుఁడు
గీ. చక్కఁదనమున గాంభీర్యసారమునను
బ్రకట ధైర్యకళాకలాపములయందు
దండనాయకచూడావతంస మైన
మంత్రి మామిడివేమనామాత్యుఁ డలమి."
సీ. తగఁ గైవారమొనర్ప విక్రమకథాధౌరేయతాశాలి శ్రీ
ప్రెగడన్నధ్వజినీశుఁ డంబునిధిగంభీరుండు శుంభద్ద్విష
న్నగరద్వారకవాటపాటనవిధానప్రౌఢబాహార్గళా
యుగళుండాహవసవ్యసాచిధరలోనొక్కండు పేరుక్కనన్,'

సింగనామాత్యుని పూర్వులు.

వీరికిఁ దాతయగు మామిడన్న భారద్వాజస గోత్రుఁడైన పెదతూర్కన మంత్రికి మనుమఁడై విక్రమపురీ సింహాసనాధ్యాసియైన చిట్టిపెద్ద ప్రభునకుఁ గుమారుఁడై యధిక విమల శివాచార తత్పరుఁడై బంధురసౌమహాసీయ సంపదచే వి:

సిల్లుచు ధర్మశీలుఁడై అక్కాంబికయందు వంశపావనులైన నల్వురు పుత్రులను బడసి యుండెను. వారలలో నగ్రజుఁడైన పెద్దనామాత్యుఁ డనవేమాధిపు రాజ్యభారభరణవ్యాపార దక్షుఁడై యుండెనని యాంధ్రనైషధములోని యీక్రింది పద్యమువలన వ్యక్తమగుచున్నది.

"మ. అనతారాతివసుంధరారమణ సప్తాంగాపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖడ్గా ద్వితీయార్జునుం
డనవేమాధిపురాజ్య భారభరణ వ్యాపారదక్షుండు పె
ద్దన మంత్రీశుఁడు మామిడన్న ఘనుఁ డేతన్మాత్రుఁడే
యెన్నఁగన్."

ఈయమాత్యశేఖరునకు వీరభద్రామాత్యుఁడు, మారనామాత్యుఁడు. నామామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధులైన మువ్వురు తమ్ములు ననవేమ భూపాలుని కడ మంత్రులై యున్నను విధేయులై వివిధకార్యకరణదక్షులై యొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క విషయంబునఁ బ్రజ్ఞావంతులై యున్నట్లీక్రింది పద్యములం బట్టి ద్యోతకము కాఁగలదు.

"ఉ. హేమధరాధరేంద్రమున కెంతటి పెద్దధృతిన్ భుజంగమ
స్వామికి మేలుచేయు పటువాగ్విభవంబున బుద్ధిసంపదం
దామరచూలికిన్సరి ప్రధానులు దక్కిన వారు సాటియే
మామిడి వీరభద్రున కమాత్యశిఖామణి కివ్వసుంధరన్

"ఉ. సత్యవచోనియామకుఁడు నిశాకరశేఖరభక్తిభావనా
సాత్యవతేయుఁ డుద్భటభుజాబల విక్రమకేళివిక్రమా
దిత్యుఁడు కార్యఖడ్గసముదీర్ణుఁడు మామిడిమంత్రి మారనా
మాత్యుఁడు వానిఁ బోలవశమా ధరణీధవమంత్రికోటికిన్."

"శా. స్వామిద్రోహరగండలాంఛనునకున్ సంగ్రామగాండీవికిన్,
వేమక్ష్మాపతికార్యభారకలనా విఖ్యాత ధీశక్తికిన్
నామామాత్యునికన్యరాజనిటలాంతర్న్యస్తభాగ్యాక్షర
స్తోమాపాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల్సాటియే యెవ్వరున్"

"ఉ. తమ్ములు దన్ను మువ్వురును దైవముగా గురుగా మహానిధా
నమ్ముగ దాతఁగాఁ దమమనంబుల భావనసేసి కొల్వ భా
గ్యమ్ముల కెల్ల నెల్లయయి కాంచె ప్రసిద్ధి నృపప్రధానర
త్నమ్మగు మంత్రి పెద్దన యుదాత్తమతిన్ రఘురాముకైవడిన్"

ఈ పెద్దనామాత్యుఁడు గౌతమ గోత్రవిఖ్యాతుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రపావనుఁడును నగు శ్రీకేతనామాత్యశేఖరునకుఁ బుత్త్రుఁడై చౌహత్తమల్లుండు, దోహత్తనారాయణుండు, ఖండియరాయుండు, నను బిరుదములచేఁ దనరినట్టి యల్లాడమంత్రికి మహితపుణ్యయగు నన్నమాంబ యందు జనించిన తల్లమాంబక నుద్వాహమై వేమనామాత్యుని, ప్రెగడనామాత్యుని, సింగనామాత్యునిఁ గనియెను.

మామిడిసింగనామాత్యుఁడు త్రిభువనరాయ వేశ్యాభుజం

గూఁడనియు, కదనగాండీవియనియు, జగనొబ్బగండఁడనియు, మొదలుగాఁగల పెక్కుబిరుదములను వహించి వేమక్షితిపాల రాజ్యవిభవకళారత్నామణియై విమలతరమైన తనకీర్తి నాల్గు దిశల వ్యాపింపఁజేసి మిక్కిలి వాసి గాంచెను.

సింగనామాత్యుని కొల్వుకూటము.

ఈమామిడి సింగనామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధిగాంచిన దైవజ్ఞశిఖామణిగనుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౧౮ వ సంవత్సరమున సోమసిద్ధాంతమునకు వ్యాఖ్యానము రచించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దైవజ్ఞశిఖామణి యగుటచేతనే శ్రీనాథభట్టసుకవి పంచాంగస్థిరమంత్రరక్షణకళాప్రౌఢుం డని తన నైషధమున నీతని నభివర్ణించియున్నాఁడు. సకలవిద్యాపారంగతుండైన యీయమాత్యశేఖరుఁ డెప్పుడును "మృదుమధుర చిత్రవిస్తరకవితావిలాస వాగీశ్వరులగు కవీశ్వరులచేతను, పతంజలికణాదాక్షచరణపక్షిలాది శాస్త్రసిద్ధాంత కమల వనహంసులగు విద్వాంసులచేతను, భరతమతంగ దత్తిళ కోహలాంజనేయ ప్రణీత సంగీతవిద్యా రహస్యవిజ్ఞాన వైజ్ఞానిక స్వాంతులగు కళావంతులచేతను, శక్తిత్రయచతురుపాయ షాడ్గుణ్యప్రయోగయోగ్యవిచారులగు రాయబారులచేతను, నిఖిలపురాణేతిహాససంహితాతాత్పర్యపర్యాలోచనాధురంధర ధిషణా సముత్సాహులగు పౌరాణికవర్యులచేతనుఁ గొల్వఁ

కూటంబునఁ బరివేష్టింపఁబడియుండిసరససాహిత్యగోష్ఠివినోద ప్రసంగంబులు జరుపుచుండు" నని నైషధమహాకావ్యమునఁ బేర్కొనంబడియుండెను.

సర్వజ్ఞచక్రవర్తి

బ్రాహ్మసత్త్వరప్రసాదుండును, ఉరుప్రజ్ఞావిశేషోదయా జిహ్మాస్వాంతుండును, ఈశ్వరార్చన కళాశీలుండును, అభ్యస్థిత బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయ తాత్పర్యార్థనిర్ధారిత బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానుండును విద్యాసనాథుండునునగు శ్రీనాథుండు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవిని, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుండగు వామనభట్టు ఆస్థానకవిపదవియందును, ప్రతాపగుణభూషణుండును, పరిణతార్థసంభాషణుండును, వితీర్ణమహిమార్ణవుండును, విభవయోగసంక్రందనుండును, పంచాంగస్థిరమంత్రరక్షణ కళాప్రౌఢుండును, యవనాధీశసభానిరంకుశ వచోవ్యాపారపారంగతుండును, మహాసామ్రాజ్యచూడామణియునగు సింగనామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిత్వపదవియందును నున్నవారని తెలిసికొన్నప్పుడు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు మహాపండితుఁడును రసికుఁడునై యుండునని తెలిసికొనకన్నూనము. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ బెదకోమటి వేమభూపాలునకు విద్వాంసులచే సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యను బిరుదమీయఁబడినది. అభినవభట్ట

బాణబిరుదాంకితుఁడగు వామనభట్టు తాను రచియించిన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాల చరిత్రమను సంస్కృతవచనకావ్యమునఁ బెదకోమటి వేమ భూపాలుని సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని ప్రశంసించియుండుటయు, విద్యాధికారిగానున్న శ్రీనాథభట్టసుకవి సార్వభౌమునిచే విరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనములో

> "వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ సఁజనా
> శ్రీకోమటీన్ద్రస్య గుణైకసంశ్రయా
> భూలోక మేకోదరజన్మ వాంఛయా
> భూయోవతీర్ణావివ రామలక్ష్మణౌ.
> చూడామణి ర్నృపాణాం
> దుర్మదపరిపంథిశిఖరిదంభోళిః
> సర్వజ్ఞచక్రవర్తీ పెదకోమటి
> వేమభూపతిర్జయతి"

అని పేర్కొనియుండుటయు నిందుకుఁ బ్రమాణములుగఁ దీసికొనవచ్చును. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్వాంసులనాదరించి పోషించుటయేగాక తానును విద్వాంసుఁడును, రసికుఁడునునై సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని పొగడుగాంచుచుండుటయగాక అమరు కావ్యమునకు "శృంగారదీపిక" యనునామముతో వ్యాఖ్యనుగూడ రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీనాథకవిప్రణీత

మైన ఫిరంగిపుర శాసనములోని రెండు శ్లోకములు శృంగార దీపికయందుండుటచేత శృంగారదీపిక శ్రీనాథకవివిరచిత మై యుండునని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని యీరచనమున పెదకోమటి వేమభూపాలునకు శ్రీనాథభట్టసుకవియు వామన భట్టును గొంతవఱకుఁ దోడ్పడినం దోడ్పడవచ్చును లేక పీఠిక భాగమును శ్రీనాథకవియే రచించియుండవచ్చును. *

---

* “రాజ్యం వేమ స్స్వచిర మకరోత్ ప్రాజ్యహేమాద్రిదానో
భూమీదేవైర్ధ్రువ మురుభుజో భుక్తశేష మభుఙ్క్త,
శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాళగఙ్గా
సోపానాని ప్రమనపదవీమారురుక్షుశ్చకార.
మాచక్షోణిపతిర్మహేన్ద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్యాత్రయోనన్దనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి రేడిపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటీన్ద్రస్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ.”

శృంగారదీపికలోని యీరెండు శ్లోకములు శ్రీనాథకవివిరచితము లైన ఫిరంగిపురము శాసనములోఁగలవు. పై రెండు శ్లోకములు మాత్రమె గాక శృంగారదీపికలోని:—

“వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్దనౌ
శ్రీకోమటీన్ద్రస్య గుణైకసంశ్రయౌ
భూలోక మేకోదరజన్మవాఞ్ఛయా
భూమోవతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ” అను శ్లోకము గూడ

శ్రీనాథకవిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునం గలదు

సంతానసాగరనిర్మాణము.

ధాన్యవాటిపురమను నామాంతరముగల ధరణికోటకుఁ బ్రభువగు గన్నభూపాలుని కూఁతురైన సూరాంబను పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు వివాహముఁ జేసికొనియెను. ఆమె సంతానసాగరమను నొక పెద్దచెఱువును ద్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సరఫాల్గున బ ౨ శుక్రవారమునఁ బ్రతిష్ఠ యొనర్చెనని ఫిరంగిపురశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము చివరను,

> " విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీర శ్రీవేమభూపతేః
> అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం"

అని యుండుటచేత నియ్యది శ్రీనాథకవి విరచిత మని స్పష్టపడుచున్నది. ఈశాసనము తుదను శ్రీనాథకవివిరచితములైన యీక్రింది సీసపద్యములు మూఁడును సంతానసాగరప్రతిష్ఠను దెలుపునవియై యున్నవి.

See Ephigraphia Indioa Vol. X No. 33, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు సంపుటము. ౩ సంచికలు ౬-౭ పేజి, ౨౬౧. Elliot's Telugu Inscriptions 193. పొన్నుపల్లి తామ్రశాసనము. బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారిచే సంపూర్ణాంధ్ర సంస్కృతవ్యాఖ్యలతో ముద్రింపఁబడిన అమరుకావ్యము ౨౭ పేజియును, చూడుఁడు.

««సీ. శాకాబ్దములు సహస్రమును మున్నూటము
ప్పది యొకండునునైన భవ్యసంఖ్య
వఱలు విరోధిసంవత్సరంబున ఫాల్గు
నంబున బహుళపక్షంబు విదియ
శుక్రవారంబున శుభముహూర్తంబున
శ్రీధాన్యవాటీపురాధిపతియు
కృష్ణవేణ్ణాజలక్రీడావినోదుండు
నగు గన్నభూపాలు ననుగుఁబుత్రి (?)
గీ. వీరనారాయణుఁడు వేమవిభుని దేవి
భూరిసద్గుణ నికురంబ సూరమాంబ
జగము వినుతింప సంతానసాగరాఖ్య
వరతటాకప్రతిష్ఠోత్సవం బొనర్చె.''
««సీ. జాహ్నవీయమునాది సకలపావన నదీ
విమల తీర్థాంభః పవిత్రితంబు
సవిధదేశస్థాయి శివమౌళి బాలేందు
కౌముదీ సంఫుల్ల కైరవంబు
బహుమహాపరివాహ పాదోభరధ్వన
ఘుమఘుమాయితదిశాగోళకంబు
జలసారణీసేక సంవర్ధితానేక
వనివినీతాధ్వగాధ్వశ్రమంబు

గీ. బలవదురు మత్స్యకచ్ఛపధుని కుళీర
తిమితిమింగళ విక్రమక్రమవిహార
తరళతరతుంగ భంగక దంబచుంబి
తాభ్రవీధిసంతాన మహాపయోధి."

సీ. కపటసూకరమైన కైటభానుకవైరి
ఖురపుటంబులఁ బరిక్షున్నా మయ్యె
రఘుకులోద్వహ ధనుర్యంత్ర ముక్తములైన
చిచ్చుఅమ్ములవేఁడిఁ జేవఁదఱిగెఁ
గుంభసంభవుని హస్తాంభోరుహంబున
నాపోసనంబయి హ్రాసమొందెఁ
బాషాణముల నచ్ఛభల్లగోలాంగూల
కపియూథములచేతఁ గట్టువడియె

గీ. వనధి యేభంగి సరి వచ్చుననఁగవచ్చు
నారసాతల గంభీరవారి యగుచు
నపగతాపాయ మగుచు శోభాఢ్యమగుచు
ననుపమంబైన సంతాన వనధితోడ.

క్రైస్తవమానముచే సంతానసాగర ప్రతిష్ఠాతిథి 1410 వ సంవత్సరము ఫిబ్రేవరు 21 తేది శుక్రవారమగుచున్నది. ఈ సంతానసాగరమను చెఱువునకు నీరువచ్చుటకై యీసూరాంబ కొడుకు రాచవేమన శాలివాహనశకము ౧౩౩౭ మన్మథ

సంవత్సర మాఘ శు ౧౫ దినమునకు సరియైన క్రైస్తవశకాబ్దము 1416 వ సంవత్సరము జనవరి 14 తేది మంగళవారము నాడు «జగనొబ్బగండకాలువను» త్రవ్వించినట్లు అమీనాబాదు శాసనము దెలుపుచున్నది. అది శ్రీనాథకృతియైనయొక సీసపద్యముగానున్నది దానినీదిగువను దాహరించుచున్నాఁడను.

«సీ. శాకాబ్దములు సహస్రంబును మున్నూట
ముప్పదియేడును నొప్పు మిగుల
మహనీయమైన మన్మథవత్సరంబున
మఘమాసమునఁ బూర్ణిమాదినమున
హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయ
బసవశంకరుఁ డాజి ఫల్గుణుండు
సమదారి రాయవేశ్యాభుజంగుండు వే
మయ రాచవేమన మాన్యవరుండు
గీ. తల్లి సూరాంబనే సముత్పన్నమగుచుఁ
బరగు సంతాన వార్ధికి బరువగాఁగ
నొలయు గిరివాహినుల జగనొబ్బగండ
కాలువ ఘటించె నాతారకంబు గాఁగ.»

«శ్రీనాథకృతి»

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు.

ఆకాలంబున నాంధ్రప్రపంచమునకు నలంకారమణి యై

వఱలుచుండి పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారియై యాతనికి సర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుద మిప్పించిన శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మనోహరమైనచరిత్రమును గొంతవఱకు నిచటఁ దెలుపుట యావశ్యకమై యున్నది. శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునివలన రెడ్డిసామ్రాజ్యము వన్నెకెక్కినది. రెడ్డిసామ్రాజ్యమువలనశ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిచరిత్రమును వన్నెకెక్కినది. వీనిని విద్యాధిదేవతయొక్కయవతార మని చెప్పవచ్చును. ఈమహాపురుషుని విద్యాప్రభావము లీపెదకోమటివేమభూపాలునికాలముననే తొలుదొల్తఁ బ్రకాశింప నారంభించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యాధిపతి యైన యల్లయవీరభద్రనృపాలునికాలమునఁ బరిపూర్ణత్వమును గాంచినవి. ఈమహాపురుషుఁడు వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగ నుండి యాతనిదండనాయకుఁ డగుప్రెగడనామాత్యునకుఁ బండితారాధ్యచరిత్రమును, వేమభూపాలుని ముఖ్యమంత్రి యగుమామిడిసింగనామాత్యునకు శృంగారనైషధమును నంకితముగావించెను. సకలవిద్యాపారంగతుండైన సింగనామాత్యుఁడు సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోదప్రసంగంబున శ్రీనాథునిం గాంచి యిట్లు వచించెనఁట.

॥ శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడవుద్యుత్ప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మాస్వాంతుఁడవీశ్వరార్చనకళాశీలుండవభ్యర్హిత

బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయతాత్ప ర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబుసామాన్యమే."

శ్రీనాథుని జన్మభూమి.

ఇతని జన్మదేశము పాకనాటిసీమగా నుండెను. ఇతఁడు తనభీమఖండములో :—

"మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుఁ
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహ కళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ
వినుమధ్యాంతర సార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుంగొల్తునా
యనుగుందాతఁబ్రదాత శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్"

అనుపద్యములోఁ దనతాత కమలనాభుఁ డమాత్యచూడామణియనియును, కవితావిద్యాధరుండనియును, సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణమున కధీశ్వరుం డనియును, పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ డనియును జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. పల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును బ్రచురించిన శ్రీయుమాకాంతముగారు తమయుపోద్ఘాతములో "శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశ మైనట్లుగ పడుచున్న" దని నుడువుచు నందు కుపబలముగా నాలుగు హేతువులు గనుబఱచి యున్నారు. శ్రీనాథుఁడు తనకాశీఖండములో "కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి" యనువిశేషణమును జెప్పుకొని యుండుట మొదటి హేతువు. తనభీమేశ్వరపురాణ

ములోఁ "నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష" యని చెప్పుకొని యుండుట రెండవహేతువు. మఱియు 'తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా? నేను శ్రీనాథుఁడఁ.' అని యొక చాటువులోఁ జెప్పుకొని యుండుట మూఁడవహేతువు. శ్రీనాథుని తాత కమలనాభామాత్యుని 'వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం' డని వచించుట నాలవహేతువు. ఈ హేతువులం బట్టి యుమాకాంతముగారు శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమని నిర్ధారించి యున్నారు. శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమనుటకీ హేతువులు చాలవని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁ డట్లు వచించుటకు నాకుందోఁచిన కారణముల నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను. 'కర్ణాటదేశ కటకపద్మవనహేళి' అనఁగా కర్ణాటదేశపట్టణము లనుకమలములకు సూర్యుఁ డని యర్థమగుచున్నది గావున జన్మస్థలమునందలి యభిమానముచేత నట్లు చెప్పుకొనియుండు నని యుమాకాంతముగారి యూహ.

అయినను. ఇందునుగూర్చి శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'కనకాభిషేక' మను నొకచిన్నపాత్తమునఁ జెప్పినయర్థమును జేసిన వాఖ్యయును గూడ మనము తెలిసికొన వలసియున్నది. కనకాభిషేకమున 'మహారాజతల్పమునఁ దూఁగి యాడుచుండు నాకర్ణాటాధీశ్వరుని (దేవరాయలు) నింతోలగమున ఢక్కచెదరును బిక్కబెదరును లేక, పాండిత్య

శౌండీర్యమును వ్యక్తపఱచి, యఖండపండితుఁడు, మహాకవి, బహుశిష్యపరివృతుఁడు నై విజయడిండిమాడంబరమునఁ బ్రత్యర్థుల నద్రువఁ జేయుచు, నాప్రభుసార్వభౌముని నాస్థానిం గవిసార్వభౌమవైభవ మనుభవించుచున్న యుద్దండుని డిండిమ భట్టారకు నుద్భటవివాదమున నోడఁ గొట్టి యాతనివిజయ డిండిమమును బగులఁ గొట్టించి, యత్యంతగౌరవాస్పద మగు నారాజేంద్రుని ముత్యాలశాలలోఁ బ్రభుపండిత బహుమాన పురస్కృతముగాఁ గవిసార్వభౌమపదవినిగనకాభిషేకముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డై కవిసార్వభౌముఁ డనుబిరుదాంకనామధేయ మునఁ బరగుటయకాక యాకవిమార్తాండుఁ డప్పుడు కర్ణాట రాజధాని (యందలి విబుధరాజి) యను తమ్మితోపునల రార్చినకతన కరాటదేశకటకపద్మవనహేళి' యనఁ దనరా రెను.'' అని తమభావమును విస్పష్టము చేయుటయె గాక యీయర్థభావముచే దెలుపునట్టి యీక్రిందిసీసపద్యమును విర చించి కనకాభిషేకమునకు మకుటముభాతి నలంకరించి యున్నారు.

॥సీ. ఒడ్డోలగంబుల నడ్డమాఁకయు లేక
వాక్ప్రవాహంబు వెల్వఱచినాఁడు
అష్టదిగ్జయయశోవష్టంభు డిండిమ
భట్టారకుని నోడఁ గొట్టినాఁడు

అఖిలవిద్వల్లోక మగ్గింపఁ గవిసార్వ
భౌమసద్బిరుదంబుఁ బడసినాఁడు
కలితమౌక్తికసభాగారాంతరమునందుఁ
గనకాభిషేకంబు గాంచినాఁడు
గీ. రాజపరమేశ రాజాధిరాజవిభవ
దక్షిణాధీశ దేవరాయక్షితీంద్ర
రక్షితబుధాభిభటక "కర్ణాటకటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథభట్టసుకవి."

కాఁబట్టి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చెప్పినది సహేతుకముగను, సయుక్తికముగను గనుబట్టుచున్నది. కర్ణాటదేశకటక మను దానికి కర్ణాటదేశపురాజధాని యని యర్థమును గ్రహింపవలయును. దీనింబట్టి శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మని యూహించుట భ్రాంతిగాని నుతియొందు గాదు.

రెండవ హేతువు:—

"గీ. ప్రౌఢిపరికింప సంస్కృతభాషయండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
రెవ్వ రేమన్న నందుఁ నా కేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

ఈపద్యము రాజమహేంద్రపురాధిపతి యగు వీరభద్ర నృపాలునికి మంత్రి యగు బెండపూడి అన్నామాత్యున కంకిత

మీయఁబడిన భీమపురాణములోనిది. కనుక నియ్యది శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని మరణానంతరము కొండవీటిరాజ్యము కర్ణాటదేశాధీశ్వరులవశమై పోఁగా శ్రీనాథుఁడు అన్నామాత్యునితోడి సంబంధబాంధవ్యముచేత రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసి వారలకడ నాస్థానకవిగఁ బ్రవేశించిన కాలమైయున్నది. కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించిన వెనుక నాంధ్రదేశములో దక్షిణభాగము (అనఁగా పాకనాటిసీమ వరకుఁ గలదేశము) కర్ణాటాధీశ్వరులవశమై కర్ణాటరాజ్యముగానే పరిగణింపఁబడుచు వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినది. ఆభాగములలో నుండునాంధ్రుల కాకాలమున మాత్రమె గాక యంతకుఁ బూర్వము సహితము కర్ణాటకులతోడఁ బొత్తు కలిగి యుండుట తటస్థమగుచు వచ్చెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు కర్ణాటరాజ్యమునందును, కర్ణాటకవు లనేకు లాంధ్రరాజ్యమందును నుండుచుఁ గవిత్వములం జెప్పుచు వచ్చిరి. సుప్రసిద్ధకర్ణాటకవు లగునాగవర్మ, పొన్నఁడు, కేశిరాజు, రుద్రభట్టు, మొదలగువా రాంధ్రదేశమునందే జన్మించినట్లు కర్ణాటసారస్వతమువలన విదిత మగుచున్నది. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవు లగునన్నెచోడుఁడు, తిక్కనసోమయాజి, నాచనసోముఁడు, ఎఱ్ఱాప్రెగడ, శ్రీనాథుఁడు, అమరేశ్వరుఁడు, జక్కన అనంతామాత్యుఁడు, మొదలగువా

ఱెల్లరు కవితారచనలయందుఁ గన్నడవాకల ననుసరించుటయే గాక కర్ణాటభాషాపదములను బెక్కింటిని తమగ్రంథములలోఁ జొప్పించి యున్నారు. శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల కీవిషయము చక్కగా బోధపడఁ గలదు. శ్రీనాథుఁడు తనకావ్యములను కర్ణాటభాషాసాంప్రదాయానుసారముగ రచియించినవాఁడగుటచేత గోదావరీతీరస్థ మగురాజమహేంద్రపురికి వచ్చినప్పుడచ్చటి పండితకవులలోఁ గొందఱీతనికవిత్వము ప్రౌఢమైనదే కాని సంస్కృతపదఘటితమైన దనియు మఱికొందఱు పలుకుచమత్కారమునం దాంధ్రభాషవలెనే యున్నది కాని యీతనిభాష కర్ణాటభాష యనియు వంకలుఁ బెట్టి యుండిరి. మనప్రసిద్ధాంధ్రకవి వారల నుడికించుటకై కింఠోక్తిగా,

« ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాయండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
రెవ్వ రేమన్న నండ్రు నాకేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష. »

అనుపద్యమును జెప్పి యుండుటు గాని నిజముగా నీతని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వమె కాని కర్ణాటకవిత్వము గాదు; ఈతని భాష యాంధ్రభాషయె గాని కర్ణాటభాషయుఁ గాదు. దీనిం బట్టి యీతనిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మగుటచేతఁ గర్ణాటభాషయం దభిమానము చూపించె నని యూహించుట

భ్రాంతికాని వేఱొండుగాదు. ఇట్టిది రాజమహేంద్రపురము నకు వచ్చి ప్రథమమున రచియించినభీమేశ్వరపురాణమునందు మాత్రమె చెప్పుట నిస్సంశయముగా నేఁ జెప్పినకారణము నకు బలము కలిగించుచున్నది. శ్రీనాథకవి యిట్టిప్రశంస నింతకుఁ బూర్వము రచియించినపండితారాధ్యచరిత్రమునఁ గాని,శృంగారనైషధమునఁగాని,హరవిలాసమునగాని,మఱియే గ్రంథమునంగానిచేయక రాజమహేంద్రపురమువచ్చినతోడనే రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ జేయుటకుఁ గారణము పైని నేనుదాహరించినదేగాని శ్రీనాథునిజన్మదేశము కర్ణాట దేశ మగుటచేతఁ గాదు.

మూఁడవ హేతువు:—

„తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్" అని దీనాలాపము లాడుట ఇది యీక్రిందిచాటువులోనిది.

„శా. కుల్లా యుంచితిఁ గోక సుట్టితి మహా
కూర్పాసముం దొడ్గితిన్।
వెల్లుల్లిం దిలపిష్టముం బిసికితిన్
విశ్వస్త వడ్డింపఁ గా।
జల్లాయంబలి త్రావితిన్ రుచులు
దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్।
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి దయ

లేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్. "

ఈచాటుపద్యము శ్రీనాథకవివిరచిత మనిచెప్పెదరు గాని సంశయాస్పద మై విశ్వాసపాత్రముగఁ గనఁబడదు. ఈతఁడు. కర్ణాటరాజ్యమును "సల్లీ"యనిసంబోధించినాఁడు గనుక నీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశ మై యుండు నని యూహ. ఈచాటువును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడే చెప్పియుండిన యెడల మిక్కిలి దైన్యస్థితియం దున్నకాలమునఁ జెప్పియుండవలయును గదా. బాల్యస్థితి మనకుఁ దెలియకపోయినను యుక్తవయస్సు వచ్చినది మొదలుకొని వయస్సు ముదిరి దేహపటుత్వము సడలువఱకు నీతఁడు మహారాజులయాస్థానములందుండి పండితకవియై ప్రసిద్ధి కెక్కి వారలప్రాపున మహారాజభోగము లనుభవించుచు వచ్చినవాఁడు. ఇట్టిదైన్యస్థితి యవసానకాలమునఁ దటస్థించి యుండె నని తెలియుచున్నదిగాని యౌవనకాలమునఁ దటస్థించి యుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. ఈపద్యము శ్రీనాథకవి చెప్పియుండినదే వాస్తవమైనయెడల వార్ధక్యమునఁ జెప్పి యుండవలయును. తన కాశ్రయులుగా నుండుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురరెడ్లు, తెలుఁగురాయఁడు, మైలారిరెడ్డి మొదలగుమహారాజులును, తన్నుఁజెంగినమిత్రులగుమంత్రిపుంగవులును స్వర్గస్థులు కాఁగా నీతఁడు దుర్దశకు వశ మై కన్నడరాజ్యమునకు లేచిపోయి తన

కు సన్మానము జరుగకున్నప్పుడు చెప్పినపద్య మైయుండవల
యును. ఏమన ము న్నొకతూరి నిండుయౌవనమునఁ గర్ణాట
రాజధానికిఁ బోయి కవిసార్వభౌముఁ డైనడిండిమభట్టారకుని
నోడించి దేవరాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహో
త్సవమును బడసినవాఁ డని యెఱుంగక కాలస్థితిని బట్టి యుపే
క్షించియుండ వారలకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుట కై 'ఓతల్లీ' కన్నడ
రాజ్యలక్ష్మి! అప్పుడే నన్ను మఱచి పోయినావా! నామీఁద
దయ లేదా! ఇచ్చట ముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహో
భోగ మనుభవించినశ్రీనాథుఁడను సుమా" యని జ్ఞప్తికిఁ
దెచ్చినవిషయముగా భావింపవలయునే గాని దీనిం బట్టి యీతఁ
డు కర్ణాటకుఁ డనిగాని యీతనిజన్మదేశము కర్ణాట మని కాని
చెప్పుటకుఁ బనికి రాదు.

నాలుగవ హేతువు:—

"వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం" డను తాతను బేర్కొనుట
శ్రీనాథుని తాత కమలనాభామాత్యుఁడు సముద్రతీరమునందలి
కాల్పట్టణాధీశ్వరుం డని చెప్పి యున్నాఁడు గనుక కాల్పట్టణ
మనునది కర్ణాటదేశపుసముద్రతీరమునందలిపట్టణ మైయుం
డెనని యూహించుటచేఁ గలిగినభ్రాంతి. కాల్పట్టణ మున్నది
పశ్చిమసముద్రతీరమో, పూర్వసముద్రతీరమో యెట్లు చెప్ప
వచ్చును? ఊహామాత్రముచేత నిర్ధారించుట యెట్లు. ఒకవేళ

కాల్పట్టణముపశ్చిమసముద్రతీరమునందే యున్న దనుకొంద ము. కమలనాభామాత్యుఁడు దాని కధీశ్వరుఁ డనుమాట వాస్తవము. ఏమీ యాంధ్రుఁడైన కమలనాభామాత్యుఁడు కర్ణాటాధీశ్వరులఁ గొల్వున నుద్యోగిగా నుండి కాల్పట్టణమును బరిపాలించియుండఁగూడదా? శ్రీనాథుని తాత కర్ణాటదేశము నందలి యొకపట్టణమున కధీశ్వరుఁడు గానున్నంతమాత్రము చేత శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకుఁడై కర్ణాటదేశము జన్మభూమిగాఁ గలిగి యుండునా? కాఁబట్టి యీపద్యము సైతము శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటక మని చాటుటకుఁ జాలి యుండలేదు. ఉమాకాంతముగారు తమపీఠికలో "తల్లిదండ్రులతో నప్పుడప్పుడు మిశ్రమకర్ణాటమును మాట్లాడుచుండినను" అని యూహించుట మాత్ర మతిచిత్రముగా నున్నది. శ్రీనాథుఁడింట మిశ్రమకర్ణాటము వాడుచుండెనో, స్వచ్ఛమైన యాంధ్రము మాట్లాడుచుండెనో ఉమాకాంతముగారికిఁ దెలియు మార్గ మేది? ఇవన్నియును భ్రాంతియంత్రమునందగుల్కొని తిరుగాడుచుండిన మేధస్సువలన జనించెడునద్భుతము లైన యూహాలు కాని మఱియొండు కావు.

శ్రీనాథుఁడు తనకవిత్వమునందుఁ గన్నడపదముల నెక్కువగఁ జొప్పించినాఁడు గనుక నీతని కర్ణాటకుఁడని గాని యీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశమని కాని నిర్ధారణము చేయవలసిన

పక్షమున మన సుప్రసిద్ధాంధ్రకవుల నెల్లరను కర్ణాటకు లనియును, కర్ణాటదేశము జన్మభూమిగాఁ గలవా రనియును జెప్పక తప్పదు. మన నాచనసోముఁడు, పాలకురికిసోమనాథుఁడు మొదలగువారు కర్ణాటభాషలోఁ గూడ కావ్యములను రచియించియున్నారు. వా రాంధ్రులు కారా ? ఆకాలమునం దలికవులు మూఁడు నాలుగు భాషలలోఁ గవిత్వము చెప్ప శక్తికలవారుగా నుండిరి.

శ్రీనాథుఁడాంధ్ర దేశస్థుఁడైన యాంధ్రుఁడు.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రుఁ డనియు, పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడనియు రెండు ప్రబలములైన హేతువులను జూపుచున్నాఁడను. శ్రీనాథునిభార్యతోఁ బుట్టినవాఁడు దగ్గుపల్లి దుగ్గయామాత్యుఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు శ్రీనాథునికిఁ గూర్మిమఱఁదియు, శిష్యుఁడు కూడ నైయున్నవాఁడు. ఇతఁడు నాచికేతూపాఖ్యానమును రచించి యుదయగిరి దుర్గాధీశ్వరుఁడగు బసవభూపాలునకు మంత్రిగ నున్నచిట్టిగంగనామాత్యునకు నంకితము చేసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనదని గ్రంథముం జదివిన శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు నాకుఁ జెప్పియున్నారు. మఱియు రాజమహేంద్రపురాధిపతియైన వీరభద్రభూపాలుని మంత్రి బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు—

"సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకం బైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందు
గీ. పాకనాటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభుని మనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁ గృపసేయు మొకప్రబంధంబు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య."

అని పలికెనని శ్రీనాథకవియె భీమేశ్వరపురాణమునం జెప్పుకొని యుండెను. దీనింబట్టి శ్రీనాథుఁడు పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడని స్పష్టపడుచుండ నింక ననుమాన మెందులకో తెలియరాదు. ఇంతియగాక 'కమలనాభునిమనుమఁడ' వనుటచేఁగూడ నొకవిశేషము గలదు. శ్రీనాథునితాత యగు కమలనాభుఁడు గూడ అన్నమంత్రికిఁ జుట్ట మనియు, పరిచితుఁ డనియుఁ దేటతెల్లము సేయుచున్నది. పాకనాటింటివాఁడ వనుదానికి పాక

నాటికాపురస్థుఁడవని గాక పాకనాటినియోగిశాఖలోనివాఁడ వని యర్థమగుచున్నది. ఇంక గ్రంథవిస్తరభీతివలన నీవిషయమును గూర్చిన చర్చను విరమించెదను. శ్రీనాథుఁడు భారద్వాజసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. పాకనాటినియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రి మారయామాత్యుఁడు. తల్లి భీమాంబ. ఇతఁడు తనచే విరచింపఁబడిన కాశీఖండమునలో:—

"సీ. చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూఁకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండు జవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష."

అని చెప్పికొనియుండుటచేత బాల్యమునుండియు నీతఁడు కవియై ప్రసిద్ధికెక్కిన ట్లున్నది. మామిడి సింగనామాత్యుని కంకితము గావించిన శృంగారనైషధమున సింగనామాత్యుఁడు తన్నుఁ జూచి:—

"క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుఁబెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునారాధ్యచరిత మాదిగఁ బెక్కుల్"

అని పలికినట్లు చెప్పియుండుటచేత నైషధమునకంటెఁ బూర్వము పండితారాధ్యచరిత్రము రచించినట్లుగన్పట్టుచున్నది. శృంగారనైషధముతరువాతనీమహాకవి రచియించినదిహారవిలాసమైనట్లుగన్పట్టుచున్నది. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు మరణమునొందినతరువాతతానురాజమహేంద్రపురముఁ జేరకమునుపు హారవిలాసమును రచియించి బాలసఖుఁడును, వయస్సునఁ దనకంటెఁ బెద్దవాఁడును కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలునకు సుగంధభాండారాధ్యక్షుఁడుగ నున్న తిప్పయసెట్టి కంకితము గావించెను. తిప్పయసెట్టి తన్నుజూచి పలికినట్లుగా శ్రీనాథుఁడు తనహారవిలాసములో నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెను.

“సీ. కమలనాభునిపౌత్త్రుఁ గవితామహారాజ్య
భద్రాసనారూఢుఁ బరమపుణ్యుఁ
బాత్రునాపస్తంబసూత్రు భారద్వాజ
గోత్రు సజ్జనమిత్త్రు గులపవిత్త్రు
భీమాంబికామారనామాత్యనందను
నఖిలపురాణవిద్యాప్రవీణు
నధ్వర్యువేదశాఖాతిథినిష్ణాతు
నంధ్రభాషానైషధాబ్జభవుని
గీ. నుభయభాషాకవిత్వప్రయోగకుశలు
బాలసఖు గారవించి తాత్పర్య మొప్ప

నవవిదేవయ త్రిపురారియకురాజు
హితమిత్రోక్తులు వెలయఁగ నిట్టు లనియె. ”

ఇరువదేండ్లప్రాయమున నైషధమును శ్రీనాథుఁడు రచియించెనని యుమాకాంతముగారు చెప్పినది సరికాదు. నైషధము రచించునప్పటికి శ్రీనాథునకు ముప్పదిపైన నలువదికి లోపల వయస్సుండి యుండు నని నాయభిప్రాయము. ఇరువదియేండ్లవయస్సుననే శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవియందుండెనుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. శ్రీనాథుఁ డెంతవిద్వాంసుఁ డైనను వయస్సుముదిరిన పండితప్రకాండులచే నలంకరింపఁబడిన మహారాజాస్థానమునందు విద్యాధికారపదవియం దిరువదేండ్లప్రాయమున నధిష్ఠింపఁజాలఁడు. అనుభవవిరుద్ధ మైన విషయము నమ్ముట యెట్లు ?

శ్రీనాథుని కొండవీటి పురవర్ణనము.

దేవరాయమహారాయలు కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపత్యమును వహించి యున్న కాలమున శ్రీనాథమహాకవి పెదకోమటి వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగనుండియుఁ గర్ణాటరాజధాని యగు విద్యానగర మను నామాంతరముగల విజయనగరమును జూడం బోయెను కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు దేవరాయ లీయఖండపండితుని సన్మానించి నివాసస్థలం బెయ్యది యని ప్రశ్నింపఁగా నీతఁ డీక్రింది పద్యమును జదివెనఁట !

సీ. పరరాజగిరి దుర్గవర వైభవశ్రీలఁ
గొనకొని చెడనాడు కొండవీడు
పరిపంథిరాజన్యబలముల బంధించి
కొమరు మించినబోడు కొండవీడు
ముగురు రాజులకును మోహంబుఁ బుట్టించు
గుఱుతైన యురిత్రాడు కొండవీడు
గీ. జవన ఘోటక సామంత సరసవీర
భటనటానేక హాటక ప్రకటగంధ
సింధురారవ మోహనశ్రీలఁ దనరు
కూర్మి యమరావతికి జోడు కొండవీడు."

అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తుఁడును, డిండిమకవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును, శ్రీకంఠాగమశిఖండమండనమణియై ప్రప్రథమమున విజయ డిండిమము నార్జించిన డిండిమ ప్రభుని దౌహిత్రుఁడును, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయుండును, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితా సనాథుండును, యోగానంద ప్రహసనకర్తయు, నగు నరుణగిరి నాథుఁ డను మహావిద్వాంసుఁ డొకఁడు దేవరాయ మహారాయులవారి యాస్థాన మలంకరించి యెట్టి పండితులను, ఎట్టి కవులను సరకుఁగొనక విజృంభించి యనేక పండితుల నోడించెను. కారణమేమో తెలియదుగాని యట్టి పండితాగ్రగణ్యునకును మన శ్రీనాథ భట్టసుకవికి నుద్భటమైన వివాదము పొసఁగినది.

డిండిముని జయించి స్వర్ణాభిషేకముఁ గాంచుట.

డిండిమకవి సార్వభౌమబిరుదాంకముగల కవిశ్రేష్ఠులు మూవురు గానంబడుచున్నారు. వీరిలో మన శ్రీనాథునకుఁ బ్రత్యర్థిగ నున్నవాఁడు యోగానంద ప్రహసన కర్తయగు వరుణగిరి నాథుఁడను కవియని పైని జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. ఈమహాకవి తనప్రహసనము నందలి భరతవాక్యములో "దీర్ఘాయుర్దేవరాయో దధతు వసుమతీ చక్రమాచంద్రతారకమ్" అనియున్నందున దేవరాయల కాలమువాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. తనపితామహుఁడు కవిప్రభుఁడనియును, బల్లాలరాయాస్థానకవీశ్వరుల గర్వమడంచినవాఁ డనియును, నాగణయను కవీశ్వరుని నోడించినవాఁడనియును, తనతండ్రి రాజనాథ దేశికుఁడనియును, మాతామహుఁడు డిండిమప్రభుఁడనియును, విజయడిండిమము గలవాఁడనియును, శైవవేదాంత పారంగతుఁడనియును, తల్లియభిరామ నాయికయనియును, మేనమామ సభాపతి భట్టారకాచార్యుఁ డనియును, యోగానందప్రహసనమును బట్టి దెలియుచున్నది*

---

*"అస్తి ఖలు గౌడేషు...గ్రహారనాయనమణేః, సామవేద సాగరపారాయణ శ్రీకస్య, అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తస్య, బల్లాళరాయకటక కవికుల గర్వపర్వతపవేః, నాగణకవిగజకేసరిణః, శ్రీకవిప్రభోః పౌత్రః

శ్రీయుత వేటూరుప్రభాకరశాస్త్రిగారు వారిచే రచియింపఁబడిన కనకాభిషేకమను గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"దేవరాయలను పేరు విద్యానగర ప్రభువులలోఁ బలువురకుఁ బొసంగునదియే యైనను ద్వితీయహరిహరరాయల కుమారుఁడగు దేవరాయల యందును, తరువాత నాతని పౌత్త్రుఁడు దేవరాయలయందును రూఢముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. రెండవ దేవరాయల కిమ్మడి దేవరాయలని, ప్రౌఢ దేవరాయలని, ప్రతాపదేవరాయలని, నామాంతరములుగలవు. యోగానంద ప్రహసనమునఁ బేర్కొనఁ బడిన దేవరాయ లీయిర్వురు దేవరాయలలో నొక్కఁడై యుండవలయును. రెండవదేవరాయలే కాదగుననుట కొకయాధారముగలదు. సంస్కృతమున నిమ్మడి దేవరాయలు రచియించిన ట్లాతని పేర మహానాటక సుధానిధియను నొకయింపైన కావ్యముగలదు. బాలకాండాంతమున గల పద్యమిది—

పుత్ర శ్రీరాజనాథ దేశికస్య, బ్రహ్మాండభాండపిచండమండలిత విజయడిండిమచండిమ్నః, శ్రీకంఠాగమ శిఖండమండనమణేః, శ్రీడిండిమ ప్రభోర్దౌహిత్రః, శ్రీమదభిరామనాయికాస్తనంధయః, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయః శ్రీడిండిమ కవిసార్వభౌమ ఇతిప్రథిత బిరుదాంకనామధేయః, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథః, శ్రీమానరుణగిరినాథః తేనకృతేన యోగానంద నామ్నాప్రహసనేన సభానియోగమనుతిష్ఠామి''—

శ్లో. శ్రీమానిమ్మడి దేవరాయ నృపతి స్స్వర్లోక కల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమ ల్లసూక్తి విభవో విద్వజ్జనశ్లాఘితః
ధీమానాది మకాండవస్తు విషయా న్వ్యాస్తాన్మహానాటక
శ్లోకాన్వర్ణ పదక్రమోజ్జ్వలతరాన్ రమ్యానకార్షీ ద్విభుః

ఈశ్లోకమునఁగల "కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవ" యను పదమే భేదమును లేక యట్లే డిండిమభట్టారకునిచాటుపద్యమునఁ గూడఁ గలదు. ఉదాహరింతును—

శ్లో. అగ్రే డిండిమతాడనం తత ఇతో వందిప్రజో ద్ఘోషణం
ద్విత్రాశ్చిత్రపటాః కియంతి బిరుదప్రోతాని పద్యానిన:
ఆస్తాంతావదిదం మహేశ మకుటీకోటీరకల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవై ర్న్యేవ్యాన్వి జేష్యామహే!

దీనివలన నిమ్మడిదేవరాయలకాలమున డిండిమభట్టారకుండుండినట్లు తేఁటచున్నది. మఱియు, మహానాటక సుధానిధికూడ నాడిండిమభట్టారకునికూర్పే యగునోయని సంశయము పొడమచున్నది. దేవరాయలు రచించినట్లుగల రతిరత్నప్రదీపిక యనుకామశాస్త్రము కూడ నిట్టిదే యగుఁగాఁబోలు! అయియుండును. అన్యకవీశ్వరరచితములై ధనలోభమున రాజులపేళ్లఁ బ్రచురింపఁబడినగ్రంథములు మన తెల్గుదేశమునసే పరశ్శతము కలవు. అట్టులు వెల్లడింప వేఱుగ్రంథమే కూర్పవలసియున్నది. ఈప్రౌఢదేవరాయల వారి కాలముననే య[illegible]

ణాగిరి నాథుఁడను కవీశ్వరునిచే ద్రావిడభాషయందుఁ గొన్ని ప్రౌఢములగు శైవస్తోత్రగ్రంథములు రచియింపఁ బడినవి. ఆయరుణగిరినాథుఁ డీయోగానందప్రహసనకర్త యరుణాగిరి నాథుఁడే యగునేమో విచారింప వలసియున్నది."

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చూపిన హేతువుచొప్పున యోగానందప్రహసనకర్తయగు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు దేవరాయల కాలమునను, ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁగూడ నుండి యుండును. దేవరాయలకాలమునఁ గడపటిభాగమునను, ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁ బ్రారంభముననుండి యుండవచ్చును గాని శ్రీనాథకవికిని డిండిమకవిసార్వభౌమునకును జరిగిన యుద్భటవివాదము ప్రథమదేవరాయలకాలముననే యని నిర్ధారించుట కొకహేతువు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటాధీశునికొల్వునకుఁ బోయినపుడు కొండవీటిపురవర్ణనమును జేయుట. ప్రౌఢదేవరాయలు సింహాసన మెక్కినప్పటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౨౨వ సంవత్సరమునాటికి పెదకోమటివేమభూపాలుని ప్రభుత్వమును, తరువాత వాని పుత్త్రుఁడు రాచవేమనయొక్క ప్రభుత్వమును కడ ముట్టి కొండవీటిరాజధానియొక్క ప్రాముఖ్యత దొలఁగిపోవుటసంభవించెను. కొండవీటిరాజ్యము తరువాత స్వల్పకాలము కర్ణాటకులస్వాధీన మైయుండినది. కనుక ప్రౌఢదేవరాయలకాల

మున శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతుఁడగు తెలుఁగురాయనికడను స్వతంత్రులగు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపతులకడను నున్నవాఁడుకానికొండవీటిపురమునందు లేఁడు. అదియునుంగాక శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురము చేరునప్పటికే కర్ణాటాధీశునికొల్వున డిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదమున జయించి కర్ణాటాధీశ్వరుని యాస్థానమున స్వర్ణాభిషేకమును బొందియుండెను. శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండములో—

"శా. కర్ణాటక్షితినాథమౌక్తికసభాగారాంతరాకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర! ప్రాహ్ణముఖమధ్యాహ్నపరాహ్ణోచ్చితా
పర్ణావల్లభ! రాజశేఖరమణీ! పంటాన్వయగ్రామణీ!"

అని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించి వ్రాసినవాఁడగుటచేత నంతకుఁ బూర్వమె యీమహాగౌరవము నాతఁడు పొంది యుండె ననుట స్పష్టము. రాజమహేంద్రపురము వచ్చిన తరువాతనె యీతఁడు ప్రౌఢదేవరాయని కొల్వునకేగి యుండుననియూహించెద మన్న శ్రీనాథుఁడు తన కునికిపట్టయిన రాజమహేంద్రపురమును వర్ణింపవలయునుగాని యిప్పటికె పరాధీనమైనదానిని, తాను విడిచిపెట్టినదానిని కొండవీఁడు నంతపొగడుచనముతో నారీతి వర్ణించియుండఁడు. కాఁబట్టి పెదకోమటి

వేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున శ్రీనాథుఁడు విద్యానగరమునకుఁ బోయియుండును. కొండవీటి ప్రభువగు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్యానగరప్రభువగు దేవరాయనితో సమకాలికుఁడు గావున శ్రీనాథమహాకవి దేవరాయనికాలమునఁ గడపటిభాగమున నాతని కొల్వునకుఁ బోయి తదాస్థాన ప్రఖ్యాతకవి యగుడిండిమభట్టారకుని నుద్భట వివాదమున నోడించి యాతని కంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి దేవరాయనిముత్యాలశాలలో మహావిద్వజ్జనంబుల సమ్ముఖంబున స్వర్ణస్నానమును గాంచుట యథార్థమై యుండును.*

ఒంటిస్తంభము మేడ.

ఇందునుగూర్చి కొండవీటి దండకవిల, కవిజీవితములు మొదలగు గ్రంథములయందు నొకవింతకథ దెలుపఁబడుచున్నది. "శ్రీనాథుఁడు రాయలయాస్థానమునకుఁబోయినపుడు రాయలవలన 'గృహరాజుమేడ' యను నొకసౌధవిశేషంబు గట్టించు యత్నము చేయఁబడుచుండెను. అట్టి వృత్తాంతమును దెలిసి

---

* ఈడిండిమకవిసార్వభౌముని మాతామహుఁ డగుడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు (ప్రథముఁడు) కవితార్కికసింహ సర్వతంత్రస్వతంత్రాదిబిరుద మండనుఁడై విశిష్టాద్వైతమతమును బెంపొందించిన వేదాంతదేశికులతోడ నుద్భట వివాదము జరిగించిన ట్లొకగాథ పండిత పరంపరాగతముగా దక్షిణదేశమునఁ జెప్పుకొనఁ బడుచున్నది.

కొని యామేడ తమ ప్రభుండగు కోమటివేమారెడ్డికే యుండవలయునను కోర్కెతో శ్రీనాథుఁడా గృహరాజుమేడ మాప్రభుండగు వేమారెడ్డి కట్టించి యుండెను. దానిం జూచి మీరును గట్టింపవచ్చునని పల్కెను. అట్టి మేడ మిగుల నపురూపమైన దగుటంజేసి వేమారెడ్డి దానిం గట్టించియే యున్నఁడా గట్టించు నవసరము లేదనియు, నైన నది యేవిధముగాఁ గట్టంబడెనో యారసి రండని తన భృత్యులలోఁ దగువారిం బంప నిర్ణయించెను. ఆవృత్తాంతము తెలిసికొని శ్రీనాథుఁడు తన జనములోఁ గొందఱం బిలిచి వేమారెడ్డి కావార్తం దెలిపి తనమాట బోటుపోకుండఁ ద్వరలో గృహరాజుమేడం గట్టి సిద్ధము చేసి యుంచుమని చెప్పి పంపించెను. అట్టివృత్తాంతమును వినినతోడనే వేమారెడ్డి యట్టి గృహరాజు మేడ కట్టించలేనేమో యని దిగులుపడియుండఁగా నతని యిలువేల్పగు మల్లగూరిశక్తి యతని స్వప్నములోవచ్చి కొండవీటిలోనున్న పోతరాజుగుడిద్వారమందున నొక ముసలితుమ్మమ్రా నున్న దనియును, దానిని దెచ్చి స్తంభముగా వేసినచో గృహరాజు మేడ కట్టవచ్చునని చెప్పెనఁట. అపుడు వేమారెడ్డి లేచి స్వప్నానుసారముగా తుమ్మఁగొట్టి తెప్పించి తొమ్మిది దినములలో గృహరాజుమేడ గట్టించి సిద్ధము చేసెనఁట. ఇట్లుండ రాయప్రేషితులగు భటులువచ్చి గృహరాజుమేడం జూడవచ్చితి

మని తెలిసిరి. అపుడు వేమభూమీధవుఁడు వారిని సగౌరవంబుగాఁ బిలువనంపించి గృహరాజుమేడ నంతయుం జూపి వారికి బహుమతులనిచ్చి మరల రాయలకడకుం బంపివేసెనఁట. శ్రీనాథుఁడును వీరు మరల రాయలకడకువచ్చిన సంగతి తెలిసికొని తనమాట నెగ్గుటకు సమ్మతించి రాయలఁ దన కవిత్వంబున నలరింపంజేసి బహుమతులనందుకొని మరల కొండవీటిలోనున్న తన ప్రభునికడకు వచ్చి చేరెను.” ఈకథ యొక్క యాథార్థ్యమెంతవఱకు విశ్వసనీయమో చదువరులే నిర్ణయించుకొందురుగాక.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగభూపాలుసభకుఁబోవుట.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలు సభకుఁబోయి కొంత కలవరము కలిగించినట్లు మఱియొకగాథకలదు. కవిజీవితములలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. “వేమభూపాలుఁడు తనకు రావుసింగభూపాలునితోఁ బనిగల్గ శ్రీనాథుని అతని సభకుఁ బంప నుద్యోగించెను. కాని ఆసింగభూపునకు నీవేమభూపాలునకును విశేషముగ సంతాపము లుండుటంబట్టియు, సింగభూపాలునకు సర్వజ్ఞుండను ప్రసిద్ధియుండుటఁబట్టియు నాతని యాస్థానమునకుం బోయినచోఁ దనకుఁ బరాజయము గల్గునేమో యను సంశయంబు శ్రీనాథునకుం గలిగెను.

దేసటివంశ్యులగు రెడ్డికుటుంబమువారికిని, రేచర్లవంశ్యు

లగు పద్మనాయకుల కుటుంబమువారికి నాకాలమున ద్వేషమే కాని మైత్రి లేదు. ఉభయకుటుంబములవారు నొండొరుల నాశనముఁ జేసికొనఁజూచుచుండిరి. పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదము కలదని శ్రీనాథకవివిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునుబట్టియుఁ, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుఁ డగు వామనభట్టవిరచితమైన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అట్టిసర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁడగు పెదకోమటివేమభూపాలునియాస్థానమున విద్యాధికారిగనుండి కర్ణాటాధీశ్వరుని కొల్వునకుఁబోయి యఖండపండితుఁడగు డిండిమకవిసార్వభౌముని నోడించి యాతనిలోహడిండిమమును బగులఁగొట్టించి తానార్జించినయశోడిండిమము నాంధ్రమండలమం దెల్ల మ్రోగించుచున్న కవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడు తనకుఁ బరాజయము కల్గునేమో యని సంశయముపడుట హాస్యాస్పదముగానున్నది. ఇది యెంత మాత్రము విశ్వసనీయముగఁ గన్పట్టదు. మఱియును పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొంచె మించుమించుగా ౧౪౦౦ మొదలుకొని ౧౪౨౦ వఱకును నిరువది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసినవాఁడు. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడైన సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁ డగు రావుసింగమహీ

పాలుఁ డెతఁడో నా కింతవఱకును బోధపడియుండ లేదు. రావు సింగమహీపాలునకుంగల సర్వజ్ఞబిరుదమునుబట్టి భయపడి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు రావుసింగమహీపాలునియాస్థానముననున్న శారదావిగ్రహమును గాంచి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థమాడించితి
దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాలఁ
బలుకుఁదోడై తాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భట వివాద ప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టు కంచు ఢక్క
జంద్రశేఖరక్రియా శక్తి రాయలయొద్ద
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమ బిరుదఁ
మెటుల మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావు సింగమహీపాలు ధీవిశాలు
నిండుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సకల సద్గుణ నికురంబ శారదాంబ."

ఈపద్యమునుబట్టి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు స్వర్ణాభిషేక మహోత్సవకథ నంతకుపూర్వము జరిగియున్నట్లే దెలిపి, యున్నాఁడు. మఱియు నీపద్యమునందు రావుసింగమహీపాలు

నకు సర్వజ్ఞబిరుదము కలిగి యున్నట్లు చెప్పక పోయెను,

కం. సర్వజ్ఞనామ ధేయము
శర్వునకే రావుసింగ జనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును నితరుని
సర్వజ్ఞం డనుట కుక్క సామజ మనుటే."

అను పద్యమును జెప్పి స్తుతించెనఁట !

ఇంతకన్న నవిశ్వసనీయమైనదియు, హాస్యాస్పదమైనదియు ఆత్మగౌరవహీనమైనదియునగు విషయము మఱియొందుగానరాదు. రావుసింగమహీపాలుని సర్వజ్ఞుం డని స్తుతించిన స్తుతించుగాక ! ఎవ్వని యాస్థానమునఁ దాను విద్యాధికారపదవి యందుండి మహోన్నతదశ ననుభవించెనో, ఎవ్వనికిఁ దాను సర్వజ్ఞచక్రవర్తియను బిరుద మిప్పించెనో యట్టి పెదకోమటి వేమభూపాలుని కుక్కనుగాఁబోల్చి విరోధి సభలో నిందించునంతటి యధమపాత్రమును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కృతఘ్నుఁడై ప్రదర్శించునా ? శ్రీనాథుఁడు మరలి వేమభూపాలుని సభకువచ్చి యావద్విశేషములను దెలుప వేమభూపాలుఁడు తన విరోధియగు సింగమనీని సర్వజ్ఞుఁ డని వర్ణింపఁగా "మేము నట్టి బిరుదున కంగీకరించినట్లుండును గదా, కార్యార్థమై నిన్నుఁ బంపియుంటిమిగాని నిజముగ నతని వర్ణించి యతనివలన బహుమానమంది రాఁబంపలేదే, నీవెట్లుగ నతని

సర్వజ్ఞుఁ డని స్తుతియించితివి, నీలోకిక ప్రజ్ఞకులోపమాపాదించి తి"వని యధిక్షేపించెనఁట! అందులకు శ్రీనాథుఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట!

„నే నీవలనం బ్రేరేపింపఁబడి యచ్చటికింబోయి యున్నచో నీకవమానకరమగు పనిం జేసి వత్తునా? అటులొనరింపలేను. నేను యథార్థముం జెప్పినదానిని సర్వజ్ఞుఁడును నాతని యాస్థానపండితులును గ్రహింపలేక వారి సర్వజ్ఞత్వమును వారే పోఁగొట్టుకొనిరి. అనుఁడు సర్వజ్ఞుఁడను పద్యమున కేమి యర్థము చెప్పితి వనుడు నాపద్యమునే మఱియొకవిధంబునఁ జదివి చెప్పెనఁట! ఎట్లన్నను—

కం. సర్వజ్ఞనామధేయము
శర్వునకే రావుసింగజనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును? నితరుని
సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్కసామజమనుటే."

ఇట్లర్థము భేదించి చదువఁగా దూషణముగ నేర్పడినందున వేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి సంతసించెనఁట!

ఇట్లు విరుద్ధార్థమును బోధించి వేమభూపాలుని సంతోషపెట్టఁ గలిగినను ఈమహాకార్యము శ్రీనాథునకు యశోభూషణము కాఁజాలదు. అక్కడట్లు భాషించి యిక్కడిట్లు సమాధానము చెప్పుకోవలసినంత దురవస్థ యేమి సంభవించి

నవి. ఇట్టివి విశ్వాసపాత్రములు కాఁజాలవు. సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదాంకితుఁ డగు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడగు రావుసింగమహీపాలుఁడు సమకాలికుఁడుగాఁడే. దీని నెట్లు సమన్వయింపవలయును? రేచెర్లవంశములోఁ బదవ తరము సింగమనాయని సర్వజ్ఞుఁడని యొప్పుకొందమన్నను నాతఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడుగాఁడు. పదవతరము సింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయల కడపటి భాగముననో, తరువాతనో యుండియుండును. అప్పటికి శ్రీనాథుఁడు బ్రదికియున్నవాఁడో లేఁడో చెప్పఁజాలము. ఒక వేళ బ్రదికియున్నను డెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడై యుండవలయును. శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలునిసభకుఁ బో నిమిత్తమేమని విచారింపఁగాఁ గవిజీవితముల నొకవిపరీతపు హేతువు వక్కాణింపఁబడియున్నది. అది యెట్లన్న:——

“అట్టికార్య మతినీచకార్యమైనను నిటఁ జెప్పకతీరదు. గావున దాని నిట వివరించెదను. వేమారెడ్డికిని సింగమనీనికిం గలవైరముందీర్చు కొనుటకనేకమార్గము లిర్వుర కున్నను సింగమనీడుదానిందీర్చుట కొక పడిగెముం జేయించి దాని వేమారెడ్డి యను నామముంచి, ఊచవలెను వేమారెడ్డిం జేరా! అని తనభృత్యునితోఁ జెప్పుచుఁ బ్రతిదినమునముందు వేమారెడ్డి పేరు స్మరింపుచు నెన్ని పరియాయము లూచినను నీ వేమారెడ్డి

కీఁ దృష్టిలేదనియును వేమారెడ్డివాతను సభ్యులందఱును నుమి సినఁగాని యతనికడుపునిండదనియు నిట్టివే కొన్ని కార్యంబు లు చెప్పి వేమారెడ్డిని గేళిసేయుచుండెను. అదివేమారెడ్డివిని యును సర్వజ్ఞసింగమనీని దండించుటకు దగిన శక్తి లేకుండుటకు ఖిన్నుఁడై శ్రీనాథునిసింగమనీని కడకుంబంపి యాతనిమాను పింప యత్నించె. అట్లుగావున శ్రీనాథుఁడుసింగమనీనిమనస్సు ముందుగ రంజిల్లుపద్యములం జెప్పి తనయభీష్టంబు తెలు పుమని యడిగిన సింగమనీనితోఁ బై యనుచితకార్యము మానుటయె తనయభీష్టమనియె. ఆమాటలకు సింగమనీఁడు రసికుఁడును బండితుఁడును గావున నితరమూర్ఖభూపతులవలెం గాక దానిని వెంటనే తీసివేసి యింకనెప్పుడు నట్టియక్రమంబు గావింపనని పల్కెనఁట! సర్వజ్ఞబిరుదు నందినభూపతియే యిట్టి దుర్నీతిగ నడిచెనని చెప్పియుండఁగా నింకభూపతుల దుర్నీతుల నేమని చెప్పవచ్చును. ఇది దేశచారిత్రముగావున నెట్టివృత్తాంత ముల నైనం జెప్పక తప్పదు. దేశస్థులందఱు నిట్టివి భావిజ నోపకారులుగావున వీనిని బ్రకటించుట కనుజ్ఞనీయఁ గోరఁబ డుచున్నారు.."

ఇట్టిదుర్నయకార్యమువలనఁ దన కేమియవమాన మని వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథునిఁ బంపెను? ఇట్టిపనులు గావించు వారు రసికులును, పండితులు, సర్వజ్ఞులు నెట్లగుదురు? సర్వజ్ఞ

లిట్టి దుష్కార్యముల కాడిగట్టుదురా? ఇట్టి దుష్కార్యము మత్సరగ్రస్తుఁడైన యేభూపతియైనఁ జేసినఁ జేయవచ్చునుగాని చేసినభూపతి సర్వజ్ఞబిరుదమున కర్హుఁడుమాత్రము గాఁడు. రావుసింగమహీపాలుని యాస్థానపండితులు „కుక్కవో, నక్కవో, పులివో, కోతివో, పిల్లివో, భూతపిల్లివో"

అను సమస్య నొకదానిని శ్రీనాథున కిచ్చి పూర్తి గావింపుమనిరఁట!

శ్రీనాథుఁడు దాని నీక్రిందిరీతిని బూర్తిచేసి మెప్పించెనఁట.

„ఉ. తక్కక రావు సింగవసుధావరుఁ డర్థుల కర్థమియ్య నే
దిక్కునలేని కర్ణుని, దధీచిని, ఖేచరు, వేల్పుచెట్టుఁ బెం
పెక్కిన కామధేనువు, శిబీంద్రుని వేఁడఁగనేల యాచకా!
కుక్కవొ నక్కవో పులివొ కోతివొ పిల్లివొ భూతపిల్లివో."

అపుడు సింగమహీపాలుఁ డర్హసత్కారమును గావించి పంపెనఁట.

పెదకోమటివేముని యంత్యదశ.

పెదకోమటివేమభూపాలునిపరిపాలనము సర్వవిధములచేత శ్లాఘాపాత్ర మైనదిగానున్నది. అతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు. ప్రజ్ఞావంతుఁడు. అతని మంత్రులెల్లరును ప్రజ్ఞావంతులు. బాహుబల విక్రమసంపత్తి కలవాఁడగుటచేత శత్రురాజు లెవ్వరెన్నివిధములఁ దనరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయునని

ప్రయత్నించినను వారలను బరాజితులను గావించి నైపుణ్యము మీఱ జనరంజకముగా ధరాపాలనము గావించెను. క్రొత్త సుంకములను వేయక ప్రాతపద్ధతులనే బలపఱిచి సుంకములు రాఁబట్టుచుండెను. ఆర్యమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములను పోషించెను. వేదాధ్యయన సంపన్నులును శాస్త్రవేత్తలునగు బ్రాహ్మణోత్తములకు భూదానములు మొదలగు వానిచే సత్కరించుచు సమస్త విద్యలను బోషించుచుండెను. దేశమున వర్తకవ్యాపార మభివృద్ధియగు మార్గములను వెదకుచుండెను. బావులు, చెఱువులు త్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. దేశమున ననేక మఠప్రతిష్ఠాపనంబును గావించెను. ఈతనిపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైన దనుటకు సందియములేదు. కడపట కాటయవేమునికి నీతనికిని యుద్ధములు జరుగుచువచ్చి యాయుద్ధములలోఁ బెదకోమటివేముఁడు నష్టముపొందుచు వచ్చెను. మొత్తమున నీపెదకోమటివేమభూపతి సద్వృత్తముగలవాఁడైనట్లు గన్పించును. ఇతనితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యీతని కుమారుఁడు రాచవేమన తన దుష్ప్రవర్తనముచేతఁ దండ్రికి నపయశస్సు కలిగించుటయె గాక తుదకుఁదనరాజ్యమును గతయుఁ గోల్పోయెను. పెదకోమటి వేమభూపాలుని లింగమనాయఁడు చంపినట్లు వెలుగోటివారివంశచరిత్రము చెప్పుచున్నదిగాని యొంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రము గాదు.

రాచవేమారెడ్డిపరిపాలనము.

(౧౪౨౦—౧౪౨౪)

పెదకోమటివేమభూపాలుని యనంతరము రాచవేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమున కభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁ డనియును, తండ్రి బ్రదికియున్నకాలముననె క్రీ. శ. ౧౪౧౬వ సంవత్సరములో జగనొబ్బగండ కాలువను ద్రవ్వించి శాసనము వ్రాయించె ననియు నింతకుఁ బూర్వము తెలిసియున్నాఁడను. ఇతఁ డేసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెనో, ఏసంవత్సరమున మరణము నొందెనో నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము. ఇతఁడు నాలుగు సంవత్సరములు మాత్రమె పరిపాలనము చేసెనని కొండవీటిదండకవిలెయందు వ్రాయఁబడినది. మఱియు నాగ్రంథమును బట్టి యీతని పరిపాలనము జనరంజకమైనదిగాఁ గనుబట్టదు. ఇతఁడు తనపూర్వుల మార్గమునుగాని తండ్రిమార్గమునుగాని యవలంబింపక తా నొక క్రొత్తమార్గ మవలంబించి క్రొత్తపన్నులనువిధించి ప్రజలను బాధింపుచుండెనని యాచరిత్రము వాకొనుచున్నది. రాచవేమన ప్రజలపై పురుటిపన్ను విధించి యక్రమముగా రాఁబట్టుచుండెననియు, తన భృత్యుఁడగు సొరము ఎల్లయ్య యను బలిజనాయకునిపై పురుటిపన్ను వేసి బలాత్కారముగా వసూలుచేసినందున నాతఁ డాగ్రహించి యొకనాఁడు ముక్కా

తమ్ముఁడు మల్లారెడ్డి శా. శ. ౧౩౩౦నకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౮వ సంవత్సరమున చుండిగ్రామమున జనార్దనస్వామిని ప్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయప్రాకారములును మండపమును నిర్మాణముచేసి స్వామి కనేక సువర్ణాలంకారములను సమర్పించి నిత్యకైంకర్యాదులకై నాలుగుపుట్లన్నర ధాన్యము ఫలించు మెరకపొలమును, రెండు నివర్తనముల మాగాణి భూమినిదానముచేసెను. వీరికాలముననెఁగా శా. శ.౧౩౨౬వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౪ గవ సంవత్సరమునఁ బెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు సోమోపరాగమహాపుణ్యకాలమునందు శాండిల్య కౌశిక గోత్రసంభవులగు ఎల్లేపెద్దిలక్ష్మణదీక్షితులవారికి, షడ్దర్శనాలవల్లభసోమయాజులు గారికిని పెదపూడిగ్రామమును నగ్రహారముగా నొసంగి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిచ్చెను. శ్రీగిరిరెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డి మనుమఁడును, కోమటిరెడ్డి పుత్త్రుఁడునగు శివలింగభూపతి ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున, శ్రీగిరి కోమటిరెడ్డి యనంతరమున స్కందపురి రాజధానిగఁ బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు పండితుఁడై సంస్కృత భాషలో గిరీశశ్రుతిసూక్తిమాలయను గ్రంథమును రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీగిరికోమటిరెడ్డిభూపాలునకు మైత్రావరుణగోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, దూబగుంట

మూరమరాజుపౌత్త్రుఁడును, రామరాజునకు బ్రహ్మసాక్షిఁ బుత్త్రుఁడును పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడును నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండి రాజ్యవ్యవహారముల నడుపుచు వచ్చెను. ఇతఁడు లౌకికకార్యములయందు మాత్రమె గాక వైదికకార్యములయందు నసమానప్రజ్ఞ గలవాఁడై వేదవిద్యల నభ్యసించి, అగ్నిష్టోమము, అతిరాత్రము మొదలగు యజ్ఞకార్యముల నిర్వర్తించి సోమయాజియై తుమిలేఱు తొంపేఱులమధ్యను చుండికోటకు నుత్తరదిక్కున యజ్ఞేశ్వరదేవుని ప్రతిష్ఠాపించెను.

ఇతఁడు తనకు లక్కమాంబయందు జనించిన రామచంద్రుఁడు, నారాయణుఁడు నను నిర్వురుకొమాళ్ళసహాయముతో శ్రీశైలములోని పాతాళగంగనుండి స్వయంభూలింగము నీపవిత్రస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి పైఁజెప్పినరీతిని బ్రతిష్ఠాపించెను. ఈదేవునికి ఱాళ్ళతో నొకయాలయమును మండపమును గట్టించెను. దీనిచుట్టును విఘ్నేశ్వరుని, దుర్గను, గోపాలదేవుని, భైరవదేవునివిగ్రహములను బ్రతిష్ఠగావించి శిలలతో నాలయములను గట్టించెను. శిలాప్రాకారములోపల నొకచక్కనియారామమును నెలకొల్పెను. తాను యజ్ఞము చేసిన తావులలో జ్ఞాపకార్థముగ రెండు శిలాస్తంభములను నిల్పెను. ఈయజ్ఞేశ్వరప్రతిష్ఠాపన శా. శ. ౧౩౫౨ సాధారణసంవత్సర

ఫాల్గుణ శుద్ధ ౧౧ గురువారమునాఁడు జరుపఁబడినది. ఈప్రతిష్ఠాపనల కన్నిఁటికిని కోమటిరెడ్డిపుత్రులు తిప్పయరెడ్డి, శ్రీగిరన్న, రామయ్య, దేవరాయఁడు, నారాయణదేవుఁడు ననునేవురును గలిసి తుంగభద్రాతీరమున నున్న విరూపాక్ష దేవుని సమ్ముఖమున ననేకభూదానములను జేసి యుండుట చేత నప్పటికి వీరలు ప్రౌఢదేవరాయలవారికి లోఁబడిపోయి యుండి రని వ్యక్తమగుచున్నది. కొమ్మనసోమయాజులును వానిపుత్త్రులు రామచంద్రుఁడును, నారపరాజును, కందుకూరు, కోవూరు, చుండిగ్రామముల సమీపమున మంచి గొప్పచెఱువులను, బావులను, త్రవ్వించి ప్రజలకు మహోపకారములను గావించుటయేగాక యింక ననేకప్రతిష్ఠలను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిరి.* ఈకందుకూరిరెడ్లపాలన మింతటితోఁ దుదముట్టెను గావున వీరిని గుఱించి తెలిసికోఁదగిన విశేషాంశములు మఱేవియును లేవు.

---

*Nellore Inscriptions, Vol I, 495, Kandukur No 16, Vol II, Kandukur Nos, 17, 18, 19.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

కాటయవేమభూపాలుని చరిత్రము.

(క్రీ.శ. ౧౩౮౬ మొదలుకొని క్రీ.శ. ౧౪౦౦.)

ఈకాటయవేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నేలినదేసటి యనపోతభూపాలుని మేనల్లుఁడనియు, జామాతయనియు, కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టువు మల్లాంబిక పెనిమిటి యనియు, కుమారగిరిభూపాలునికాలమున రాజకార్యనిర్వహణదక్షుఁడైనమంత్రిగను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగను నుండి యాతని మెప్పించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బహుమానముగఁ బడసె ననియు వెనుకటిప్రకరణమునం దెలిపి యున్నవాఁడను. ఇతఁడు మొట్టమొదట విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాద్రిపర్యంతము రెడ్డిరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసిన మహాశూరుఁడు. ఆకాలమున దీనిని సామాన్యమైనకార్యముగాఁ దలంపరాదు. ఈదిక్కున రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువైనగజపతి మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడై యెప్పు డీరాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాపోశనము బట్టుదునా యని యెదురు చూచుచున్నకాలమై యుండెను. ఇట్టిసమయమునఁ గాటయవేమభూపాలుఁడు సింహాద్రిపర్యంతమును రాజ్యమును విస్తరింపఁ

జేయ శక్తి గలిగినవాఁ డన్న నాతనిపరాక్రమం బసమాన మని యెఱుంగవలసి యుండును. కుమారగిరిమరణానంతరము పెదకోమటివేమభూపాలునిఁ దిరస్కరించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయ నారంభించెను. అందువలనఁ బెదకోమటివేమభూపాలునకును, కాటయ వేమభూపాలునకును మనస్పర్ధ లేర్పడి యొండొరులరాజ్యము లాక్రమించుకొనుటకై యుద్ధములు గూడ జరుపుచు వచ్చిరి. ఈయుద్ధములవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోయెను. ఎవరిప్రభుత్వములు వారికి నిలిచి యుండెను. ఈపోరాటములోఁ గొండవీటిరెడ్ల జ్ఞాతి యైనఅల్లాడరెడ్డి కాటయవేమభూపాలుని పక్షమున నిలిచి యాతనికి సాహాయ్యమును సలుపుచుండెను. అల్లాడరెడ్డి కొండవీటిరెడ్లకు జ్ఞాతిమాత్రమె గాక కొండవీటి రాజ్యపాలకుఁడైన అనవేమభూపాలుని మనుమరాలిభర్తయై యుండెను. కాటయవేముని మేనమామ యగు యనపోత భూపాలుఁ డీయల్లాడరెడ్డి భార్య వేమాంబతల్లికిఁ బెదతండ్రి యై యుండెను. అనఁగా కాటయవేముఁడును, అల్లాడరెడ్డిభార్యవేమాంబతల్లియును మేనత్త మేనమామ బిడ్డ లగుదురు. ఇట్టి సంబంధబాంధవ్యముచేత నల్లాడరెడ్డి కాటయవేముని పక్షమున నుండి పెదకోమటివేమభూపాలునికిఁ బ్రత్యర్థియై యుండెను. కుమారగిరియనంతర మక్రమ

ముగాఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నాక్రమించెను గావునఁ గాటయవేమారెడ్డియును అల్లాడరెడ్డియును న్యాయముకొఱకే పోరాడి యుందురు. కాని యీవిరోధములవలన రెడ్డిసామ్రాజ్యముయొక్క యున్నతికి భంగమును గలిగించెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు, గజపతిసామ్రాజ్యమునకు, తురుష్కసామ్రాజ్యమునకు దుస్సాధ్యముగ నుండిన రెడ్డిసామ్రాజ్య మీవిధముగా భిన్నమై, జ్ఞాతివైరములతోఁ గూడుకొనుటచేత స్వల్పకాలముమాత్రమె స్వాతంత్ర్యమును నిలుపుకొనఁగలిగి పిమ్మటఁ బరాధీన మయ్యెను. రెడ్డిసామ్రాజ్యమున కిట్టివిపత్తు సంభవించుటకు మూలకారణము కుమారగిరి యసమర్థుఁడై రాజమహేంద్రిపురరాజ్యమును మహాపరాక్రమవంతుఁడును, సమర్థుఁడు నగుకాటయవేమునకుఁ బంచి యిచ్చిన యవివేకపుంగార్యమే యని స్పష్టముగా నుడువవచ్చును. కాటయవేముని పరిపాలనము గూడ పెదకోమటివేముని పరిపాలనమువలె జనసమ్మతమైనదిగ నుండెను.

కాటయవేముని విద్యాపరిశ్రమము.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమాన ప్రజ్ఞగల విద్వాంసుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఒకనాఁడొక కవి యీతని యాస్థానమునకు వచ్చి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెనఁట.

" కం. వెఱయాలు శిశువు నల్లుఁడు
నిఱయోలిక యాచకుండు నేగురు ధరలోఁ
గలిమియు లేమియుఁ దలఁపరు
కలియుగమునఁ గీర్తికామ! కాటయవేమా! "

అంతఁ గాటయవేమన సంతసించి వానిని సత్కరించి బహుమానమిచ్చి పంపెనఁట. ఇతని కడ రాయని బాచఁడను ప్రసిద్ధి కెక్కిన వ్రాయసకాఁడు గలఁడని యీక్రింది చాటుపద్యము చాటుచున్నది.

"చ. కలయఁబసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందుస
త్ఫలముగ రాయసప్రభుని బాచఁడువ్రాసిన వ్రాలమోతలున్
గలుగలుగల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రులగుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్."

కాటయవేమభూపాలుఁ డాంధ్రముకంటెను సంస్కృతమునం దెక్కువయభిమానము చూపియుండెను. ఇతఁడు కాళిదాసప్రణీతములైన అభిజ్ఞాన శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయమను నాటకత్రయమునకు వ్యాఖ్యానము రచియించెను. ఇతఁడు తనవ్యాఖ్యానమునందుఁ దఱుచుగాఁ గుమారగిరి ప్రణీతమైన వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యముల నెత్తిచూపెను. దీనింబట్టి రచనాసందర్భ

మున వసంతరాజీయమునకు నాటక వ్యాఖ్యానమునకును దగ్గిఱ సంబంధము గలదని యూహింపఁ దగియున్నది.

కాటయవేముని దానధర్మములు.

ఇతర రెడ్డిభూపాలురువలెనె కాటయవేమారెడ్డియు, దేవస్థానములను, వేదశాస్త్రాది విద్యలను, పోషింపవలె నను కుతూహలముగలవాఁడు. హిందూమతాభిమానముగలవాఁడును బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలవాఁడునై యుండి బ్రాహ్మణులకు భూదానముల ననేకములను గావించెను. కాటయవేముని శాసనములు పాలకొలనులోని క్షీరారామేశ్వరుని యాలయములోను, సర్పవరములోని భావనారాయణస్వామియాలయములోను, ద్రాక్షారామములోని భీమేశ్వరస్వామియాలయములోను, చాళుక్య భీమవరములోని భీమేశ్వరస్వామి యాలయములోను సింహాచలములోని నృసింహస్వామియాలయములోను గనుబట్టుచున్నవి. కాటయవేముని భార్య రాజధానియైన రాజమహేంద్రపురమున గోదావరీతీరమున మార్కండేయేశ్వరుని బ్రతిష్ఠాపనఁ జేసి యాలయమును గట్టించి శాలివాహనశకము ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౧ ఖరనామ సంవత్సర కార్తిక శుద్ధ పూర్ణిమనాఁడు కోనసీమలోని మల్లవరమను గ్రామమును కాణ్వశాఖీయుఁడైన నృసింహపండితునకు ధారవోసినట్లు తుత్తరమూఁడి శాసనమువలనఁ దెలియు

చున్నది. మఱియు నీశాసనములోనే కాటయవేమునివంశ మును ఆతనికిని కొండవీటిరెడ్లకుఁగల సంబంధమును, కుమార గిరిరెడ్డి కాటయవేమునకు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమిచ్చిన విషయమును దెలుపఁబడినది.

---

*ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమ ప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయ విఖ్యాతిః
సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరిభూవరం
అతేజయ న్మహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం.
కుమారగిరిభూనాథో యస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.
నప్తా కాటమహీభుజో గుణగణోదారస్య మారప్రభోః
పౌత్రః కాటయవేమభూమిరమణః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః
దౌహిత్రఃపునరన్నపోతనృపతే ర్ధాత్రీశ చూడామణే
ర్జామాతా జయతి క్షితిం చిర మవన్ దొడ్డాంబికానందనః.
కాటయవేమకటాక్షే ప్రభవతి సదయే చ నిర్దయే చ
గజపతిముఖనృపతీనాం చిత్రం ముక్తాతపత్రతా భవతి.
భూపాలాన్న మయన్ ప్రజాన్నియమయ న్కాంతాజనంకామయన్
భూదేవాన్ రమయ న్నరీన్విరమయన్ మిత్రాణి విశ్రామయన్
కీర్తిం విభ్రమయ న్నఘాని శమయన్ ధర్మం సమాయామయన్
సోయం వేమమహీపతి ర్విజయతే కాటావనీశాత్మజః.
అభూత్కాటయవేమస్య జాయా మల్లాంబికా సతీ
అశేషగుణ సంపూర్ణపాతివ్రిత్యధురంధరా.
రాజద్రాజమహేంద్రినామనగరే గోదావరీతీరగం

కాటయవేముఁడు కొండవీటిరెడ్లు వహించిన బిరుదములను అనఁగా జగనొబ్బగండ, అప్పనగోపయదిశాపట్ట, రాయవేశోలుగండ, జగదగోపాల, భుజబలభీమ, పాండ్యరాయగజసింహ, సంగ్రామధనంజయ, పల్లవత్రినయన, పల్లవాదిత్య, జగదత్తుపాల, రాయవేశ్యాభుజంగ, ఇత్యాది బిరుదములను వహించెను. ఇతఁడు బ్రదికి యున్నంతకాలము శత్రువుల కజేయుఁడై యుండెను. ఇతఁ డేసంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెనో స్పష్టముగాఁ జెప్పుటకుఁ దగిన యాధారము గాన్పింపదుగాని యితఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునితోడఁ బోరాడుచున్న కాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౪ వ సంవత్సర ప్రాంతమున మరణమునొంది యుండెను.

కాటయవేముని సంతతి.

కాటయవేమభూపాలునకు కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టు

మార్కండేయశివాలయం పతిహితా మల్లాంబికా ధార్మికా
కృత్వాశుద్ధసువర్ణరత్నఖచితం బిభ్రత్ప్రతిష్ఠాస్తదా
సత్రీస్త్వర్ధ్వనిచప్రిపాద జయతే నేకా స్తటాకానపి.
శ్రీశాకే గుణరామవిశ్వగణితే కార్తిక్యహేమ్నేఖరే
ప్రాదా త్కాటయవేమయస్యవనితా మల్లాంబికా నామతః.
గ్రామం మల్లవరం నృసింహవిభవే కాణ్వాద్విజా యాదరా
దాచంద్రార్కముదర్కలాలసమతే స్వైశ్వర్య భోగాష్టకం.
కోనదేశాగ్రహారోయం భాతి మల్లవరాభిదః
తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః ప్రత్యేముక్తేశ్వరాంతికే.

వగు మల్లాంబ భార్య యని తెలిసికొనియుంటిమి. మఱియును అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లి శాసనమున కాటయవేమునకు కాటప్రభు వను కుమారుఁడు కలఁ డనియును, అతఁడు హరిహరరాయల కొమార్తెయగు హరిహరాంబను వివాహము జేసికొనియె ననియుఁ జదివియుంటిమి. కాటయవేమునకు మల్లాంబ మాత్రమె గాక దొడ్డాంబిక యను మఱియొక భార్య కల దనియు, ఆమెకు అనితల్లియను కొమార్తెయు, కుమారగిరి యను పుత్త్రుఁడును గల రనియు, అనితల్లి శాసనమువలన విదిత మగుచున్నది* కాటయప్రభుని పేరును మల్లాంబపేరును దొడ్డాంబికపుత్త్రికయైన అనితల్లిశాసనమునఁ గానరావు. అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనమున కాటయప్రభుని పేరు మాత్రమె గాక అనితల్లి పేరుకూడగలదుగాని కాటయప్రభువు యొక్కయు అనితల్లియొక్కయు, తల్లులపేరులు పేర్కొనంబడియుండలేదు. కాటప్రభువు మల్లాంబ కుమారుఁ డని గాని లేక మల్లాంబికకు సంతతి కలదని కాని యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండ

* ౪౨వ శ్లోకము.

యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జననీ
సాధ్వీత్యనితల్లీనమూర్తి రివ దేవభూమిదేవశ్రీః
౪౩ వేమక్షితీశ తిలకేధ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్యనుతోభవోభూత్.

లేదు. కాని, అనితల్లి శాసనము బయలుపడువఱకును అనితల్లి మల్లాంబికపుత్త్రి యని భావించుచుండిరి.

—:o:—

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

అల్లాడభూపతి

కాటయవేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట సతని బంధు వల్లాడభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము చేయ నారంభించెను. అల్లాడ భూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పరిపాలనము చేసినట్లు శ్రీనాథకవివిరచితములైన భీమేశ్వరపురాణము, కాశీఖండ మువలననేగాక అల్లాడవేమారెడ్డి శాసనమువలనఁగూడ సువ్యక్తమగుచున్నది.*

పశ్చాద్ధరాధిపతిభానజుగుప్సయేవ
స్వస్థానయేవసకుమారగిరీశ్వరోపి.''

ఈశాసనము శ్రీయుత దుగ్గిరాల వేంకటసూర్యప్రకాశరావు పంతులుగారిచే ఆంధ్రభారతి మూఁడవ సంపుటములో ౫, ౬ సంచికలు కలిపికుట్టిన సంచికలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

* చతుర్థకులమాళిమండనం బై కీర్తివిహారఘంటాపథం బైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబు నధి

కాటయవేమభూపాలుఁడు కాలధర్మముఁ జెందినవెనుకఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపుర మాక్రమించుకొనుటకై దండెత్తి రాఁగా నల్లాడభూపతి రామేశ్వరము కడ నెదుర్కొని యుద్ధముఁజేసి కోమటివేముని సైన్యముల

వసించి సింహాద్రిమనగరదుర్వ్యాయగండవరాళి పట్టణంబులు నిజనివాసంబులుగా భూరిలతాదష్టాష్టాదశ ద్వీపాంతరాళులగు భూపాలగ్రామణులన్ ద్రిలింగభూమండలాఖండలురను బోలయవేమాన్నపోతాన్న వేమకుమార గిరీశ్వరాదులఁ బూజ్యసామ్రాజ్యసిద్ధులంగాంచె. తత్సంబంధబాంధవంబున వసుంధరాభారధారంధర్యంబునం గంధసింధురఘటాకూట కపట కిటి కచ్ఛపావతార నారాయణభుజంగ భూధరంబులకుఁ దోడుజోడై రాయగురుపరమేశ్వర సాధుజనవిధేయ ఘోడెరాయ సకలకళాధామాది బిరుద భాస్వరుండై భీమయగురువరేణ్య పుణ్యకారుణ్య కరుణాకటాక్ష వీక్షాలబ్ధ సుస్థిరైశ్వర్యధుర్యుండై విజయధాటీసమాటీకనంబుల దిశ లల్లాడ నల్లాడభూవల్లభుండు రాజమహేంద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రి పర్యంతంబు...బరిపాలించె."

"భీమేశ్వరపురాణము."

"తేషాం కనిష్ఠోపి చ జన్మనాభూత్ జ్యేష్ఠో గుణై రల్లనరాతచంద్రః।
చంద్రో వ్యదోషాకరతా ముపేత స్సోప్యాపి భూనందనతాముపన్నః॥
జిత్వా నల్పవికల్పకల్పితబలం తం చాప్యఖానుం రణే
మిత్రీకృత్య సమాగతం గజపతిం కర్ణాటభూపం చ తం
హత్వా కోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రరాజ్య మకరో దల్లాడభూమీశ్వరః'

"అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లిశాసనము"

హతముగావించి పీడించెననియు, కర్ణాటగజపతి భూమీశ్వరులతోఁ జెలిమిగలిగియుండెననియు నల్లాడరెడ్డిశాసనమువలన స్పష్టమగుచున్నది. కొమ్మనామాత్యవిరచితమై అల్లాడవోడ్డభూపాలున కంకితమీయఁబడిన శివలీలావిలాసమున "పెద్దకోమటి వేమపృథివీశు వెనుసొచ్చి యతనిసంపదలెల్ల నపహరించె" నని వ్రాయఁబడియుండెను. అల్లాడభూపతి కాటయవేముని శత్రువును వినాశముగావించెనని పలివెల శాసనమున వక్కాణింపఁబడినది. కాటయవేమని శత్రువు పెదకోమటివేమభూపాలుఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి అల్లాడభూపతి పెదకోమటివేమభూపాలుని జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించి పరిపాలింపనారంభించెననుట సత్యము. కాటయవేమభూపాలునికిఁ గాటయ, కుమారగిరియన నిరువురు కొమాళ్ళుగలరని యిదివఱకుఁ దెలిసికొనియున్నారము. కాటయవేమున కిరువురుపుత్త్రులుండఁగా నల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బలాత్కారముగా గైకొనకున్నఁ బ్రభు వెట్లగును? కాటయవేమారెడ్డికిని అల్లాడరెడ్డికిని బూర్వపుబాంధవ్యమెగాక కాటయవేముఁడు తనకు దొడ్డాంబికయందు జనించిన యనితల్లి యనుకొమార్తెను అల్లాడరెడ్డికి వేమాంబికవలన బుట్టినకుమారులు నల్వురలోను

రెండవవాఁడైన వీరభద్రరెడ్డికిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.*

ఇట్టివివాహబంధుత్వము గలిగి యుండుటవలన నల్లాడభూపతి కాటయవేముని యనంతరమున నతనికొమాళ్ళపతుమునఁ బెదకోమటివేముని జయించి స్వతంత్రుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దానే పట్టముఁ గట్టుకొని పరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించి యుండవచ్చునని విశ్వసింపవచ్చును. ఇతనిపరిపాలనము క్రీ. శ. ౧౪౧౬-వ సంవత్సరమునుండి ప్రారంభమయ్యె నని యీసంవత్సరముననే లిఖింపం

---

* ఆర్యవటశాసనము.

౪౭. "భూలోక భాగ్యోదిత కల్పవల్లీ
శిష్టాళిత్రా నిష్టవిభేదభల్లీ
పవిత్రచారిత్ర వధూమతల్లీ
వేమక్షితీశస్య సుతాన్నతల్లీ.

౪౮. తస్యాః పతిః పతిరశేషమహీపతీనాం
వేమాంబికాల్లయ నృపాల వరేణ్యసూనుః
శ్రీవీరభద్ర ఇతి సర్వగుణైకభద్రః
కీర్తిప్రతాప తులితేశ్వరవీరభద్రః."

"మ. మనుతుల్యుండగుఁ గాటభూవరుని వేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబుచేసి ప్రియ మొందెన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లి న్వినతామతల్లి నుదయాస్తాద్రీంద్ర సీమావనీ
ఘన సామ్రాజ్య సమర్థ నుపశ్రీమ సాక్షాదిందిరాదేవతన్."

(కాశీఖండము.)

పఁబడిన పాలకొలను శ్రీరామేశ్వరస్వామ్యాలయములోని యొకశాసనమువలన మన మూహింపవచ్చును. అల్లాడభూపతి పరిపాలనము ప్రారంభమగునప్పటికిఁ గాటయవేముని కుమారుఁడు కాటయప్రభువు మరణించె నని యూహింపవలసి యుండును. కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపతి యగుహరిహరదేవరాయల కొమార్త హరిహరాంబ పెనిమిటి యగుటవలనఁ గాటయప్రభువు తాను బ్రతికి యుండఁగాఁ దనరాజ్య మన్యు లాక్రమించి పరిపాలించుట కొప్పుకొనఁడు. అతఁ డసమర్థుఁ డని యూహింత మన్నను, హరిహరరాయల కుమారుఁ డగు దేవరాయమహారాయలు తప్పక కాటయప్రభునకుఁ దోడ్పడి యాతని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. అట్టిది జరుగనందున నప్పటికిఁ గాటయ మరణము నొంది యుండు నని నే నూహించుచున్నాను. ఒకవేళ కాటయప్రభువు కర్ణాటరాజ్యాధిపతుల ముఖ్యబంధు వగుటచేత నతనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన రాజ్యము కర్ణాటకుల పాలగునన్న భీతిచేత అల్లాడభూపతియె దోర్దర్పమున రాజ్యము నాక్రమించి తనకోడలి తమ్ముఁ డగుకుమారగిరిబాలుఁ డగుటవలన నాతని పేరిటఁ దానే స్వతంత్రముగాఁ బరిపాలనము చేయఁ బూనుకొనియె నేమో యథార్థస్థితిమాత్రము బోధపడకున్నది.

అల్లాడరెడ్డి పూర్వులు నెల్లూరుమండలములోని దువ్వూరునందు నివసించి యుండిరి. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునందు చతుర్థవర్ణము నభివర్ణించి యావర్ణమునందు పెరుమాడిరెడ్డి జనించి దువ్వూరుపట్టణమున వైభవశ్రీలఁ గాంచెనని చెప్పియున్నాఁడు.*

పెరుమాణిరెడ్డికి నన్నమాంబవలన నేవురుపుత్త్రులు జనించిరి. వారిలో నాలుగవకుమారుఁడైన దొడ్డయకు నన్నమాంబవలన పోలయరెడ్డి, కోటయరెడ్డి, అల్లాడరెడ్డి యను మువ్వురుకొడుకులు పుట్టిరి. అల్లాడరెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమున కభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

అల్లాడ భూపతి సంతతి.

అనవేమక్షితిపాలుని పౌత్త్రియగు వేమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యామెవలన నల్లాడభూపతి వేమారెడ్డి, వీరభద్రరెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి యను నల్వురు పుత్త్రులంగాంచి నట్లుగాఁ గాశీఖండములో నీక్రింది పద్యమున వర్ణింపఁ బడినది.

---

* శా. ఆవర్ణంబున నుద్భవించి గుణరత్నార్ణోనిధానంబు శ్రీ
దువ్వూరం బెరుమాణిరెడ్డి యభివృద్ధిం గాంచె మృత్యుంజయ
గ్రీవాక్ష్వేళకళంకపంకహరణక్రీడాకళాగర్విత
ద్యావాపృథ్వ్యవకాశపేశలయశోధారానభస్సింధువై."

"మ. అనవేమక్షితిపాలుపౌత్త్రియగువేమాంబామహాదేవికిం
ఘనుఁడయ్యేళ్ళడభూమిపాలునకునంగ్రామస్థలీగాండివుల్,
తనయుల్వేమ విభుండువీరవసుధాధ్యక్షుండుదొడ్డప్రభుం
డును నన్నయ్యయుబాహు విక్రమ కళాటోపప్రతాపోద్ధ
తుల్."

ఈపై పద్యమునందలి పౌత్రి యను శబ్దమునకు దౌహిత్రి (పుత్ర్యాః పుత్రి) యని యర్థము గ్రహింపవలయును. అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితము గావింపఁబడిన శివలీలావిలాసమునఁ గొమ్మనామాత్యకవి యల్లాడరెడ్డి నిట్లభివర్ణించెను.

"మ. భరిత శ్రీనిధియమ్మహీరమణుఁడొప్పన్ జోళభక్తిక్షితీ
శ్వరసూనుండగు భీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠు సత్పుత్రి భా
స్వర కారుణ్యదశాజనావనవిధాసంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెంబతిభక్తిగౌరవదృఢవ్యాపారనిత్యాంబికన్.'

మఱియుం గోరుమిల్లి శాసనమున (౧౪౩౮)

"శచీవశక్రస్య శివేవ శంభోః పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమభూపాత్మజా భూన్మహి
ళాస్య జాయా."

అని భక్తీశ్వర చోళనృపాలుపుత్త్రుండు భీమభూపాలుని పుత్త్రియగు వేమాంబికను వివాహముఁజేసికొనియెనని చెప్పఁబడి యుండుటచేత భీమరాజు అనవేమక్షితినాధుని యల్లుఁ

డినియర్థము చేసికొనకతప్పదు. పదునేనవశతాబ్ది ప్రారంభము నంగూడఁ గొండవీడు, రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్లకును రాచవారికిని సంబంధ బాంధవ్యములు గలవని పై దృష్టాంతములు వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి.

బెండపూడి లింగనామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్రసంజాతుఁ డగు బెండపూడి దేవనమంత్రి పుత్త్రుఁ డగు లింగనామాత్యుఁడు అల్లాడభూపాలునకుఁ బ్రధాన మంత్రిగ నుండెను. ఇతఁడు పరాక్రమవిజృంభితుండగు శూరశిఖామణియు రాజ్యాంగవేత్తయు నగుటవలన నాకాలమునఁ గడుం బ్రఖ్యాతిఁగాంచి తన ప్రభువర్యునకు నపుర జయములను నమకూర్చుచు వచ్చెను. ఆకాలమున నియోగి బ్రాహ్మణులలో నెంతటిప్రతిభావంతు లుండిరో యాలింగ నామాత్యుని చరిత్రమునుబట్టి సులభముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమున బెండపూడి లింగనామాత్యు నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

సీ. ఝాడేశ వనసప్తమాడె బారుహదాంతి
వంతు నాది క్షితీశ్వరులఁ గెలిచి
యొడ్డాది మత్స్యవంశోద యార్జునుచేతఁ
బల్లవాధిపుచేతఁ బలచ మంది
దండకారణ్య మధ్యపుళింద రాజరం

బాహువంశజలధి నభయము నొసఁగి
భానుమత్కుల వీరభద్రాన్న దేవేంద్ర
గర్వసంరంభంబుఁ గట్టిపెట్టి
గీ. యవనకర్ణాట కటక భూధవులతోడ
బలిమి వాటించి యేలించెఁ దెలుఁగుభూమిఁ
దననిజస్వామి నల్లాడ ధరణినాథు
బళిరె! యరిమేటి లింగన ప్రభువరుండు."

ఈపై పద్యమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన రాజ్యము లన్నియును, విశాఖపట్టణము, గంజాము మండలములలోను, జయపురము, ఒత్తరు సంస్థానములలోనున్నవిగాన లింగనామాత్యుఁడు వానిని జయించి తురుష్క కర్ణాట కటక రాజులకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నిలిపి యల్లాడ భూపతిచేతఁ దెలుఁగు భూమి నేలించె నని శ్రీనాథుఁ డీతని ప్రతిభావిశేషమును దెలిపి యున్నాఁడు.

ఇట్లు ప్రతిభతోడ లింగనామాత్యుఁడు తెలుఁగు భూమి నల్లాడరెడ్డిచేఁ బరిపాలింపఁ జేసిన విధమును మాత్రమేగాక లింగనామాత్యుని ప్రజ్ఞా పౌరుషముల శ్రీనాథుఁ డిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వాహ్యాళి భూమి రేవంత నైషధులట్లు
హయరత్నములనెక్కి యాడనేర్చుఁ

గవిబుధశ్రేణికిఁ జెవులు పండువులుగా
నాస్థానమున మాటలాడనేర్చు
శక్తిత్రయంబునఁ జతురుపాయంబుల
షాడ్గుణ్యములబుద్ధి జరుపనేర్చుఁ
గైసేసి ప్రత్యక్ష కందర్పమూర్తియై
నిర్వికారంబున నిలువనేర్చు
తే. నిష్ఠురాటోప విస్ఫూర్తి నృహరి కరణి
నతికఠోర కుఠార ధారాంచలమున
నైరివక్షస్థలము వ్రచ్చి వైవనేర్చు
సంగరార్జునుఁ డరిమోటి లింగవిభుఁడు.''

ఇట్టి ప్రజ్ఞావిశేషములను గలిగి యుండుటయ గాక లింగనామాత్యుఁడు దైవభక్తియు బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి భూపాలునిచేత దేవబ్రాహ్మణులకు సర్వమాన్యములుగా ననేకభూదానములను ధారవోయించెను. కవిద్విజబంధురక్షణకై అన్నచోడవరమను మహాగ్రహారమును అల్లాడవేమభూపాలునిచేఁ బడసెనని యీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. అవుర ప్రతాప వేమవసుధాధిపుచే నృపపట్టభద్రుచే
భువనమనోహరంబయిన బోడసకుర్తి మహాస్థలంబునన్
దివిరి పరిగ్రహించె మన దేవయలింగన మంత్రి యన్నచో
డవర మహాగ్రహారముఁ గడంకఁ గవిద్విజ బంధురక్షకై.''

ఈలింగనామాత్యుని పితామహుఁడగు అన్నామాత్యుఁడు కాకతిప్రతాపరుద్రచక్రవర్తిమంత్రులలో నొక్కఁడుగా నుండె నని భీమేశ్వరపురాణములోని యీక్రింది పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాలగంధదంతావళ
ధ్వజినీ మహాధురంధరుఁడనంగ
నవలక్ష కోదండనాథరాజ్యాంభోధి
సంపూర్ణపూర్ణిమాచంద్రుఁడనఁగ
సంధ్రభూమండలాధ్యక్షసింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁడనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభ రాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠమనఁగ
తే. యవనసంహార విలయకాలాగ్నియనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మరోద్యానుఁడనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతికెక్క
నతుల బలసీరి పోలయ యన్నశౌరి."

లింగనామాత్యుఁడు రుక్మాంగదుని వలె ద్వాదశీపుణ్య వేళల బ్రాహ్మణులకు భక్తితోడ భోజనము పెట్టి తృప్తులం గావించు చుండెనఁట!*

---

* సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండ చక్కెరలు దో
సెలు వడ శ్సవ పాసెములతోడఁ

లింగనామాత్యునకుఁ దల్లనయు నన్నయ్యయు ననునిరువురు సోదరులు గలరు. వీరిలో అన్నామాత్యుఁడు అల్లాడవేమవీరభద్ర నృపాలురకు మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడు. లింగనామాత్యునకుగంగాంబయం దిరువురుపుత్త్రులుజనించిరి. గాని వారలు పెద్దవారగు నప్పటికి రెడ్డిసామ్రాజ్య మన్యాక్రాంతమైనది.

అల్లాడ వేమభూపతి-అల్లాడ వీరభూపతి.

(క్రీ. శ. ౧౪౩౬ మొదలుకొని ౧౪౪౦ వఱకు)

అల్లాడభూపతి క్రీ. శ. ౧౪౧౬ మొదలుకొని ౧౪౩౬ వఱకును బరిపాలనముచేసి యుండును. అల్లాడభూపతి స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నతని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడగు వేమారెడ్డి

గమ్మఁగాఁ గాచిన కఱియాల నేతితోఁ
    గమనీయపంచ భక్ష్యముల తోడ
సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
    బక్వమైన పెసరపప్పుతోడఁ
దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
    శిఖర పాడ బరస శ్రేణితోడ
తే. నచ్ఛలవణాది కముతోడ నమృతఖండ
    పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణాలకు
    భోజనము పెట్టు ద్వాదశీ పుణ్యవేళ
    లింగమంత్రినవీన దక్షాంగదుండు. ''

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసి యున్నను, రాజ్యము కాటయవేముని వలన సంక్రమించిన దగుటచేతనో, కాటయవేముని రెండవ కుమారుఁడు కుమారగిరి వీరభద్రరెడ్డికి మఱఁదియై వీరి సంరక్షణములో నుండుటచేతనో, తనకును తమ్మునకును వైరము లేకుండఁ జేసికొనవలయు నను తలంపుచేతనో వేమారెడ్డి వివేకియుఁ బ్రజ్ఞావంతుఁడు గావున నేవిధమైన యుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ గుటుంబకలహము జనింపకుండ రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమునకుఁ దమ్ముఁడు వీరభద్రరెడ్డికిఁ బట్టముఁగట్టి తాను సహాయుఁడై వానిచేత ధర నేలించెనని భీమేశ్వర పురాణములో:—

“ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమ వీరభద్రునిన్
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టముగట్టి బాహుద
ర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తివ
ర్ణమ్ములు దిగ్ధురంధరసురద్విపకుంభవిషాణమండలిన్.”

అను పద్యమువలన విస్పష్టమగుచున్నది. ఈసోదరు లిరువురును సమర్థులును, ప్రజ్ఞావంతులును, విక్రమాఢ్యులునై ప్రతిభాసంపత్తిచే నొప్పియున్న వారగుటచేత నొండొరుల యెడ నన్యోన్యానురాగముఁ జూపుచు నెల్లవారును మెచ్చుకొనునట్లుగా నైకమత్యముతో వ్యవహరించినది యాంధ్రదేశ చరిత్రమునం దొక విశేషవిషయముగా నున్నది. అయి

నను బలాఢ్యములై దక్షిణహిందూదేశమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమునకై పెనగులాడుచున్న యవనకర్ణాటకటకసామ్రాజ్యముల నడుమ వీరిరాజ్యము పరివర్ధమానమై చిరకాలముండుటకు మాత్రము సాధ్యమైనది కాదు. ఈభూపాలుర విక్రమాతిశయముచేతను, మంత్రిపుంగవుని ప్రజ్ఞా విశేషముచేతను ఇరువదిసంవత్సరములకాల మయినను జనరంజకముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయఁగలిగిరి. అట్టి సుష్కాలమున మహాసామ్రాజ్యముల నడుమ వేమనృపవరుఁడును, వీరనృపతియు నెట్టి స్వాతంత్ర్యవృత్తితో రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినదియు నీక్రిందిపద్యమువలన సువ్యక్తము కాఁగలదు.

సీ. పాండువాసురతాణి పావడం బిచ్చిన
భద్రేభములు వీథిఁ బారె ముందు
నోడ్డధాత్రీనాథుఁ డుపదఁ బుత్తెంచిన
బంబారుణోష్ణీనం బెల వహించుఁ
గర్ణాట భూపతి కానుక యనిపిన
ముక్తాతపత్రంబు ప్రోల మెఱయు
యవనాధిపతి యుపాయనముగా నొసఁగిన
పాగాహయంబులు వాగెవచ్చు
తే. దూరమం తంత బారుహాదౌంతి మన్న

సప్తమాడియ రాజన్యసమితి ప్రముఖ్య
రాయ వేశ్యాభుజంగ సంగ్రామ పార్థ
గాయ గోవాళ వేమన క్ష్మాధవునకు.”

రాజమహేంద్రపురరాజధానీ వర్ణనము.

ఇమ్మహా ప్రభువర్యుల పరిపాలనాకాలమున రాజధానిగ నున్న రాజమహేంద్రపుర వైభవ మెట్టిదిగ నుండెనో శ్రీనాథుని కాశీఖండము, భీమఖండములలోని యీక్రింది వర్ణనము లంబట్టి గ్రహింపవచ్చును.

సీ. ఉండునేలీల మార్కండేయమునినాథ
సజ్జలింగ మనంగశాసనుండు
ప్రవహించునేపీటిపశ్చిమప్రాకార
మొరసి గంగమ్మ సాగరముకొమ్మ
యావిర్భవించినాఁ డేపీటికోటలో
పల భేదిమదన గోపాలమూర్తి
పాలించునేపీటి ప్రాగుదక్కోణంబు
నుమపోది శ్రీముల్లగూరిశక్తి
ప్రబలధారాసురత్రాణ భద్రజాతి
కరిఘటాసైన్య దుస్సాధకనకలోహ
గోపురద్వాః కవాటప్రదీపిత మతి
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము.   «కాశీ»

"సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషా జల
స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి
బలవదభ్యున్నత ప్రాకారపరివేష
గండూషితాండమండలంబు
గంధదంతావళ గ్రైవేయఘంటికా
ఝంకారముఖర ఘంటాపథంబు
తే. రాజబింబాననా నూత్నరత్నపేటి
వీరరాహుత్తసుభట కంఠీరవాద్రి
వేమభూపాల రాజ్యాభివృద్ధికరము
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము."

వేమవీరవిభుల మతము.

అల్లాడభూపతికుటుంబమునకుఁ గులగురువు ఘోడేరాయ భీమేశ్వరుఁ డని తెలియుచున్నది. ఈయన యారాధ్యుఁడు. శైవబ్రాహ్మణుఁడు. రాజగురుపరంపరలోనివాఁడు. అల్లాడ వేమవీరభద్రనృపాలుర మతము శైవము. వేమవీరభద్రనృపతులుచేయు శివార్చనావిధాన మిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

సీ. త్ర్యంబకాచల కన్యకాంబుపూరంబున
నఘమర్షణ స్నానమాచరించి

సిద్ధమైన మడుంగు నీర్కావిదోవతి
కనకమేఖలతోడఁ గడిఘటించి
మూలమంత్రాక్షరంబుల బూతి మంత్రించి
పుండ్రకంబుగ ఫాలమున ధరించి
క్రొత్త ముత్యములతో రుద్రాక్షమాలిక
లష్టోత్తరశతంబు లఱుతఁదాల్చి
గీ. పుండరీకాజినమునఁ గూర్చుండి శంభు
నర్చనము సేయునపుడు మహాప్రమథుఁడు
చాల నొప్పారు రెండవశంభునట్లు
పెరనారాయణుఁడు రెడ్డివేమవిభుఁడు."

సీ. గోదావరీపావనోదకంబుల హేమ
కలశశతంబుల జలకమార్చి
కర్పూరకస్తూరికాకుంకుమంబులఁ
గలపంబుఁగూర్చి శ్రీగంధ మలదు
సప్తగోదావరీ స్వర్ణపుష్కర హేమ
సౌగంధికముల నర్చన మొనర్చుఁ
గలధౌతపాత్రలఁ గాలాగరుచ్ఛేద
బహుళధూపంబులు పరిఢవించు
గీ. వేనవేలునివాళుల విస్తరించు
నమృతదివ్యాన్నముల నుపహారమిచ్చు

వంఘటించు న శేషోపచారములును
బ్రమథనాయకునకు వీరభద్రనృపతి "

వీరలు శైవమతావలంబకు లైనను పరమతములను సయితము సహానభావముతోఁ జూచుచుండిరిగాని యెన్నఁడును ద్వేషబుద్ధితోఁ జూచినట్లు గన్పట్టదు.

అల్లాడదొడ్డభూపతి విజయధాటి.

వేమవీరనృపతులకు సోదరులైన దొడ్డనృపతియు, నన్ననృపతియు సేనాపతులుగనుండి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటయం దన్నలకుఁ దోడ్పడుచుండిరి. వీరిలో దొడ్డభూపతి స్వారిచేయుటయం దాతితేఱిన రౌతుగ నుండెను. అనేకజయముల చేతఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇతఁడు గుఱ్ఱము నెక్కి స్వారిచేయుచు నిరువదినాలుగుమూళ్ళమేర భూమిని దాటించి యశముగాంచినవాఁ డని కాశీఖండములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

"మ॥ హరిదాఁటించెఁ బురోపకంఠమునవాహ్యాళిప్రవేశంబునం। దిరుదేయళ్ళయరెడ్డినందనుఁడు దొడ్డయ్యాఖ్యమాధీశ్వరుం। డిరువైనాలుగుమూళ్ళమేర యదిపో లెక్కింపఁగా నేల య। ద్ధరణీనాథుని కీర్తి దాఁటెఁ గదునుద్దండించి బ్రహ్మాండమున్ ॥

ఇతఁడు చిల్కసముద్రమువఱకుఁగల దేశమును జయించి

జయ స్తంభములు నాటించినట్లుగా నీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"శా. ఔరా యల్లయరెడ్డి దొడ్డవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
భేరీభాంకృతి ఘోరఘోషమున నిర్భేదించె నొడ్డాదిశృం
గారం కోటయు లోతుగడ్డయును నుద్ఘాటించె నత్యుద్ధతిన్
శ్రీరాంభోధితటంబునన్నిలిపెఁ గీర్తిమాజయస్తంభముల్."

కనుకనే శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముఁడు చిల్కసముద్రము వఱకు వీరభద్రనృపాలుఁడు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసి పరిపాలించుచున్న ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఎట్లన్నను

ఉ. ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహేంద్రము రాజధాని గా
నేకసితాతపత్రమున నేలను వీరనృపాలుఁ డుత్తమ
శ్లోకుఁడు వేమశౌరియనుజుండు సమున్నత వైభవాఢ్యుఁడై
చీకటియుం గళింగమును జిల్కసముద్రము సింహశైలమున్"

అగ్రహార బ్రాహ్మణవర్ణనము.

గౌతమీతటమునందు వేమభూపాలుఁ డనుజన్ముఁడైన వీరభద్రనృపాలునిచేత ధాత్రినేలించుకాలమున నగ్రహారములలోని బ్రాహ్మణు లెట్టి యైశ్వర్యములతో నొప్పుచుండి రో యావివరమును గూడ శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీక్రిందిరీతి నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ధరియింపనేర్చిరి ధర్భ వెట్టెడు వ్రేళ్ళ
లీలమాణిక్యాంగుళీయకములు
కల్పింపనేర్చిరి గంగమట్టియు మీఁదఁ
గస్తూరికాపుండ్రకములకొనల
సవరింపనేర్చిరి జన్నిదంబులమ్రోలఁ
దారహారములు ముత్యాలసరులు
చేర్పంగనేర్చిరి శిఖల నెన్నడుములఁ
గమ్మని క్రొత్తచెంగల్వవిరులు
తే. ధామనుల వెండియును బైఁడి దడబడంగ
బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములలోన
వేమభూపాలుఁ డనుజన్మవీరభద్రు
ధాత్రి యేలింప గౌతమీతటమునందు."

అనఁగా నంతకుఁ బూర్వము బ్రాహ్మణు లంతయైశ్వర్యవంతులుగా లేరని భావము తేటతెల్లమగు చున్నది.

బెండపూఁడిఅన్నామాత్యుఁడు.

అల్లాడభూపాలునకును, అల్లాడవేమభూపాలునకును మంత్రిగనుండి విఖ్యాతి గాంచిన బెండపూడిలింగనామాత్యుని రెండవతమ్ముఁడును, అఖిలవిద్యా విరించియు, అర్థిజనకామధేనువునగు అన్నామాత్యుఁడు లింగనామాత్యునికిఁ బిమ్మట వీరభద్ర వేమపృథ్వీ ధవులకుఁ బ్రధానమంత్రియై, తద్రా

జ్యాభివృద్ధి కారణమై అసదృశమగు కీర్తిసంపాదించెను. శ్రీనాధకవిసార్వభౌముఁ డీయమాత్యశేఖరుని భీమేశ్వరపురాణము నంది ట్లభివర్ణించెను.

"సీ. ఏమంత్రికులదైవ మిందుశేఖరుఁడు ద
క్షారామభీమేశుఁ డఖిలకర్త
యేమంత్రియేలిక యిక్ష్వాకుమాంధాతృ
రామసన్నిభుఁడైన వేమనృపతి
యేమంత్రిసితకీర్తి యేడువారాసుల
కడకొండయవులచీఁకటికిఁగొంగ
యేమంత్రిసౌభాగ్య మిగురుఁ గైదువజోదు
లాలిత్యలీలకు మేలుబంతి
తే. యతఁడు కర్ణాటలాటబోటాంగవంగ
కురుకుకురుకుంతలావంతిఘూర్జరాది
నృపసభాస్థాన బుధవర్గ నియసుగుణ
మండనుఁడు బెండపూడన్న మంత్రివరుఁడు."

"సీ. ధారాసురత్రాణధాటీసమారంభ
గర్వపాథోరాశి కలశజులకు
సప్తమాడియరాజఝూడియత్రాళపాల
వందితశ్రీపాద వనరుహులకు
సింహాద్రిపర్యంతసీమాంధ్రమేదినీ

మండలీపాలనాఖండలులకు
హరిదంతదంతిదంతావళీలిఖ్యమా
నానేకజయశాసనాఢ్యులకు
గీ. వీరభద్రేశ వేమపృథ్వీధవులకు
ననుఁగుమంత్రి మహాప్రధానాగ్రగణ్యు
బెండపూఁడన్న జగనొబ్బగండ బిరుద
సచివదేవేంద్రుఁగృతి కధీశ్వరునిఁజేసి. ”

భీమేశ్వరపురాణము రచించునాటికి వీరభద్రవేమపృథ్వీపాలుర రాజ్యము సింహాద్రిపర్యంతముఁమాత్రమె వ్యాపించియుండినను కాశీఖండము రచించునాటికి చిల్కసముద్రము వఱకు వ్యాపించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నామాత్యుఁడు బహుభాషలనేర్చి రాజస్థానమునకు వివిధదేశములనుండి యేతెంచిన రాయబారులతో వారిభాషలతోనే ప్రసంగములు సలుపుచుండుననియు, పారశీభాష చక్కగవ్రాయునట్టి వ్రాయసకాఁడనియు, బహమనీసుల్తానగు అహమ్మదుషాతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండు వాఁడనియు, శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడీక్రిందిపద్యములతో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

ఉ. అరబీభాష తురుష్కభాష గజకర్ణాటాంధ్ర గాం
ధారఘూర్జరభాషల్ మళయాళభాష శకభాషాసింధు
సౌవీర బర్బరభాషల్ కరహాటభాషమఱియుంభాషావిశే

మంబుల। చ్చెరువై వచ్చు నరేటియన్ననికి గోష్ఠీసంప్ర
యోగంబులన్॥ ”

ఉ. అన్నయమంత్రిశేఖరుఁ డహమ్మదుశాసన దాన
భూమిభృ। త్సన్నిధికి న్మది స్సముచితంబుగ వేమమహీ
సురేంద్రురా। జ్యోన్నతి సంతతాభ్యుదయ మొందఁగఁ
బారసిభాషవ్రాసినం। గన్నులపండువై యమరుఁ గాకిత
మందలి వర్ణపద్ధతుల్. ”

ఈయమాత్యశిఖామణి యెప్పుడును వేమధాత్రీశ్వరుని ప్రక్కనుగూరుచుండి పసిడిగంటముతో నయకావ్యసరణి వ్రాయునతులగుణహారి యని తెలుపఁబడియెను. నిరంతర శివపూజాధురంధరుండగు నీతఁడుచేసిన ప్రతిష్ఠాపనల నీక్రింది పద్యములో శ్రీనాథుఁ డేకరువు పెట్టియున్నాఁడు.

“సీ. రాజమహేంద్రదుర్గమున గావించె శ్రీ
వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారరేఖ
నిలిపె మార్కండేయ నీలకంఠుని మ్రోల
రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ
సంగమేశ్వరదివ్యశంభులింగమునకుఁ
గల్పించెఁ గళ్యాణ గర్భగృహము
దక్షవాటికయందుఁ దరుణేందుమౌళికి
మొగలివాకిట ధామమును రచించె

తే. ప్రాగ్దిశావప్రగోపుర ప్రాంగణమున
సప్తమునిసింధుసోపాన సరణికెలనఁ
దీర్ఘభవనంబు భీమయ దేవునగర
మంత్రిదేవయ యన్నయామాత్యవరుఁడు"
శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిరాక.

పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడగు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతనృపతులుగనున్న యంధ్రవల్లభునికడఁ గొంతకాలమును, పంటమైలారవిభునికడఁ గొంతకాలమునుండి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పరివర్ధమానముగనుండుటయు, తనకు మిత్రుఁడును బాంధవుఁడు నగుబెండపూడి యన్నామాత్యుఁడు వేమ వీరభద్రపృథ్వీశ్వరులకు మంత్రియై పండితపక్షపాతియై విద్యాభిమానియై విఖ్యాతిఁగాంచుచుండుటయుఁ దలపోసి తనకర్హసత్కారము లారాజ్యమునఁ గలుగఁగలవని యూహించి రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసెను. రాజమహేంద్రపురవిద్వజ్జనముతోడి ప్రథమసమావేశ మంత యుత్సాహకరమైనదిగ శ్రీనాథునకుఁ గన్పట్టలేదు. రాజాస్థానమున నీతనికిఁ బ్రవేశముగల్గినఁ దమయాధిక్యతకు లోపముగల్గునని పెక్కుండ్రు పండితులు భయపడుచుండిరి. అయినను అన్నమంత్రి యొక్క

నాఁడు విద్వజ్జనపరివేష్టితుండై కొలువుకూటమునుండి శ్రీనాథునిరప్పించినవిధ మిట్టులు వర్ణింపఁబడెను.

“సీ. భాట్టప్రభాకరప్రస్థానసంవేద్యు
లుద్దండపాండిత్యు లొక్కవంక
ఫణిపభాషితభాష్యఫక్కికాభావజ్ఞు
లుత్తమప్రాగల్భ్యు లొక్కవంక
గణభుజ్మతగ్రంథ గాఢార్థ విధులబా
హుశ్రుత్య సంపన్ను లొక్కవంక
వేదాంతవాసనా విశ్రాంత హృదయజ్ఞు
లుపనిషత్తత్త్వజ్ఞు లొక్కవంక
తే. నుభయ భాషా కవీశ్వరు లొక్కవంక
వేశ్యలొకవంక నొకవంక వీరభటులు
బలసికొలువంగఁ గొలువుండి పిలువఁబంపె
బెండపూడన్న మంత్రీశ్వరుండు నన్ను.”

అట్లు విద్వజ్జన మహాజ్జనులచే నలంకరింపఁ బడిన యాస్థాన మంటపమునకు సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథుని రప్పించి సముచితాసనమునఁ గూర్చుండఁజేసి యామంత్రి పుంగవుఁడు గంభీరధీరసంభాషణములతోడ నామహాకవిసార్వభౌమునితోడ నిట్లనియెనఁట.

"సీ. వినుపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందుఁ
తే. శాకనాటింటి వాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభునిమనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁగృప సేయు మొకప్రబంధంబు నీవు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథ కవివరేణ్య."

× × × × × ×

మ. అరవిందాప్తకృత ప్రతిష్ఠుఁడగు దక్షారామ భీమేశ్వరే।
శ్వరు మాహాత్మ్యముతోడఁ గూడి భువనశ్లాఘాస్పదంబై [యభం
గురమైస్కాందపురాణసారమగుశ్రీగోదావరీఖండమున్।
బరిపాటిన్ రచియింపుమంధ్రజగతీభాషాప్రబంధంబుగన్"
అనిపలికి సబహుమానముగాఁ గర్పూరతాంబూలజాం
బూనదాంబరాభరణంబు లొసఁగి వీడు కొల్పెను. అంతటఁ

పండితులును గవులును నీకవిసార్వభౌమునియెడ నీర్ష్యాళువులై ప్రవర్తించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. పండితమ్మన్యులును గుకవులు నగువారు గొందఱు శ్రీనాథుని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వము గాదనియు భాష కర్ణాట భాషయనియు వెఱ్ఱి మొఱ్ఱి యాక్షేపణలు చేయనారంభించిరి. శ్రీనాథుఁడు సకలవిద్యాసనాథుఁడని యెఱుంగక శాస్త్రపండితు లనేకులు వివాదములు పెట్టుకొని యెట్టులైన నీతని వంచించి సాగనంపవలయునని ప్రయత్నించిరి గాని తుదకు శ్రీనాథుఁడే విజయమునొంది రాజమహేంద్రపురమునఁ బాదుకొనియుండి యాపురంబునకుఁ బాఁతకాపయ్యెను. అందుకొఱకే శ్రీనాథుఁడు పండితమ్మన్యులను, కుకవుల నీవిధముగా నిందించి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుట సంభవించెను.

తే. ‘‘బోధ మల్పంబు గర్వ మభ్యున్నతంబు
శాంతి నిప్పచ్చరంబు మచ్చరము ఘనము
కూపమండూకములు బోలెఁ గొంచె మెఱిఁగి
పండితమ్మన్యులైన వైతండికులకు.’’

తే. ‘‘నికటమున నుండి శ్రుతిపుటనిష్ఠురము గ
నడరి కాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్పు
డుదధిరాయంచ యూరక యుంట లెస్స
సైప రాకున్న నెందేని జనుట యొప్పు.’’

తే. "ప్రౌఢి బరికింప సంస్కృతభాష యండ్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రేమన్న నండ్రుగాకేలకొంత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష"

ఇట్టికుకవినిరాకరణప్రకరణమునందే మనయాంధ్రకవిసార్వభౌముఁడు తనకవిత్వంబు కర్ణాటభాషయని పలికినది దీనింబట్టి యీతఁడు కర్ణాటకుండని నిర్ధారించుట హాస్యాస్పదము. రాజమహేంద్రపురమునందలి పండితులొక్కొక్కఁడొక్కొకశాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణులై యుండఁగా శ్రీనాథుండు సకలవిద్యాసనాథుండు గావున సమస్తశాస్త్రములం బ్రవీణుఁడై యెట్టిపండితునైన నవలీల జయించుచుండెను. శ్రీనాథుని విద్యాబలము నాతనికూర్మిమఱఁదియు శిష్యుఁడు నగుదగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యకవి తన నాచికేతూపాఖ్యానమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. సంస్కృతప్రాకృత శౌరసేనీముఖ్య
భాషాపరిజ్ఞాన పాటవంబు
పన్నగపతిసార్వభౌమ భాషితమహా
భాష్యవిద్యాసమభ్యాసబలము
అక్షపాదకణాదపక్షిలోదీరిత
న్యాయకళాకౌశలాతిశయము

శ్రుతిపురాణాగమస్మృతి సాంఖ్యసిద్ధాంత
కబళనాత్యుత్పత్తిగౌరవంబు

తే. పూర్వకవిముఖ్యవిరచితాపూర్వకావ్య
భావరససుధాచర్వణప్రౌఢతయును
గందళింపంగఁ గాశికాఖండ నైష
ధప్రముఖ వివిధప్రబంధము లొనర్చి."

ఇట్టి విద్యామహత్వంబును గవితాసంపత్తియుఁ గలిగి యుండుటచేతనే అల్లాడవేమభూపాలుఁడు తన్నుఁ జూచి పలికి నట్లుగా నీక్రిందిపద్యమును గాశీఖండమునఁ జొప్పించి యున్నవాఁడు.

"శా. ఈక్షోణి న్నినుఁబోలు సత్కవులు లేరీ నేటికాలంబునన్।
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ।
వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణద్వైరాజ్యభారంబున।
ధ్యక్షించుంగవిసార్వభౌమభవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్"

తనతాత కమలనాభామాత్యుఁడు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుండనియు, కాకతిసార్వభౌమునిచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడనియు శ్రీనాథుఁడు తనభీమేశ్వరపురాణములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

*మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరున్
ఘనునిన్ పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధా
ధిపున్ వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధ
రుం గొల్తు మా యనుగుందాతఁ బ్రదాతశ్రీకమల
నాభామాత్యచూడామణిన్॥

శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమురచించు నాటికి రాజమహేంద్రపురమునకుఁ గొత్తవాఁడుగనున్నను, కాశీఖండము రచించునాటికిఁ బాతవాఁ డయ్యెను. వేమవీరభద్ర పృథ్వీశ్వరులయాస్థానకవియై విశేషసన్మానములం బొందుచుండెను. అన్నామాత్యుని వలననే యీతనికి నాస్థానమునం బ్రవేశము గల్గెను. శ్రీనాథుఁ డొక్కనాఁడు:—

* ఈపద్య మీరీతిని ముద్రితప్రతియైన భీమేశ్వరపురాణములో నున్నది. “వినమత్కాకతిసార్వభౌము” అనుపాఠమునకు బదులుగా నాంధ్రకవులచరిత్రములో “వినమద్ధ్యాంతరసార్వభౌము” అనియు, ఇట్లే కవిజీవితములయందును, ఉమాకాంతముగారి పల్నాటివీరచరిత్ర పీఠికయందలి పద్యములో “వినమజ్జ్యాంతరసార్వభౌము” అని మఱియొక పాఠాంతరభేదము గన్పట్టుచున్నది. కావున ముద్రితప్రతిలోని “వినమత్కాకతిసార్వభౌము” అనుపాఠమె సరియైనది కావచ్చును. అట్లయినయెడల శ్రీనాథునికాల కాకతిసార్వభౌముఁడగు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునలంకరించియున్నవాఁడనుట సమంజసముగా నుండును.

"సీ. చిన్నారి పొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగు మీసాల నూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాషఁ
బ్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁగొని
యాడితి భీమనాయకుని మహిమఁ
బ్రాయమింతకు మిగులఁ గైవ్రాలకుండఁ
గాశికాఖండమను మహాగ్రంథమేను
దెనుఁగుఁ జేసెదఁ గర్ణాటదేశ కటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథ భట్టసుకవి."

అని యాత్మగతంబున వితర్కించి కావ్యముగా నొనర్ప సమకట్టెను. అమ్మహా ప్రారంభమును గర్ణాకర్ణికా వశంబున విని వీరభద్ర భూపాలుఁ డొక్కనాఁడు:—

సీ. త్రైలోక్య విజయాభిధంబైన సౌధంబు
చంద్రశాలా ప్రదేశంబునందు
సచివసైన్యాధీశ సామంత నృపవార
సీమంతినీజన శ్రేణి గొలువ
శాస్త్రమీమాంసయు సాహిత్య గోష్ఠియు

విద్వాళ్కు విందుములు విస్తరింపఁ
గర్పూరకస్తూరికానరకుమదగంధ
సారసౌరభము దిక్పూరితముగ
నిజభుజా విక్రమంబున నిఖిలదిశలు
గెలిచి తను రాజ్యపీఠ మెక్కించినట్టి
యన్నవేమేశ్వరుని యంక మాశ్రయించి
నిండుకొలువుండె గన్నుల పండువగుచు”

అట్టి సమయంబునఁ జనతమ్ముఁడు వీరభద్రనృపాలుని యభిమతంబెఱింగి వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథకవి సార్వభౌము ని రప్పించి సముచితాసనంబునఁ గూర్చుండనియమించి యిట్లు పలికెనఁట.

“సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయ భట్టుమార్గంబున
నుభయ వాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాకుృత్తు దిక్కయజ్వప్రకారము రసా,
భ్యుచితబంధముగ నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని శేవ
సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు

గీ. నైషధాది మహాప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ
మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర''

వేమవిభునకుఁ దనతమ్ముని పట్ల నెంతయనురాగము గలిగి యుండెనో దీనింబట్టియే గ్రహింపనగును. అల్లాడ వీరభద్ర నృపతివిగ్రహము కొలువున్నసమయమున నెట్లుండునో యారీతి సీకింది పద్యమున నిట్లభివర్ణించెను.

''సీ. మకరకుండల వజ్రమాణిక్యదీప్తులు
చెక్కుటద్దములపైఁ జీఱువాఱ
డాకాలిగండపెండారంబుదాపున
బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వ్రేలఁ
గలయంగ నలఁదినకస్తూరినెత్తావి
యష్టదిక్కులయందు నవఘళింప
మొగముచూచినమాత్ర మూర్ధాభిషిక్తులు
మోడ్పుఁజేతులు మస్తములఘటింప
గీ. మెఱుఁగు దీగెలఁబోలు భామినులు గొలువ
నిండుకొలువుండెఁ గన్నులపండు వగుచు
రాయవేశ్యాభుజంగ వీరప్రతాప
విభవుఁ డల్లాడభూపతి వీరవిభుఁడు.''

ఇట్టిప్రభువర్యులవలనఁ గర్పూరతాంబూలసహితంబుగా జాంబూనదాంబరాభరణంబులు పరిగ్రహించి తాను కావ్యరచనకుఁ గడంగినవిధము నీక్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"సీ. ఆంధ్రక్షమామండలాఖండలుండైన
వేమభూపతికృపావీక్షణంబు
ఘోడెరాయాంక సద్గురురాజభీమేశ్వ
రస్వామిపదసమారాధనంబు
కమలాద్రినిలయమార్కండేయశివమౌళి
చంద్రాంశునవసుధాసారధార
వేదాద్రినరసింహవిపులవక్షస్స్థలీ
కల్హారమాలికాగంధలహరి

గీ. కారణంబులు నుద్బోధకములుగాఁగ
సంభవించిన సాహిత్యసౌష్టవమున
వీరభద్రేశ్వరుఁ బ్రబంధవిభునిఁ జేసి
కాశికాఖండము దెనుఁగుగా నొనర్తు."

ఇతఁడందందు నిజప్రభావంబుఁ గొంత దెలుపుకొన్నను తిక్కనాదులకంటె నెక్కువ ప్రౌఢముగను రసోదంచితముగఁ గవనము చెప్పుదుననికాని డిండిమకవిసార్వభౌమాదుల నుద్భటవివాదమున గెలిచినవాఁడయ్యును నాడంబరముగా నశ్లీలప్రబంధమునను జెప్పుకొనక పైనఁజెప్పినవిధముగా సాహిత్య

సౌష్ఠవమును బడసి కాశీఖండముఁ జెప్పఁబూనుకొంటినని చెప్పుటెంతయు సూచితిని దెలుపుచున్నయవి.

నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యకవి.

రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్లయాస్థాన మలంకరించిన మహాకవులలో శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడుగాక మఱియొక ప్రసిద్ధకవికూడఁ బేర్కొనఁబడవలసి యుండెను. అతని పేరు నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడును శ్రీవత్సగోత్రుఁడునగు నీకొమ్మనామాత్యుఁడు శివలీలావిలాసమను మహాప్రబంధమును రచియించి వీరభద్రభూపాలుని తమ్ముఁడగు దొడ్డభూపాలుని కంకితము గావించెను. శివలీలావిలాసమును రచించినవాఁడు తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడని యాంధ్రకవులచరిత్రములో వ్రాయఁబడినదిగాని శివలీలావిలాసమును రచించిన మహాకవి పదునేనవశతాబ్దిలోనున్న నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడేగాని పదుమూఁడవశతాబ్దిలోనున్న కొమ్మనామాత్యుఁడుకాఁడని శివలీలావిలాసకృతిపతియైన దొడ్డభూపాలుని కాలమునుబట్టియు, ఏతద్గ్రంథములోని యవతారికనుబట్టియు నిర్ధారింపఁగలుగుచున్నాము. కొమ్మనామాత్యునికవిత్వము ప్రౌఢమైనదిగఁ గనఁబట్టుచున్నది. ఇతఁడవతారికలో—

ఉ. అందుజనించి మించిరి సమగ్రనిరూఢిఁ గ్రమక్రమంబునన్
మందరధీరు లాగత సమస్త (విచారులు) సంతతప్రజ్ఞా

నందన కార్యకారులు గుణస్ఫుటహారులు ధర్మరతు.నా
మందవిచారు లంగజితమారులు దేసటు లత్యుదారులై"

అని వీరలు దేసటివంశ్యులని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడయు శ్రీనాథుఁడును హరివంశము కాశీఖండములలోఁ జెప్పినదానిని నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు ధ్రువపఱచి యున్నాఁడు గావునఁ గొండవీడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములఁ బరిపాలించిన రెడ్డి రాజులు దేసటివంశ్యులుగాని స్థానికచరిత్రముల వ్రాసినట్టు దొంతివారు కారని స్థిరపడుచున్నది.

అవతారికలోఁ గృతిపతివంశవర్ణనమును శ్రీనాథునివలెనె కొమ్మనామాత్యుఁడియు విశేషవర్ణనాంశములతో సించెను. అల్లాడభూపతి ధారాసురత్రాణుని, గజపతీంద్రుని, పెదకోమటివిభుని జయించెననియు, నాకవరము, నొడ్డాదిని వశపఱచుకొనియెననియు వ్రాసియున్నాఁడు. మఱియు బహుపద్యములతో వేమభూపాలుని పరాక్రమం బభివర్ణించుటయె గాక వేముఁడు తనతమ్ముఁడైన వీరభద్రునికిఁ బట్టముగట్టెనని యీ క్రిందిపద్యముచే విస్పష్టము చేయుచున్నాఁడు.

,,ఉ. తేజమెలర్ప నవ్వసుమతీధవశేఖరుఁ డొప్పు సర్వధా
త్రీజనరక్షణక్రమధురీణుని తమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామ నగరంబునఁ బట్టముగట్టె నంచిత

శ్రీజయకీర్తి సౌరభవిశేష విజృంభితదిక్సమేతుండై రాజమహేంద్రపుర రాజ్యవిస్తీర్ణము.

అల్లాడ వేమభూపాలుఁడు వీరభద్రనృపాలునకుఁ బట్టముగట్టి సైన్యాధిపతియుఁ దనతమ్ముఁడునైన దొడ్డభూపాలునిసాహాయ్యముతోఁ గళింగదేశములోని యొడ్డాది, నాకవరము, లోతుగడ్డ, నందాపురము, సింహాద్రి, చీకటి, చిల్కసముద్రము మొదలగుప్రదేశములనాక్రమించి సప్తమాడెములు, ఝూడేశవనము, బారుహాదొంతి, జంతునాడు మొదలగు కొండదేశములను జయించి దండకారణ్యమధ్యమునందు (బస్తరుప్రాంతము) పుళిందరాజరగభాహివంశజులకు నభయమొసంగి

---

* శివలీలావిలాసముయొక్క ప్రతి శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచే నాకొసంగఁబడినది. ఇది మిక్కిలి శిథిలమై ద్వితీయాశ్వాసము మాత్రము సంపూర్ణముగా నున్నది. తక్కినవి లేవు. అవతారికపద్యములు పెక్కులు కలవు గాని యవన్నియు లేఖనదోషములతో నిండియున్నవి. అవతారికలోఁ గవి తనగోత్రమును నామమును మాత్రమె తెలుపుకొనియెను గాని తండ్రితాతల పేరులుగాని వంశనామము గాని యవతారికలో మాత్రమగాక యాశ్వాసాంతగద్యమున సహితము దెలుపుకొనియుండలేదు. ద్వితీయాశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది. "ఇది శ్రీమదష్టభాషాకవితాప్రవీణ నయవిబుధస్తుత్య నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యప్రణీతంబైన శివలీలావిలాసంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము." ఈగ్రంథముయొక్క సంపూర్ణమైన ప్రతిని సంపాదించి యెవ్వరైనఁ బ్రకటింతురేని భాషకు మహోపకారముఁ జేసినవారగుదురు.

కటకాధిపతియు, కళింగగాంగవంశజుఁడును, గజపతియునగు భానుదేవుని నోడించి తమరాజ్యమును మహానదివఱకు విస్తరింపఁజేసిరి. అనఁగాఁదూర్పుతీరమున గోదావరి మొదలుకొని మహానదివఱకుఁగల కళింగదేశమంతయు నాక్రమించి పరిపాలింపఁగలిగిరి. ఈప్రదేశమంతయుఁ గళింగదేశమని పూర్వము వ్యవహరింపఁబడినను శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వీరభద్రనృపాలుని మధ్యాంధ్రక్షమామండలేశ్వరుండని వ్యవహరించియున్నాఁడు. ఆనాటికే కళింగదేశము సంపూర్ణముగా నాంధ్రదేశములోనిభాగముగా నేర్పడినది. ఈరెడ్డిరాజులు పరిపాలించినభూభాగమంతయును ముప్పదివేలమైళ్ల వైశాల్యము గలదియై యుండెననుటకు సందియము లేదు. అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులు నిరంకుశులై యవక్రపరాక్రమంబున నిరువదేండ్లకాలము మధ్యాంధ్రదేశమును బరిపాలించిన వెనుక దేశము ఘోరయుద్ధములకు రంగస్థలమయ్యెను.

రెడ్లధర్మకార్యములు.

అల్లాడవేమభూపాలుని శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "దేవబ్రాహ్మణభక్తివర్ధితధరిత్రీచక్రసామ్రాజ్యలక్ష్మీవాస్తవ్యతి" యని వర్ణించియుండఁగా నాతనిధర్మకార్యము లెట్టివై యుండునో వేఱుగఁజెప్పనక్కఱలేదు. ఇతఁడనేకభూదానములను గావించి కాంచీ శ్రీగిరికాళీపంచారామాది దేవభవనంబు

లలో శాసనములు వ్రాయించెనని యీక్రింది పద్యమువలన వేద్యము కాఁగలదు.

"క. కాంచీ, శ్రీగిరి కాశీ
పంచారామాది దేవభవనంబుల వ్రా
యించెను వేమక్ష్మాపతి
యంచిత భూదానశాసనాక్షరపఙ్క్తుల్"

భీమఖండమున:—

గీ. ధర్మశాసనఘనశిలాస్తంభ మెత్తె
శ్రీముకుందోద్భవస్వామిశివునిమ్రోల
వీరభద్రేశుఁ డాచంద్రతారకముగ
నగ్రహారాళి సకల మాన్యంబు లొసఁగి"

అనుపద్యము గన్పట్టుచున్నందున వీరనృపాలుఁడు సైతము మతసంరక్షకు లగుబ్రాహ్మణులకు నగ్రహారములు మాన్యములు నొసంగుచుండెననుట విదితము కాఁగలదు. ఇట్లుకొండ వీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురము రెడ్లు బ్రాహ్మణులకు భూదానములు చేసినారన్న కుక్షింభరమాత్రులు అయిన బ్రాహ్మణులకు వ్యర్థముగా భూదానములు చేయుచుండిరని నవనాగరకులు కొందఱు తలంచి పరిహాసింపవచ్చును గాని యట్లు తలంచుట న్యాయముగాదు. విద్యలన్నియు బ్రాహ్మణులయాధీనమై యుండుటచేత వేదశాస్త్రాదివిద్యలపోష

ణార్థము పర్వకాలములందు పుణ్యము పేరుచెప్పకొని వేద వేదాంగవేత్తలైన బ్రాహ్మణులకుమాత్రమే భూదానము మొదలగు దానములను జేయుచుండిరని భావింపవలయును. వారియుద్దేశముగూడ నట్టిదై యుండెను. వీరభద్రభూపాలునిపట్టమహిషియగు అనితల్లీదేవి ఆయుర్వేదపారంగతుఁడైన పరహితాచార్యుఁడను బ్రాహ్మణునకు కలువచేరను గ్రామమునకు అన్నవరమని పేరిడి దానముచేసియుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు గోదావరిమండలములోని రామచంద్రపురము తాలూకాలో కలవచెర్లయని వ్యవహరింపఁబడెడి గ్రామముగా నున్నది. పరహితుని పూర్వులెల్లరు నాయుర్వేద పారంగతులైన భిషజ్ఞులని శాసనమునఁ దభివర్ణింపఁబడిరి. అట్టి యుత్తమవిద్యను నేర్చి మహాజనోపకారకరులై ప్రసిద్ధి నొందిన బ్రాహ్మణోత్తములఁ బోషించుట యాయుర్వేద విద్యను బోషించుట కాదా? ఇట్టి యుత్తమశాస్త్రములు నశింపకుండఁ జేయుటకే వారాకాలమునందు గ్రామములు, భూములు మొదలగువానిని బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేయుచుండిరి. పైదానము శాలివాహనశకము ౧౩౪౫ (1423) శోభకృద్వర్ష శ్రావణకృష్ణైకాదశీ దినంబున శ్రీమార్కం

దేయేశ్వరుని సన్నిధానమునఁ జేయఁబడినది*

* అనితల్లి శాసనము

జగతి సదుపకర్తా జాహ్నవీ శుద్ధిభర్తా
సతతసుకృతకర్తా సత్యవాక్యోపహర్తా
కృతపరశివసఖ్యః కుత్సితాశేషసౌఖ్యః
ప్రథితపరహితాఖ్యః పావనో వైద్యముఖ్యః (౫౩)
జననావనసంహారణేష్వంత్యస్యాహం కథంవిధాతాస్మి
ఇతిపరహితతను మీశం నూనం ప్రోమాస్మయా తుమాయాపా
పితాపరహితస్యాస్య మల్లినాథో భిషగ్వరః
పితామహః పరహితః స్సర్వవ్యాధిచికిత్సకః (౫౪)
దీర్ఘాక్షిస్యూతవక్త్రోభయపుటమసకృద్దర్శయం తూస్వమాస్యం
దృష్ట్వావల్మీకపార్శ్వేభుజగవరము పేత్యాభయో యః కృపాళుః
కృత్వాసమ్యక్చికిత్సా మచిరమపరుజాం తే ఐపత్త్రాభయశ్రీ
రస్యార్త్రోపక్రమత్త్రాత్పరహిత భిషజో నామతస్యార్థయుక్తం (౫౫)
శ్రీమత్పరహితనామాచార్య స్సర్వాగమార్థతత్త్వజ్ఞః
సర్వచికిత్సామకరో త్తదుపజ్ఞో పరహితోభిధానశ్రీః (౫౬)
తతఃపరహితాచార్య తనయో విశ్రుతశ్శ్రితః
వైద్యవిద్యానవద్య శ్రీరామనామాఖ్యయోదభూత్ (౫౭)
శ్రీరామనాథతనయా వినయావనమ్రా
స్త్రేతాగ్నితుల్య మహస స్తులితత్రివేదాః
విశ్వోత్తరపరహితోథచ దేవనార్య
శ్రీకాళనాథభిషగీశ ఇతిప్రసిద్ధాః (౫౮)
తేషాంసవిశేషగుణశ్శ్రీశా శ్రీకాళనాథభిషగీశాత్
జాతా పుత్రాః రామాయపరహితందేవార్యవరద నామానః (౫౯)

మధ్యాంధ్రదేశ విప్లవము.

అల్లాడభూపతిపుత్త్రులు క్రీ. శ. ౧౩౭౫ వఱకు నవక్రమ రాక్రమంబున శత్రురాజుల నదిమిపట్టి యవనకర్ణాట కటక

అతిగోత్రకమలాకరభానుః తేషుసాధుజనతాసురధేనుః
రక్షితీకరణకర్మణిబంధు ర్జృంభతేపరహితోగుణసింధుః (౬౦)
శ్రీమద్వైదికకర్మకర్మఠ మతిశ్శైవాగ్రవా తత్పరః
శశ్వద్దీనజనావనో విమలధీ రాయుర్వ్యజా ర్వేదవిత్
శాంతస్సత్పురుషః ప్రియశ్శుచియశో దాతా కళాకోవిదో
లక్ష్మీస్థైర్యనిధిః కృతీ పరహిత శ్శ్రీకాశనాధాత్మజః (౬౧)
సరసామసంహితా రసదానవసిద్ధాభిహిత చికిత్సాను
నరసురదనుజాది కృతాస్వవినయోగాన్యాను పరహితో జయతి
ఉశాకువలయప్రియా కరగతా పౌషధప్రసిద్ధిక్రియా విదా
సువనసాంచసంజీవినా సదాశివవతంసకా సుమహాంసా
ధృతా త్రేయలోక చిపరహిత శ్చతావపిచకాశనాధాత్మజా
విశుద్ధగుణభూషణో విహితదోషసంభాషణః
ప్రకాశితయశోధనః ప్రవితతాత్మ చిదోభవః
శ్రుతార్థనిధిశం ధీరన్స్వథగధీరతామందరః
ప్రభుర్జయతిజీవనః పరహితానుజః పావనః (౬౪)
శైవశ్శాంతమనాః కళాతిచతురో జేదే యజుష్యగ్రణీ
రాశివ్యాధిచికిత్సకస్సుకృతినాం దాతా వివేకీ శుచిః
ధీరఃసత్పురుషో వదీనహృదయో దీనార్థిసార్థప్రియో
ధన్యోదివ్యతికాశనాధతనయ శ్శ్రీదేవనార్యస్సుధీః (౬౫)
విద్యానవద్యహృదయో వినయోన్నతశ్రీః

బాంధవులతోడ బలిమివాటించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును పరిపాలించిరని తెలిపియున్నాఁడను. వీరిరాజ్యము గజపతి రాష్ట్రమునకుఁ బ్రక్కలోబల్లెమైయుండెను. ఈ రెడ్డిరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై యున్నంతవఱకు గజపతుల కభివృద్ధిలేక యుండెను. వీరికి కర్నాటకులు శత్రువులుగ నుండిరి. కర్ణాటకులును రెడ్లు నప్పటప్పట మైత్రిగలిగి యుండుచువచ్చిరి. అదియుఁ గూడ నొక విరోధకారణమై యుండెను. పశ్చిమమున బహమనీరాజ్యము వర్ధిల్లుచుండెను. అహమ్మదుషాహ

సుభ్రాతృభావ సుభగ స్సు జనైకబంధుః
శ్రీకాళనాథతనయః శివపాదభక్తః
పశ్యాత్మవాం హి పరదోవరదార్థ్యవర్యః (౬౬)
సంతంసద్గుణశాలినం శుచిమనోవాక్కాయకర్మాన్వితం
రాగద్వేషవివర్జితం వితమసం విద్యాధనంధార్మికం
వైద్యం వైదికమార్గితం పరహితం గ్రామేణసంభావయ
న్నాగార్యాభావుక సన్నిధావతియుతాం శ్రీతాన్నతల్యంబికా (౬౭)
శాకాబ్దేశరవేదరామశశభృత్సం ఖ్యే శుభేశోభకృ
ద్వర్షేశ్రావణకృష్ణ విష్ణుదివసే శ్రీకల్యచేయంశుభం
గ్రామందత్తవతీ పరహితాచార్య శైలాధిప
శ్రీరామేశ్వరసన్నిధా వతిహిత శ్రీరన్నతల్యంబికా (౬౮)
గ్రామస్యకలువచరోరన్న వరాఖ్యం విధాయనిజనామ్నా
పరహితభిషజే ప్రాదాదనితల్లి గ్రామమర్ధభూతయుతం
ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౪ పేజీలు ౩౮౪; ౩౮౫.

వల్లి మరణమునొందఁగా అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౪౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యారూఢుఁడై కర్ణాటక సామ్రాజ్యచక్రవర్తి యగు ప్రౌఢదేవరాయలతో యుద్ధములు ప్రారంభించెను. ప్రౌఢదేవరాయలుతురుష్కుఁడైనబహమనీసుల్తానుమాత్రమె గాక హిందువైన గజపతికూడ శత్రువుగనుండుటచేత నొక ప్రక్క గజపతులతోడను మఱియొకప్రక్క తురుష్కులతో డను యుద్ధములు చేయవలసివచ్చెను. యవనకర్ణాట కటక భూధవులు సమానబలులు సమర్థులుగావున దక్షిణహిందూ దేశమునఁదమతమసామ్రాజ్యములనుసుస్థిరముగానిలుపుటకై ఘోరముగాఁ బోరాడుచువచ్చిరి. ఇట్టి యుద్ధతుల నడుమ రెడ్డిరాజ్య మెంతో కాలము నిలువఁజాలకపోయినది. గజప తులు రెడ్డిరాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చలముపట్టి యుండిరి. అందులకుఁ గాలముకర్మముసమకూడినది. ఇట్లుం డఁగా ౧౪౩౫ వ సంవత్సరమున గజపతుల రాజధానియైన, కటకపురమున విప్లవము తటస్థించి రాజైన భానుదేవుఁడు సంహరింపఁబడియెను. ఈతనితోఁ గళింగగాంగవంశమంతరిం చినది. మంత్రియగు కపిలేంద్రగజపతి రాజ్యారూఢుఁడ య్యెను. ఇతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు, విక్రమాఢ్యుఁడునగుట చేతఁ దనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయ సంకల్పించెను. రెడ్డి రాజ్యము నాపోసనముఁ బట్టినఁగాని తనసంకల్పమునెఱవేఱఁ

చాలదు. అందులకై పదిసంవత్సరములు కృషిచేసెను. ౧౪౪౪గవ సంవత్సరమునఁ గపిలేంద్రగజపతి రాజమహేంద్రపురముపై దండయాత్ర వెడలివచ్చెను. ప్రౌఢదేవరాయలు రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయవచ్చెను. ఉభయపక్షమువారికి యుద్ధములు జరిగినవి. కపిలేంద్రగజపతి యుద్ధమున గెలువఁజాలక యాతడపుడు మరలిపోయెనుగాని తనపట్టువిడిచినవాఁడు గాఁడు. ప్రౌఢదేవరాయలాసంవత్సరమున దక్షారామభీమేశ్వరుని సందర్శించి యొకదానశాసనమును వ్రాయించి వెడలిపోయెను. తరువాత రెండుసంవత్సరములైనతరువాత విద్యానగరమునందు ప్రతాపదేవరాయలుమృతుండయ్యెను. ఇట్టిమహాసమర్థుఁడైనశత్రువు మరణము నొందినందునఁ గపిలేంద్రగజపతికి బలమెక్కువ యయ్యెను. అతఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని పిమ్మట తురుష్కులను జయించి దక్షిణహిందూదేశమున నేకసామ్రాజ్యమును స్థాపింపవలయునని సంకల్పించి కృషిచేయుచుండెను.

అన్నదేవచోడుని వీరకృత్యములు.

ఇట్లుండఁగా మధ్యాంధ్రదేశమున నొకమహావీరుఁడావిర్భవించెను. అతఁడు చోడవంశమున జనించినక్షత్రియుఁడు. ఇతని శాసనమొకటి రాజమహేంద్రవరము మ్యూజియములో నుండెను. ఈతామ్రశాసనములోని కొన్నిపలకలుపోయినవి.

అయినను కొంతవఱకు వీరిని చరిత్రముఁ దెలిసికొనవచ్చును. చోడవంశమున జనించిన యొకరాజు అన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొన వారికి నెఱువ భీమరాజు జనించెను. అతఁడు ప్రోలాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. అతని మునిమనుమఁడు గంగాధరుఁడు. అతనికి అరిగండర గండఁడను బిరుదము గలదు. అతనికుమారుఁడు కామరాజు. అతనికి భక్తీశ్వరుఁడను నామాంతరముగలదు. భక్తీశ్వరుఁడు బాలుఁడుగానున్నపుడే గులపూండిపురసమీపమున బొగ్గరాడియధిపతులైన మహమ్మదీయనాయకుల జయించెను. పంచధారకడ గజపతిని నోడించి కొప్పులభూపతికిఁ బట్టముగట్టెను. భరణిపాడునకు సమీపమునకు సింగనాయనిఁ జంపెను. పెదకొండాపురముకడ డబరుఖాను మొదలగు తురుష్కనాయకుల నోడించెను. సూరవరపట్టణమునందు రణశూరుఁడైన అనపోతనాయని సులభముగా నాశనముగావించెను. కామభూపాలుఁడన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యాంధ్రదేశములోఁ దన పేరిట కామపురియనియొక పట్టణమును నిర్మించెను. కామభూపాలుని పుత్రుఁడే అన్నదేవచోడుఁడు. సూర్యవంశమున జనించిన పిన్నుండిరాజుయొక్క సోదరియగు ఇరుగాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. ౧౩౮౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున నుంద్రాజు శూరవరపట్టణము రాజధానిగాఁ బరిపాల

నము చేయుచుండెనని పూర్వప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. *ఈపిన్నెండి యనునాతఁ డాయుండ్రాజవంశమున జనించిన వాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. వీరికి సంతానము లేని హేతువుచేత వీరభద్రుఁడనువానిని దత్తుచేసికొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నదేవచోడుఁడు బహమనీసుల్తానగు అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో నొడంబడిక చేసికొని తురుష్కసైన్య సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములోఁ గొంతభాగమాక్రమించుకొనియెను. రాజమహేంద్రపురమునకుఁ దూర్పుభాగమున గజపతికిని వీరభూపాలునకును ఘోరయుద్ధములు జరుగుచుండెను. దక్షిణమునుండి లింగమనాయఁడు, సింగమనాయఁడు మొదలగు పద్మనాయకులు కర్ణాటనృపతులకు సామంతులుగావున కర్ణాటసైన్యములతో దండెత్తివచ్చిరి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమిట్లు యవనకర్ణాట కటకసైన్యములతో నొక్కమాఱు పోరాడవలసివచ్చెను. ఈఘోరయుద్ధములలో వేమవీరభద్రపృథ్వీశుల సైన్యము హతమయ్యెను. వీరశిఖామణులైన సోదరులు మువ్వురును వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనఁబోయిరి.

---

* కూరవరపట్టణము బెజవాడకు ఈశాన్యమూలను పదునెన్మిది మైళ్ళదూరమున నున్నట్లు సూయల్‌దొరగారి గ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది.

అత్తిలి కాకరపర్తుల యుద్ధములు.

ఈమహాసంక్షోభకాలమునందు అన్నదేవచోడుఁడు తురుష్కసైన్యముల సాహాయ్యముతో నొకప్రక్క గజపతుల సైన్యమును, మఱియొకప్రక్కనుండి కర్ణాటసైన్యములను నెదుర్కొని అత్తిలి దుర్గముకడను, గౌతమీతీరమునఁ గాకరపర్తికడను మహాఘోరసంగ్రామమును సలిపెను. హతశేషమైన కాటయవేముని కుటుంబమువారు తనకాళ్ళపైఁబడి శరణువేఁడఁగాఁ గీర్తికాముఁడనై సంరక్షించితినని అన్నదేవచోడుఁడు తనశాసనమునందు వ్రాయించెను. కాటయవేముని పక్షమువారు పదివేలమందికి నభయహస్తమిచ్చి కాపాడెనఁట. ఈయుద్ధమునందు దనకుఁ దనమఱఁదియగు పిన్నుండిరాజు తోడుగా నుండెనఁట. కపిలేంద్రగజపతి సైన్యముల నోడించి తఱిమెను. కర్ణాటసైన్యముల హతముగావించుటయెగాక సైన్యాధీశులను కాకరపర్తి యుద్ధమున సంహరించెనఁట. ఎట్లయినను ఈయుద్ధములయం దన్నదేవుఁడు విజయములను గాంచెను. రెడ్లతరువాత పదిసంవత్సరము లితఁడు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. గౌతమీతీరముననున్న ముమ్మడిపోలవర మీతనికి రాజధానిగ నుండెను. గౌతమీతీరమునఁ బట్టిసవీరభద్రేశ్వరుని సమ్ముఖమున ననేక గోదానములను గావించెను. మఱియును షోడశమహాదానములలో నొ

కృటియగు సప్తసాగరదానములను గావించెనఁట. గోముఖ గిరిలోని వీరభద్రుని దేవాలయమును సువర్ణముతోఁ గప్పెను. దక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమునకు సువర్ణకలశము నెత్తించి యాంధ్రదేశకిరీటమున కొకయలంకారముగా నుండునట్లు గావించెనఁట. గంగాతీరమున (గోదావరి) వీసరినాడులో పిన్న సానిగంగకు సమీపమున ఉత్తమగండచోడన్న దేవవర మను గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెనని శాసనముయొక్క ప్రధానాంశమై యుండెను. అన్నదేవుఁడు విశేషకాలము రాజ్యపరిపాలనము చేయకపూర్వమె యీదేశమంతయును కపిలేంద్రగజపతిచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడినట్లు శాసనములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి.

శ్రీనాథునికృతులు.

రెడ్లసామ్రాజ్యచరిత్రము ముగిసినదిగావున శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని చరిత్రశేషమును గూడ వినిపించి యతని చరిత్రము ముగింపవలసియున్నది. శ్రీనాథుఁడు మరుద్రాజచరిత్ర, సప్తశతి, పండితారాధ్యచరిత్రము, శృంగారనైషధము, భీమేశ్వరపురాణము, హరవిలాసము, కాశీఖండము - మొదలగు గ్రంథములనురచించి యాంధ్రప్రపంచమునఁ బ్రఖ్యాతికెక్కినవాఁడగుటచేత నపకీర్తినిగలిగించు మఱికొన్నింటి గ్రంథముల కర్తృత్వముగూడ శ్రీనాథున కారోపింపఁబడుచు

న్నది. వానిని బరిశోధనముతోఁగూడిన విమర్శలేక విశ్వసింప రాదు. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనని చెప్పె దరుకాని శ్రీనాథకవిరచితమైన పల్నాటివీరచరిత్రముయొక్క సంపూర్ణగ్రంథమెచ్చటను గానరాదు. చెన్నపురిప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున శ్రీనాథవిరచితమని వ్రాయఁబడిన పల్నాటివీరచరిత్రములోని యొకభాగముమాత్రము గన్పట్టు చున్నది. ఆభాగమైనను శ్రీనాథవిరచితమని విశ్వసించుటకు ప్రతిబంధకములు చాలఁగలవు. శ్రీయుతులైన ఉమాకాంత ముగారు ప్రచురించిన పల్నాటివీరచరిత్రభాగము శ్రీనాథకవి రచితముకాదని తోఁచుచున్నది. ఉమాకాంతముగారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు వార్ధకదశయందు వ్రాసెనని వ్రాయుచున్నారుగాని నిక్కముగా నాతఁడాచరిత్రమును రచి యించియుండునేని బాల్యముననే వ్రాసియుండునుగాని యూ తప్పులతడికె వార్ధకదశయందు వ్రాసియుండఁడు. నందనందనచరి త్రము రచించెనని చెప్పెదరుగాని యాగ్రంథము నాకులభించి యుండలేదు. వల్లభాభ్యుదయమను నొకగ్రంథమును రచి యించి తెలుఁగురాయని కంకిత మీయఁబడినట్లు గన్పట్టు చున్నది. ఇది బందరుసమీపముననుండు శ్రీకాకుళక్షేత్రము యొక్క మాహాత్మ్యమైయున్నది. తెలుఁగురాయఁడు ప్రౌఢ దేవరాయనికాలమున శ్రీకాకుళము ముఖ్యపట్టణముగా వెలు

నాటిసీమను బరిపాలించిన యొకప్రభువు. వల్లభాభ్యుదయము యొక్క కవనమును, అందలివిషయమును బరిశోధించినపక్షమున నాగ్రంథము శ్రీనాథకవిసార్వభౌము విరచితముకాదని తేఁట పడఁగలదు. వల్లభునితిరుణాళ్ళలోఁజరుగు జారిణీజారులవృత్తము లన్నియు విశేషముగా వర్ణింపఁబడిన వని గ్రంథమును జదివినవారు నాకుచెప్పి యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమగునా యని సందేహించుచున్నారు. ఇదియునుఁగాక „వీథినాటక" మనుపేరిట నొకగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమైనట్లు గన్పట్టు చున్నదిగాని యందలిపద్యములన్నియు పెక్కండ్రుకవులు రచించిన చాటుపద్యములు గొన్నిఁటిని శ్రీనాథునిచాటుపద్యములతోఁ జేర్చి 'వీథినాటక' మని పేరుపెట్టి ప్రచురింపఁబడినది గాని యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచిత మని చెప్ప వలనుగాదు. వీథినాటక మెప్పుడట్లుండదు. వీథినాటక మెట్లుండునో క్రీడాభిరామమను గ్రంథమునుజదివినవారికి బోధపడఁగలదు. శ్రీనాథుఁడే క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును వల్లభామాత్యుని పేరిట రచించెనని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు కొన్ని హేతువులను జూపియున్నారు. శ్రీనాథునిగూర్చినకథ లనేకములుగలవు. ఏతత్కవిచరిత్రముప్రత్యేకముగా వ్రాయఁ బూనుకొన్నందున నిందువివరింప మానుకొనుచున్నాఁడను. శ్రీనాథుఁడు రచించిన చాటుపద్యములు వందలకొలఁదిగలవు.

ఇంతటి పలుకుబడియుఁ బ్రఖ్యాతియుఁ గలిగియున్న యాంధ్రకవి మఱియొక్కఁ డాకాలమునఁ గానుపింపఁడు.

శ్రీనాథునిచరమదశ.

శ్రీనాథునియెడ మిక్కిలి గౌరవము చూపిన రెడ్డిరాజులును వారి మంత్రులును స్వర్గస్థులైరి. రెడ్డిరాజులప్రభుత్వమునకు మాఱుగా నొడ్డెరాజులప్రభుత్వము ప్రారంభమై రెడ్డిరాజులకు గర్భశత్రువులగు నొడ్డెరాజులు విద్యాగౌరవము లేక శ్రీనాథునిఁ బలుబాములకుఁ బాల్పఱిచి వంచింపఁగాఁ గడుపు కక్కుర్తిచేఁ గృష్ణాతీరమున బొడ్డుపల్లె యనుగ్రామమును గుత్తకుఁ గొని శ్రీనాథుఁడు కృషిచేయ నారంభించెను. శ్రీనాథుఁ డీక్రిందిపద్యములోఁ దన దురవస్థనంతయును వెళ్లఁబోసికొని యాంధ్రసారస్వత మున్నంతకాలము నొడ్డెరాజులకు నపకీర్తిని నెలకొల్పెను.

॥సీ. కవిరాజకంఠంబు కౌఁగిలించెను గదా
పురవీథి నెదురెండ పొగడదండ
ఆంధ్రనైషధకర్తయంఘ్రియుగ్మంబునఁ
దగిలియుండెను గదా నిగళయుగము
వీరభద్రారెడ్డివిద్వాంసుముంజేత
వియ్య మందెను గదా వెదురుగొడియ
సార్వభౌమునిభుజాస్తంభ మెక్కెనుగదా
నగరివాకిట నుండునల్లగుండు

గీ. కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింత ఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయెఁ దిలలు పెసలు
బొడ్డుపల్లెను గొడ్డేరి మోసపోతి
నెట్లు చెల్లింతు టంకంబు లేడు నూర్లు."

ఇట్టికష్టముల ననుభవించి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు తన యవసానకాలమున:—

"సీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబు లేరాయఁ డిచ్చు
రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వనిపంక్తి గలదు
కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేఁగి
దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు
గీ. భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగెఁ
గలియుగంబున నింక నుండఁ గష్ట మనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గు రనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి."

అను పద్యమును జెప్పి ప్రాణములను విడిచెనఁట.

"అవసాన దశయం దిట్టి కష్టముల కెల్లను గారణము

యౌవనదశయందుఁ గామవశముచేత స్వేచ్ఛముగావిహరించి దేహమును ధనమును బోఁగొట్టుకొన్న పాపఫలము తక్క వే ఱొక్కటి గానరాదు." అని యాంధ్రులచరిత్రమునం దొక యపూర్వవ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. ఇట్టి సిద్ధాంత మునే మనము సాహసించి చేయవలసినపక్షమున లోకము లో సిగ్గును విడనాడి ప్రబంధములలోఁ గామోద్రేకము గలి గించువిధమున మిక్కిలి పచ్చిగా స్త్రీవర్ణనములఁ గావించి రసికజనమనోరంజనము గావించెడు కవులను, లోకములోని విటపురుషుల దుర్వర్తనముల హాస్యప్రబంధరూపమునను, ప్రహసనరూపమునను వెల్లడించెడు కవులను కామపరవశు లనియు, వ్యభిచారులైన మహాపాపు లనియు, వారలు శ్రీనా థునికంటె ఘనులు కాఁజాల రనియు మనము సిద్ధాంతము చేసి చెప్పవలసి వచ్చును గదా!

"శ్రీనాథకవీశ్వరుఁడు తన పలుకుఁదేనియల నెంద తెంద ఱకో రాజులకు రాజమంత్రులకు నామెతలు వెట్టి బహుధన మార్జించెను. ఎంత యార్జించిన నేమి? తుద కామహనీయుని మనువు కడతేరు దనుక నైన నిలుకడ చెంద దయ్యెను. ఆనాఁటి కానాఁ డేదో కృత్రిమఁపుఘనత కూర్చుధన మేమి ధనము? దంధనము! కీర్తిధనమే ధనము. శ్రీనాథకవీశ్వ రునిఁ గన్నులఁ జూచి యెఱుఁగము. మన కాతఁ డెట్టి చుట్ట

మును గాఁడు. కాని యాంధ్రలోకమున కామహాశయుని మూర్తి కనులకుఁ గట్టినట్లు నాఁటికి నేఁటికిఁ బొడకట్టుచునే యుండును. ఆతని యెడ స్నేహమో, బాంధవమో, గౌరవమో, యాంధ్రలోకమున కెడతెగనిదే. ఇంతకుం గారణ మాతఁ డార్జించుకొన్న కీర్తి ధనమే గదా!" అని శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కనకాభిషేకముతుదను వ్రాసిన రసపూరితవాక్యము లెంత యాదరణ పాత్రములుగా నున్నవో చదువరులకే విదితము కాఁగలదు.

పదవ ప్రకరణము.

నూత్న కర్ణాటరాజ్యచరిత్రము.

రాష్ట్రనామము.

తురుష్కులు దండయాత్రలుసలుపుటకు మున్ను దక్షిణ హిందూస్థానంబున మూఁడు స్వతంత్రరాజ్యము లుండినవి. అందు మొదటిది సేవుణరాజ్యము. దీనిరాజధాని దేవగిరి. ఇది మహారాష్ట్రదేశమున నుండుటచేతదీనిని మహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. రెండవది కాకతీయ సామ్రాజ్యము. దీని రాజధాని యోరుగల్లనెడు నేకశిలానగరము. ఇది యాంధ్రదేశమున నుండుటచేత దీనినే యాంధ్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. మూఁడవది హొయిసలసామ్రాజ్యము.దీనిరాజధాని ద్వారసముద్రము. ఇదికర్ణాటదేశములోఁ బశ్చిమసము

ప్రతిరమున నుండుటచేత దీనికి కర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవ
హరించిరి. తురుష్కుల దక్షిణదేశదండయాత్రల మూలమున
నీసామ్రాజ్యములు మూఁడును క్రమముగా నస్తమించినవి.
ఓరుగల్లునుండి వచ్చిన యొకకుటుంబముచే మఱియొక సామ్రా
జ్యము నూతనముగా స్థాపించఁబడినది. దీనిరాజధానియగు
విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన ప్రదేశము కర్ణాటరాజ్యములో
నిభాగమగుటచేత నీసామ్రాజ్యమునకుఁ గర్ణాటసామ్రాజ్య
మను పేరునిలిచినది గావున నీసామ్రాజ్యమునే నూత్నకర్ణాట
సామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నాను. ఈనూత్నకర్ణాటసా
మ్రాజ్యమునే మనవారు విజయనగరసామ్రాజ్య మని
వ్యవహరించుచున్నారు. దీని కీపేరు మహమ్మదీయులవలనఁ
గలిగినది. ఆంగ్లేయులు నిట్లేవ్యవహరించినకతమున నేటికాలపు
వారు విజయనగరసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నారు
గాని గ్రంథములలో నేమి శాసనములలో నేమి యీరాజ్య
ము కర్ణాటరాజ్యమనియె వ్యవహరింపఁబడియెను గాని విజ
యనగరరాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడి యుండలేదు. అట్లుండు
టకుఁ గారణ మారాజ్యమంతయుఁ గర్ణాటదేశమునకు సంబం
ధించి యుండుటకాదు. కర్ణాటులగు రాజులచే మాత్రము
పరిపాలింపఁబడుటయును గాదు. ఈరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై
వర్ధిల్లుచున్నకాలమునఁ గర్ణాటభాగముకంటెఁ దదితరభాగ

ములై యెక్కువకాలము లధికముగా నుండినవి. ఈరాజ్యమును బరిపాలించినవంశము సంగమవంశమను సంజ్ఞగలది. ఈవంశము కన్నడవంశమో, తెలుఁగువంశమో చెప్పుట సాధ్యము గాదు. ఈసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన తక్కినసాళువవంశమును, తుళువవంశమును, ఆర్వీటివంశమును ఆంధ్రవంశములనుటకు, సందియములేదు. అయినను ప్రారంభమునందీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బైని చెప్పినకారణముచేతఁ గర్ణాట సామ్రాజ్యమను పేరుగలిగి రాజ్య మెంతవిస్తరించినను, రాజులెందఱు మాఱిపోయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యమను సంజ్ఞవిడిచి యుండలేదు. *

* ఆంధ్రదేశమును బరిపాలించినకర్ణాభిధానులగు చక్రవర్తులు పాండ్యరాజులనుండి గైకొని పరిపాలించిన భూభాగమునకే మొదట కర్ణాటమని వ్యవహారనామముగలిగి క్రమముగానది యుత్తరదిశకుఁ బ్రాకినది. అందలి ప్రజలే కర్ణాటులైరిగావునఁ గర్ణాటులు నాంధ్రులలో నివారే. చాళుక్యపరిపాలనారంభకాలమున నాంధ్రులలోఁ దూర్పుననుండువారికిని పశ్చిమమున నుండువారికిని భాషాభేదమేర్పడి ముదిరిపోయినందున పశ్చిమమున నుండువారిభాషయే కన్నడమనియుఁ దూర్పున నుండు వారి భాష తెనుగన్నడమనియు (తెలుఁగు) వ్యవహారనామములను బొంది ప్రత్యేకసారస్వతముల సృష్టికి హేతుభూతములైనవని కొందఱ యభిప్రాయము. అనేకశతాబ్దములు కర్ణాటులు తెలుఁగువారు నొక్కకుటుంబములోనివారివలెనె కలసి మెలసి యుండిరి. కావున జాతీయత్వమువిషయమునఁ గర్ణాటులు త్రైలింగ్యులచర్చలు పెంచుకొననక్కఱలేదు.

సంగమవంశము-రాజ్యస్థాపనము.

ఈనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసిన వారు సంగమరాజపుత్త్రులు. వీరిరాజ్యమును స్థాపించినవిధమును గూర్చి పెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగాఁ బెక్కుగాథలను వ్రాసియున్నారు. మనకు యాథార్థ్యము తెలియునంతవఱకు నీక్రిందిగాథను మాత్రమె విశ్వాసార్హమైనదిగాఁ బరిగణింపవలసియుండును. ఆంధ్రచక్రవర్తియగు రెండవప్రతాపరుద్రునికడ కోశాధ్యక్షులుగనున్న హరియప్ప, బుక్కప్ప అను నిరువురు సోదరులు కాకతీయసామ్రాజ్యము లేక యాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక యానెగొంది సంస్థానాధీశ్వరుని యొద్దకిఁబోయి వారి శౌర్యసాహసప్రభావములచే మంత్రిత్వకోశాధ్యక్షత్వమును సంపాదించిరి. *

---

*(1) Buchanan in his "Travels in Southern India," (Mysore III, p. 110) visited Beidur in Mysore in A. D. 1801. A Brahmin by name, Ramappa Varmika, showed him a sanskrit book in his possession called the 'Vidyaranya Sikka' which related that the founders of Vizianagar were Hukka and Bukka, guards of the treasury of Pratapa Rudra. They fled from Warangal, sought the help of Vidyaranya and established a new dynasty and founded the city of Vizianagar. (విద్యారణ్యశిక్షయను నొక సంస్కృతగ్రంథములో హక్క, బుక్క, యను నిరువురుసోదరులు ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారరక్షకులుగానుండి పాఱిపోయి

ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీ చక్రవర్తితో జరిగినయుద్ధమున వీరమరణము నొందినతరువాత ఢిల్లీచక్రవర్తి యాతనిమంత్రి యైనహరియప్పవడయరునకుఁ బట్టము గట్టెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు తెలియఁజేసియున్నా రని ప్రథమప్రకరణములో వ్రాసియున్నాఁడను. ఏదియెట్లు జరిగినను నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్థాపించుటకు మున్ను 'హరి యప్పవడయర్' అనె

విద్యారణ్యుల నాశ్రయించి యాతనిసాహాయ్యమున నూత్నసామ్రాజ్యమును, విజయనగరపట్టణమును నిర్మాణము చేసినట్లున్నదని యాగ్రంథము మైసూరులో 1801వ సంవత్సరములో వార్మికరామప్పయను బ్రాహ్మణుఁడు తమకుఁ జూపించెనని బుకానన్ అనువారు తమ "దక్షిణహిందూదేశయాత్రలు" అను గ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.'

(2) Ferista writes :—"Warangal had fallen and the eastern territories of the Andhras had been annexed but a branch of this family appears to have removed to Bijanagar, on the Tungabhadra, and founded a Kingdom there which long resisted the Mahammadans of the Deccan and rose to great power and eminence." ఓరుగల్లుపడిపోయినది. ఆంధ్రుల ప్రాగ్దేశము కలుపుకోఁబడినది. కాని యీ(యాంధ్ర)కుటుంబములో నొక శాఖవారు తుంగభద్రాతీరముననున్న విజయనగరమునకుఁబోయి దక్కనులోఁ జాలకాలము మహమ్మదీయుల నెదుర్కొనుచుండి బలాఢ్యమై యుచ్ఛస్థితికి రాఁగలిగినట్టి సామ్రాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినట్టుగనపట్టుచున్నది.

గొందిలోనుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లుమహమ్మదీయుల గ్రంథములలోనగాక స్థానిక గాథలలోఁ గూడనట్లు చెప్పఁబడియెను. మఱియు నిందునకు శాసనప్రమాణము గూడ లేకపోలేదు. కావలూరు తామ్రశాసనములో హరిహరుఁడు కుంజరకోనలో(ఆనెగొందికి సంస్కృతనామము) నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెనని వ్రాయఁబడియున్నది. *

విద్యానగర నిర్మాణము.

సంగమరాజపుత్త్రులైన హరిహరరాయ బుక్కరాయలిరువు రానెగొందెలో నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండ విద్యారణ్యస్వాములవారి ప్రేరణముచే నానెగొందికి నెదురుగాఁ దుంగభద్రానదీదక్షిణతీరమున నాసోదరశ్రేష్ఠులిరువురు నొకపట్టణమును నిర్మించి విద్యారణ్యుల పేరిట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి తమరాజధాని యానగరమునకు మార్చుకొని యందుండి పరిపాలనముచేయుచుఁ గర్ణాట సామ్రాజ్యమును భుజబలదర్పముచే విస్తరింపఁజేసియాపట్టణము మహోన్నతస్థితికిఁ దెచ్చిరని చరిత్రజ్ఞులు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నారు. ఇందుకు విరుద్ధముగా శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు "ఈపట్టణమునకు విజయనగరమనియు, విద్యానగరమనియు రెండు

* Nellore Inscriptions Vol. I Copper Plate No. 1 5.

వేళ్లు మొదటినుండి వాడుకలో నున్నట్లు శాసనముల వలనఁ గనబడుచున్నది. విద్యాస్థానమను నూహచే విద్యానగరమనియు, విజయమున కాకరమను నూహవలన విజయనగరమనియు నామములు కల్పింపఁబడిన ట్లూహింపఁదగియున్నది. విద్యారణ్యస్వాముల ప్రోత్సాహము వలనను, సాహాయ్యము వలనను గట్టినదగుటచే విద్యానగరమను పేరాపట్టణమునకు వచ్చినదని యొక వదంతి. అయినను గావచ్చును” అని యొక చోటను, „హరిహరుఁడు ముందు కాలధర్మము నొందఁగా బుక్కరాజు రాజ్యభారము వహించి, 1880 వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యము చేసెను. తదనంతరమాతని కొడుకు, ఇమ్మడి హరిహరరాజు రాజయ్యెను. ఈతనిరాజ్యకాలమందే విజయనగరపట్టణము కట్టినట్టు కనుపట్టుచున్నది” అని మఱియొకచోటను వారిచేత రచియింపఁబడిన కర్ణాట రాజ్యకథాసారమనియెడు నొకవ్యాసములో వ్రాసియున్నారు.* వీరిట్లు వ్రాయుటయెగానియిందులకు హేతువులను గనుబఱచియుండిన యెడల వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మని గ్రహింప వచ్చును. ఆనెగొందిపురవరాధీశ్వరుఁడైన విజయధ్వజుని కాలమునాఁడు విజయధ్వజుని పేరిటనే విజయనగరమని యొక

---

*ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక ౮గవ సంపుటకము 3వ సంచికలో “కర్ణాటరాజ్య కథాసారము” అను వ్యాసమును జూడునది.

పట్టణము గట్టఁబడియుండెననియు, నయ్యది విద్యారణ్యుల వారిప్రేరణముచే విస్తరింపఁజేయఁబడివిద్యానగరమని మఱియొకనామముంచఁబడి కర్ణాటరాజులకు రాజధానిగఁ జేయఁబడినదనియు రాయవంశావళియను గ్రంథమున నున్నదనియు సామ్రాజ్యచరిత్రమును వ్రాసినవారిలో నొకరగు శ్రీయుత వెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావుగారు వ్రాసియున్నారు.*

కాఁబట్టి విజయనగరము విజయధ్వజుని కాలమునందనఁగాఁ బండ్రెండవ శతాబ్దిమధ్యమునఁ గట్టఁబడియెనా లేక రెండవ హరిహరరాయల కాలమునందనఁగాఁ బదునాలగవ శతాబ్దాంత్యభాగమునఁ గట్టఁ బడియెనా విద్యానగరమని పేరెప్పుడెట్లు వచ్చినది మొదలగు విషయములను జర్చించి సత్యములిను దెలిసికొనుట కర్తవ్యము. వీరియభిప్రాయములు శాసనప్రమాణములతోఁ బోల్చి పరిశోధించినప్పుడెంత వఱకు విశ్వసనీయములుగ నుండఁగలవో చూత గాక

---

* 'Raya Vamsavali' ascribes the founding of Vizianagar to Vijayadhwaja, the second son of Chalukya Maharaja, who ruled in Kiskindha. Vidyaranya called the revived city Vidyanagar after his own name, and apparently must have ruled there without any king for about ten years." ("The Never To Be Forgotten Empire" page. 15.)

హరిహరరాయలును వానిసోదరుఁడు బుక్కరాయలును రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థము బయలు వెడలి తుంగభద్రానదికి దక్షిణపు టొడ్డున నున్న యరణ్యములో విహరించు చుండిరఁట! ఆప్రదేశమున నుండు కుందేళ్లకు జంకి వేఁటకుక్కలు పఱువిడుచుండుటఁ గాంచి యచ్చెరువందుచు నాసోదరు లిరువురు విద్యారణ్యస్వాముల వారికిఁ జెప్పఁగా నాప్రదేశమునఁ బట్టణము గట్టిన జయప్రదమగునని యామహాపురుషుఁడు సూచింపఁగా వారాప్రదేశమున నూత్నసగరమును నిర్మించి యాతని పేరిట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి వ్యవహరించినట్లొక గాథ బహుశతాబ్దముల నుండి వాడుకలో నున్నది. దీనికి మాతృక లేక యూరక కల్పింపఁబడినగాథ కాదు. ఒక శాసన మీగాథకు నాధారమై యున్నది. హరిహరరాయలు విద్యానగరమునందు పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౩౩౬-౩౭ వ సంవత్సరమున చంద్రగిరి రాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీనదీతీరమున నున్న కాపలూరు గ్రామమునకు హరిహరపురమని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకు ధారవోసి తామ్రశాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమున పైగాథ యీక్రిందివిధముగాఁ దెలుపఁ బడినది. " చంద్రవంశమున జనించిన సంగమరాజునకు నైదుగురు పుత్త్రులు గలరు. వారిలో జ్యేష్ఠుఁ

డైన హరిహరరాయలు కుంజరకోన (ఆనెగొంది)లో రాజ్యము చేయుచుండి యొకనాఁడు వేఁటనిమిత్తము సైన్యముతో బయలువెడలి తుంగభద్రను దాటిదక్షిణమున నున్నయరణ్యమునకుఁ బోయి విహరించుచుండ నొకకుందేలు మిక్కిలి శౌర్యముతో కుక్కపైఁ బడి కఱచుటనుగాంచి యచ్చెరువందెను. అప్పుడాతఁ డాక్షేత్రమును పుణ్యక్షేత్రమునుగా గ్రహించి విరూపాక్షదేవాలయముకడ నున్న విద్యారణ్యస్వామికి విన్నవించుకోఁగా నతఁడు 'రాజా! ఈప్రదేశము మిక్కిలి జయప్రదమైనది. ఇచట నొక నగరమును నిర్మించి విద్యానగరమని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొని రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెదవేని నీకు శ్రేయస్సును నీరాజ్యమునకభివృద్ధియును గలుగు నని చెప్పఁగా హరిహరరాయలు విధేయుఁడై యామహనీయుని యాజ్ఞానుసారముగాఁ దరువాతను శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధసప్తమినాఁడు పుష్యమీనక్షత్ర యుక్త సింహలగ్నమున శంఖు స్థాపనము గావించి పురనిర్మాణము గావించెను.'' పట్టాభిషేక మహోత్సవము జరిగిన పిమ్మట హరిహరధరణీపాలుఁడు పంపావిరూపాక్ష మహేశ్వరుని సన్నిధానమున విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడును, అశ్వలాయనసూత్రుఁడును ఋక్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడు ను సంకుకేశవ భట్టు కుమారుఁడును నగు అనంతసూరనార్యు

నకు చంద్రగిరిరాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీతీర మునన్న కాపలూరుగ్రామమునకు హరిహరపురమని నామ కరణమునుజేసి యగ్రహారముగా ధారపోసి యీతామ్రశాస నము వ్రాయించెను. ఈశాసనము నందినాగరలిపిలో లిఖ యింపఁబడియున్నను అక్షరములరచన యాధునికమైయుండుట యెగాక కొన్నియక్షరములు దేవనాగరియక్షరములను బోలి యున్నవి. గనుక శాసనము కల్పితమని నెల్లూరుశాసనసంపు టములం బ్రచురించిన సంపాదకు లభిప్రాయ మిచ్చియుండుట చేఁ గాపలూరుశాసనము విశ్వాసార్హమైనది కాదనియు, పర మప్రమాణముగా గ్రహింపరాదనియు: జెప్పవత్తురేమో. దొరతనమువారి శాసనపరిశోధనాధికారిగనుండి కీర్తిశేషులై చన్నరావుబహదరు వెంకయ్యగారీశాసనముంగూర్చి యేమి వ్రాసియుండిరో మనము తెలిసికొన్నపక్షమున కాపలూరు శాసనములోని విషయము లబద్ధములు గానియు, ప్రమాణ ములుగాఁ గైకొనఁదగినవనియు బోధపడక మానదు. నెల్లూ రుమండల ప్రాచీనచరిత్రమునందు వారిట్లువ్రాసియుండిరి.

"మనయెదుటనున్న సంపుటములో విజయనగరమునకు సంబంధించి నప్రాచీనశాసనము కాపలూరుశాసనమై యున్నది. (తామ్రశాసనము ౧౫) ఈశాసనము మొదటి హరిహరరాయల పరిపాలనములో శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౩౬-౩౭ వ సంవత్సరములో లిఖింపఁబడినది. ఈ సంవత్సరములోనే విద్యానగరము

నిర్మింపఁబడియెనని సవ్వెల్ వ్రాసియుండెను. తరువాతశాసనములనుబట్టి వంశమునకు మూలపురుషుఁడైన సంగముఁడు బుక్కరాజునకును మెంగ్గాంబికకుఁ బుత్త్రుఁడని కాపలూరుశాసనము దెలుపుచున్నది. చంద్రవంశమున బుధుఁడు, ఆయువు, నహుషుఁడు, యయాతి, యదు మొదలగువారు జనించిరనియు, వారివంశమున జనించిన సంగమునకు గాంబికయను భార్యవలన హరియణ్ణ, కంపణ్ణ, బుక్కణ్ణ, మారణ్ణ, ముద్దణ్ణ అనునేవురు పుత్త్రులు జనించిరనియు, వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన హరిహరుఁడు అంగకళింగాదిదేశములను జయించి కుంజరకోనలో (సంపాదకులు చెప్పినట్లు ఆనెగొందికి సంస్కృతనామమగుట స్పష్టము) నుండి భూపరిపాలనము చేయుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆనెగొంది తుంగభద్రానదికి నుత్తరపుటొడ్డున నుండెను. విద్యానగరముయొక్క శిథిలమైన ప్రదేశములన్నియు దానికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డును జేరియున్నవి. ఒకప్పుడు హరిహరరాజు వేటకొఱకు బయలుదేఱి నదినిదాఁటి నదికిదక్షిణమున నొక యరణ్యమునుగాంచెనని శాసనము దెలుపుచున్నది. అచ్చటనొకకుందేలు వేటకుక్కను మార్కొనుటగాంచి విద్యారణ్యాశ్రమమునకుఁబోయి యావింతసమాచారమును దెలిపి యందులకేమి హేతువని ప్రశ్నించెను. అయ్యది రాజాధిరాజులకు నిలయముగానుండఁదగినప్రదేశమని యామహానుభావుఁడు దెలిపెనఁట. అందుమీఁద నతఁడు విద్యానగరమును నిర్మించెను. పట్టాభిషేకమైనపిమ్మట రాజు కాపలూరుగ్రామము నగ్రహారముగా నొసంగెను. ఈశాసనకాల మిదివఱకుఁ గానుపించిన హరిహరుని శాసనకాలముకంటె మూఁడుసంవత్సరములు పూర్వపుదిగా నుండెను. లిపిలోని భేదమునుబట్టి యీశాసనము విశ్వసనీయమైనదికాదని సంపాదకు లనుమానించుచున్నారు.

మొదటిసంగమునితండ్రి రైనుగారు ప్రచురించిన మూఁడుతామ్రశాసనములలోను దెలుపఁబడియుండెను. అందొకశాసనము మొదటిహరి

హరిహర కాలములోనివి. తక్కిన రెండుశాసనములును మొదటిబుక్కరాయని కాలములోనివి. ఇచ్చట సంగముని భార్యయు, తల్లియు పేరులు కొంచెము మార్పుతోనున్నవి. మొదటిశాసనముయొక్క మాతృక గన్పట్టలేదుగాని దానినకలునుమాత్రము రైసుగారు ప్రచురించిరి. కావలూరుశాసన మేసంవత్సరమున జనించినదో యీశాసనము నాసంవత్సరముననే జనించినది. తక్కిన రెండుశాసనములయొక్కకాలము శా. శ. ౧౩౧౦ శారణసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౮౮-౮౯ దవ సంవత్సరముగానున్నది.

కడపటి రెండుశాసనములలోను ప్రతిగ్రహీతయజుశ్శాఖీయుండును, ఆపస్తంబసూత్రుండును, భారద్వాజగోత్రుండును నగు సోమయ యను నాతఁడు. అతఁడు నాచనపుత్త్రుండును, సకలాగమవేదియు, అష్టాదశపురాణాభిజ్ఞాతార్థవేదియు, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయు నగువాఁడుగా నుండెను. ఇతఁడాంధ్రకవియైన నాచనసోముఁడుగాఁబోలు! మొదటి శాసనమైన బాగేపల్లిశాసనములోని మొదటిశ్లోకమునుండి యిరువదియెనిమిదవశ్లోకమువఱకును కావలూరుశాసనములోని రెండవశ్లోకము మొదలుకొని యిరువదితొమ్మిదవశ్లోకమువఱకునుగల శ్లోకములకు భేదమేమియును లేక యొక్కరీతినే యుండి విద్యారణ్యస్వాముల ప్రేరణమున హరిహర రాయలచే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడినదని తెలియజేయుచున్నవి. కడపటి రెండుశాసనములుకూడ విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్నవి. కావలూరుశాసనములోను రైసుగారుప్రచురించినశాసనములోను నగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాయఁబడినగాథ పదునాఱవశతాబ్దిలో ప్రథమభాగకాలమున సయితము వాడుకలోనుండెను. పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన ఫెర్నావోననిజ్ విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి యిదే గాథను దెలిపియున్నాఁడు. కావలూరుశాసన మేసంవత్సరమునఁబుట్టినదో యాసంవత్సరముననే బాగేపల్లిశాసనము పుట్టినది. దానిమాతృక గాన

కాదు. రెంటిలోను దానమిచ్చుభాగమునందు భేదమేమియును గానుపింపదు. ఆశాసనములలో దానముచేయఁబడిన గ్రామములు భిన్నములై భిన్నరాజ్యములం దున్నవి. అనఁగా ఎరగుడిగ్రామము ఘనశైలరాజ్యము (పెనుగొండరాజ్యము) లోనిది. కాపలూరు చంద్రగిరిరాజ్యములోనిది. ఈశాసనము లొకదానిఁజూచి మఱియొకటి వ్రాయఁబడి యుండవలయును. కాదేని యీరెంటికిని మాతృక మఱియొకటి యుండవలయును. కాఁబట్టి మాతృక రాయలగ్రంథభాండారమునఁ బదిలపఱచి యందలి యుపోద్ఘాతముమాత్రము ప్రతిశాసనమునందును జేర్పఁబడుచు నుండవలయును. ఈయుపోద్ఘాతము రాయల యాస్థానకవులచే రచింపఁబడియుండవలయును. మొదటి హరిహరరాయల కాపలూరుశాసనమువలెనె మొదటి బుక్కరాయులశాసనములు రెండును నందినాగరలిపిలోనుండుట యొక ముఖ్యాంశము. బుక్కరాయలశాసనములను లిఖియించినవాఁడు నాగిదేవుఁడు. అతఁడే ఎరగుడిశాసనమును పెద్దక్కరములతో వ్రాసినవాఁడు. కాఁబట్టి మాతృకగానరాకపోయినను ఎరుగుడిశాసనము క్రమమైనదని యూహింపనవకాశ మిచ్చుచున్నది. అందువలన కాపలూరుశాసనములోని విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చిన గాథసైతము విశ్వసనీయమైనదిగా నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. సంగమునితండ్రి బుక్కరాజయినను అతనిభార్య పేరు గాలాంబికయైనను లేక మేశాంబికయైనను అతనితల్లిపేరు మెంగాంబికయైనను మేగాంబికయైనను చరిత్రపరిశోధకుఁ డంతగాఁ బాటింపవలసినపనిలేదు.''

ఇట్లు రావుబహాదరు వెంకయ్యగారు విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమని తెలుపుచున్న శాసనములు క్రమమైన వని ఋజువు చేసియున్నారు. ఇంతియగాక బుక్కరాయల కాల

ములో అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరమున లిఖియింపఁబడిన శాసనములో

"విద్యాభిదాన నగరీ విజయోన్నతిశాలినీ
విద్యారణ్య కృతాతస్యాం రత్నసింహాసనే స్థితః"

అను వాక్యములు గన్పట్టుచున్నందున విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమనివిస్పష్ట మగుచున్నది.మఱియును శా.శ. ౧౨౭౪ లో (౧౩౫౨) బుక్కరాయలు ద్వారసముద్రము రాజధానిగా హొయిసలరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును, అక్కడనుండి హొసపట్టణమునకును, అచ్చటినుండి విద్యానగరమునకును రాజధానిని మార్చుకొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౨౭౬ లో (౧౩౫౪) హొయిసన దేశములోని హొసపట్టణమునుండియె రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెను*

అయినను శా. శ. ౧౨౭౭ లో (౧౩౫౫) తుముకూరు జిల్లాలోని పావగడతాలూకాలోనియొక శాసనమువలన విద్యానగరములోని రత్నసింహాసన మధిష్ఠించియుండి మొదటి బుక్కరాయలు పరిపాలనముచేయు చుండినట్లు తేటపడు చున్నందున నాసంవత్సరాంతముననే బుక్కభూపతి రాజధాని హొసపట్టణమునుండి విద్యానగరికి స్థిరముగా మార్చుకొని యుండవలయు నని విదిత మగుచున్నది.*

---

* Ep. Carn Vol XI cd Nos 2 and 3
* Ep. Carn, Vol XII P. G. 74.

ఇట్లు పెక్కుశాసనములవలనను, చరిత్రగ్రంథముల వలనను, స్థానిక గాథలవలనను విద్యానగరము విద్యారణ్యస్వామి ప్రేరణముచే మొదటి హరిహరరాయలవలన నిర్మింపఁబడినదనియును, రెండవ హరిహరరా యులకుఁబూర్వము మొదటిహరిహరునకు మొదటి బుక్కరాయలకు రాజధానిగ నుండెనని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టుచుండ జయంతి రామయ్యగారు విద్యానగరము లేక విజయనగరము రెండవహరిహరరాయల కాలమునందే కట్టఁబడినట్టు కనుపట్టుచున్నదని వ్రాయుట వింతగా నున్నది. విద్యానగర నిర్మాణమునుగూర్చిన వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయమైనది కాదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మాధవ విద్యారణ్యస్వామి.

ఆది శంకరుల తరువాత శంకరాచార్య పీఠమునకు వచ్చినవారిలో మాధవాచార్యులకుఁ బూర్వమునందుఁగాని పరమునందుఁగాని యింతటి పండితులు మఱియెవ్వరును లేరని చెప్పుదురు కాని యీమహాత్మునకుఁ బూర్వము జగద్గురుపీఠము నధిష్ఠించినట్టి విద్యాతీర్థులు ఓద్యారణ్యునికంటె నధికుఁడును గురువునై యుండెను. విద్యాతీర్థులనే భారతీతీర్థులనికూడ నందురు. మాధవుఁడు తుంగభద్రాతీరమునఁ బం

పాక్షేత్రమున జనించె నని చెప్పుదురు. మాధవుఁడు యజుశ్శాఖీయుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును,బోధాయనసూత్రుఁడు నగు మాయణుఁ డను బ్రాహ్మణునకును, శ్రీమతి యను నామెకును జనించిన జ్యేష్ఠ పుత్త్రుఁడు. ఈయనకు సాయన, భోగనాథు లనువారు సోదరులుగా నుండిరి. ఈమహాపురుషుఁడు తురీయాశ్రమము నెప్పుడు స్వీకరించెనో స్పష్టముగఁ దెలియదుగాని మొట్టమొదట నీతఁడు ప్రథమహరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగను, హితబోధకుఁడుగనుండి విజయనగర సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ దదభివృద్ధికిని కారణభూతుఁ డగుటయేగాక వేదభాష్యాద్యుద్గ్రంథములను రచించి వైదికమతము నుద్ధరించెను. మాధవసాయణు లిరువురు సంస్కృతభాషలో నున్న శాస్త్రము లన్నింట నపారపాండిత్యము గలవారుగా నుండిరి. వీరిరువురును గలిసి రచించిన గ్రంథముల సంఖ్యనూటికిఁ బైఁగా నుండును. శ్రౌతము, స్మార్తము, వేదాంతము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంసము, జ్యోతిషము, వ్యాకరణము చరిత్రము మొదలగు విషయములనుగూర్చి యుద్గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. వీనిలో వేదభాష్యము ప్రధానమైనది. దీనికి సాయన భాష్యమని పేరుగలదు. శృంగేరీపీఠము నధిష్ఠించిన విద్యాతీర్థు లనుమహాపురుషుని ప్రసాదముననే తాను వేద భాష్యమును రచింపఁగలిగితి నని సాయనాచార్యులు చెప్పి

కొనియెను. తన గురువులైన విద్యాతీర్థులను విద్యారణ్యులవారు తాము రచించిన గ్రంథములలో—

"యస్యనిశ్వసితం వేదాః యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్
నిర్మమే త మహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్."

అని గురుస్తుతి యొనర్చుటఁజూడ నాయన విద్యారణ్యుని శిష్యుఁడైన మాధవుఁడని బోధపడఁగలదు. మాధవుఁడు ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగ నున్నట్లు సాయణుఁడును బుక్కరాయల యన్నకొడుకగు సంగమునకును తరువాత రెండవహరిహరరాయలకును మంత్రిగ నుండెను. ఇట్టి ప్రసిద్ధపురుషులజీవితచరిత్ర విషయమునఁ జర్చనీయాంశము లనేకములు గలవు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే వివరించుట మానుచున్నాఁడను. "మాధవాచార్యులే విద్యారణ్యులయి యుండిన నుండవచ్చును గాని యవునని చెప్పుటకుఁ దగిన యాధారములు నాకింతవఱకు దొరకలేదు. మాధవాచార్యకృత గ్రంథములు కొన్నియు, విద్యారణ్యకృత గ్రంథములు కొన్నియుఁ గనఁబడుచున్నవి" అని శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు తమ "కర్ణాటరాజ్యకథాసారమున" వ్రాసిన వాక్యము విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాసిన వాక్యమువలెనె వింతగఁ గన్పట్టుచున్నది. మాధవాచార్యులు తాను సన్న్యాసమును స్వీకరించకమున్న, పరాశరస్మృతి

వ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానము, వేదభాష్యములు, జైమినీన్యాయమాల విస్తారము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహార మాధవ్యము, శంకరవిజయము, సర్వదర్శనసంగ్రహము, మొదలగు గ్రంథములను రచించె నని చెప్పుదురు. ఈగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ దన గోత్రమును తండ్రి పేరును జెప్పుకొనియెను గాని సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత చెప్పిన గ్రంథములలో నీపద్ధతిని బుద్ధిపూర్వకముగా విడిచిపెట్టెను. సాధారణముగా నీయన గ్రంథములలో మొదట „వాగీశాద్యాస్సుమనసః" అను శ్లోకము వ్రాయఁబడుచుండెను. ఆయన 'జైమినీయన్యాయమాల' విస్తర వ్యాఖ్యానములో పైనుదాహరించిన ముద్రభూత శ్లోకము తనచే రచియింపఁబడిన దని తెలిసికొనుటకు గుర్తుగా తన గ్రంథములలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన దని వ్రాసికొనియెను. సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత వేదాంతపంచదశి, వివరణప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతి, జీవన్ముక్తివివేకము, దేవీ అపరాధ స్తోత్రము, మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. వీనిలో కులగోత్రనామములను దెలుపుకొని యుండలేదు. ఆధ్యాత్మిక గురువైన విద్యాతీర్థులను, శంకరుని మాత్రము పేర్కొనియుండెను. ధర్మశాస్త్రవిషయమునఁ బరాశరమాధవీయమును, వేదాంతవిషయమున విద్యారణ్యకృత పంచదశియు,

చరిత్రవిషయమై శంకరదిగ్విజయమును, దర్శనవిషయమైన సర్వదర్శన సంగ్రహము; జైమినీన్యాయమాల యను గ్రంథములును, మన దేశములో విద్వాన్మాన్యములై ప్రఖ్యాతములై యున్నవి. మ్లేచ్ఛుల దాడులవలన దేశమరాజకమగుటను గాంచియు, శ్రౌతస్మార్తకర్మములు నశించుచుండుటయు వైదికమతము జైనజంగమయవనాది మతములచే ఖండింపఁ బడుచుండుటయుఁ దలపోసి స్వదేశ స్వమతముల నుద్ధరించుటకై కేవలము నిరపేక్ష బుద్ధితో నొక హిందూమహాసామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసి యద్వితీయ మహాపురుషుఁడై శృంగేరిలోని జగద్గురు పీఠము నలంకరించిన యీ మహానుభావుఁడు నూఱేండ్లకంటె నెక్కుడు కాలము జీవించి యుండి ౧౩౮౬వ సంవత్సరమున బ్రహ్మైక్యమునుగాంచెనని తెలియుచున్నది.

ప్రథమ హరి హరరాయలు

(౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౫౫ వఱకు)

యదువంశమున జనించిన సంగమరాజ పుత్త్రుఁడగు ప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన కాలమున మూఁడవ బల్లాలదేవుడు హొయిసల రాజ్యమును (కర్ణాటరాజ్యమును) బరిపాలనము చేయుచుం

డెను. ౧౩౧౦-౧౧ వ సంవత్సరములో మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ దండెత్తివచ్చి రాజధానియైన ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి నాశనము గావించెను. అంతట బల్లాల దేవుఁడు స్వరాజధానిని దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకు మార్చుకొనియెను. మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు ౧౩౪౨-౪౩ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసియుండెనుగాని పూర్వపు ఔన్నత్యమంతయును గోల్పోయి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగ నుండెను. వానికొడుకు నాలుగవ బల్లాలదేవుని శాసనము లొకటి రెండు గన్పట్టుచున్నవి గాని యతఁడు స్వతంత్ర పరిపాలనము చేసెనని విశ్వసింప నాధారము గన్పట్టదు. మూఁడవబల్లాలదేవుఁడు రాజధానిని ద్వారసముద్రము నుండి తిరువణ్ణామలకు మార్చుట మహమ్మదీయుల దాడివలనఁ గాక హరిహరరాయలయొక్కయు, బుక్కరాయలయొక్కయు భయముచేతఁగూడనై యుండును. అప్పటికే హొయిసల సామ్రాజ్యము నానాఁటఁ గృశించి సన్నగిలిపోవు చుండెను. హరిహర రాయలు తాను సింహాసన మెక్కనప్పటికే తానును తనసోదరులును హొయిసలరాజ్యములోఁ జాలభాగము నాక్రమించుకొని యుండిరి. విద్యానగరమున రత్నసింహాసన మధిష్ఠించిన తరువాత హరిహరరాయలు తనరాజ్యమును నలుప్రక్కల విస్తరింపఁజేసెను. ఇతనికి హొయిసల బల్లాలదేవునికి నెట్టిసంబంధము గలదో

శాసనాధారము లేవియు లేవని తెలుపుచు హరిహరుఁడుమూఁడ
వబల్లాలదేవునికి లోఁబడిన సామంతుఁడని మార్షల్‌గారెట్లూ
హింపఁ గలిగిరో విదితము గాక యున్నది. *

౧౩౪౬ వ సంవత్సరము నాఁటికి హొయిసల రాజ్యమంతయు హరిహరరాయలచే జయింపఁబడి నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునం జేర్పఁబడి యుండెను. హరిహరునకు రెండవ తమ్ముఁడైన బుక్కన్నయను బుక్కరాయలు యువరాజుగఁ జేయఁబడియెను. తనయన్న మరణమునొందు వఱకు బుక్కరాయలన్నతోఁగలిసి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తమ్ములు నల్వురును తనకు విధేయులై చెప్పినరీతిని బ్రవర్తించు చున్నందున హరిహరరాయలు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుట కనువయ్యెను. సోదరులకిట్టి యైకమత్యము కుదిరి యుండుటచేతనే వీరలు మహమ్మదీయులు మొదలగు వారిని జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయఁ జాలిరి. ఇతఁడు తెలుఁగు దేశములోని యుదయగిరి రాజ్యమును, చంద్రగిరి

* It is not ascertained as yet from epigraphical records what definite position these 2 chiefs held under the Hoysals, but that they were powerful enough to exercise much influence in the Hoysala kingdom long before they could declare their independence is proved by certain known facts.
(Marshall's Report 1907—08. pp. 235)

రాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును జయించెను. ౧౩౪౪ వ సంవత్సరమునఁ దురుష్కులకును హిందువులకును జరిగిన యుద్ధములోఁ బ్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికిఁ దోడ్పడఁ బెక్కు సైన్యములతోఁ దన పెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని బంపెను. ఆయుద్ధమున హిందువులుజయించి తురుష్కులను ఏకశిలానగరమునుండి తఱిమివేసిరి. హరిహర రాయలు తనపెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బాలకునిగా నియమించెను. ఈయుదయగిరి రాజ్యమునఁ బాకనాటివిషయమును, ములికినాటి విషయమును జేరియుండెను. ౧౩౪౬ వ సంవత్సరమునకంప రాయలకు మంత్రిగనున్న ముద్రసిద్ధిరాయన్న యొడయలు గావించిన దానశాసనమునుబట్టి కంపరాయలీరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. కంపరాయనిశాసనము లెచ్చటను గానరానందునను ౧౩౫౭వ సంవత్సరమున నీతనికుమారుఁడగు సంగముని శాసనము గానంబడు చున్నందునను, హరిహర రాయలకుఁ బిమ్మట బుక్కరాయలె రాజ్యాధిపత్యము వహించినందునను నీతఁడు హరిహరునకు ముందుగానే మరణము నొంది యుండవలయును. సంగమ రాజపుత్త్రులగు హరయన్న, కంపన్న, బుక్కన్న, మారన్న, ముద్దన్న అను నేవురును బంచపాండవులవలె నైకమత్యము గలిగి దిగ్విజయము గావించి సామ్రాజ్యము ప్రవర్ధ

మానమగునట్లు చేసిరి. ఈసోదరు లేవురును బల్లప్పదండనాయకుఁడును కుమార శ్యామన్న యొడయలును గలిసి దిగ్విజయ జ్ఞాపకార్థము శా. శ. ౧౨౬౮ పార్థివ సంవత్సర ఫాల్గుణ బహుళ పాడ్యమినాఁడు. (౧౩౪౬) శృంగేరి పీఠాధిపతి భారతీ తీర్థ శ్రీపాదులకును, వారిశిష్యులకును, నలువండ్రు బ్రాహ్మణులకును తొమ్మిది గ్రామములను దానములను జేసియుండిరి. కావున నాసోదరు లేవురు నైకమత్యముతో నుండిరనియు, హరిహరునికి లోఁబడి నల్వురు తమ్ములు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరని మనమూహింప వలయునే గాని పరస్పరము సంబంధములేక యెవరికివారు స్వతంత్రులై పరిపాలనముచేయుచుండిరని తలంపరాదు.

ప్రథమ హరిహరరాయలు రాజ్యపరిపాలనము చేయుకాలముననే యోరుగల్లునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములను వెడలఁగొట్టిన తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకుఆనఁగా ౧౩౪౭ వ సంవత్సరములో చక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలోనొక్కఁడగు హసన్ గంగూ అను నాతఁడు స్వతంత్రుఁడై బహమనీరాజ్యమును స్థాపించి అల్లాఉద్దీన్ షాహ అను బిరుదునామముతో దక్కను దేశమునఁ బరిపాలనము చేయనారంభించెనని ప్రథమప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. బహమనీరాజ్యము స్థాపింపఁబడిన వెనుక విజయనగరసామ్రాజ్యాధీశ్వరులకును

బహామనీ సుల్తానులకును యుద్ధములు జరుగుచువచ్చెను. అనేకయుద్ధములలో తురుష్కులను హరిహరరాయలు జయించినట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఈప్రథమ హరిహరరాయలు ౧౩౫౪ లో రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లొక శాసనములో గన్పట్టుచున్నందున ౧౩౫౫వఱకు బదునెనిమిది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని యూహింపవచ్చును. అల్లాఉద్దీన్‌షాహ ౧౩౫౮ వఱకు బరిపాలనము చేసెను. కాబట్టి వీరుభయులును సమకాలికులనిచెప్పుట కెంతమాత్రమును సందియములేదు*. హరిహరరాయలు ౧౩౪౩ వఱకు మాత్రమె జీవించియుండెనని స్యూయలుగారు వ్రాసినది విశ్వసనీయముగాదు. మఱికొందఱు హరిహరరాయలు ౧౩౬౧ వఱకు జీవించి యుండిరని వ్రాసిరి. అదియును విశ్వసనీయముగాదు.

---

* Ep. Carn Vol VIII Sb. 104.

Archaeological Survey of India. 1907-08 The first Vizianagar Dynasty, Viceroys and Ministers. page 240.

(A Jaina Sasana dated S. 1276 (Vijaya) or AD 1354 from Soraba, distinctly says that in that year when Mahamandaleswara Hariappaodeyar was ruling the kingdom. Malagowda died and his wife Chennakka went to swurga (heaven) by her sahagamana (seti)

విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన తరువాత దక్కనీ సుల్తానుల దౌర్జన్యములకుఁ దాళఁజాలక స్వదేశములను విడనాడి వచ్చిన యాంధ్రకర్ణాటకుల కెల్లరకు రక్షక స్థానమై క్రమాభివృద్ధి నొందుచు దక్షిణ హిందూదేశమున విశేష ప్రాముఖ్యమును గాంచి మహమ్మదీయుల కభేద్యమై యొప్పుచుండెను. హరిహర దేవరాయలు సింహాసన మధిరోహించిన వెనుక క్రమముగా మహీశూరము, కన్నడము, వనవాసి (జయంతి) మొదలగు సీమలను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. మఱియు బాదామికోటను బలపఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమునందుండి బరకూరు మొదలగు సీమలను బరిపాలించుచుండఁ బెద్దతమ్ముఁడైన కంపభూపతి యుదయగిరిరాజ్యమును, రెండవతమ్ముఁడైన వీరబుక్క భూపతి మధ్యదేశమును మూఁడవ తమ్ముఁడైన మారభూపతి వనవాసిదేశమును, బరిపాలనము చేయుచుండిరి. హరిహరదేవరాయలు బహుభూము లాక్రమించుకొని ప్రతినిధి పాలకులను నియమించి మహారాజ పదవియందున్నను మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు బ్రదికి యున్నంతవఱకును మహామండలేశ్వరుండనని మాత్రమె చెప్పుకొనుచు దేశమునకు నెమ్మది కలిగించి చక్కనిస్థితికిఁ దీసికొని వచ్చెను. కన్నడ దేశమునందలి ప్రాచీన జైన ప్రభువులను లోఁబఱచుకొని యాదేశమునఁ బన్నులు రాఁబట్టుకొనుట కొఱకుఁ జక్కనివద్ధ

తుల నేర్పఱిచెను. కన్నడదేశమునందలి సముద్ర ప్రాంత భూముల నాక్రమించుకొన్న యరబ్బులను జయించి వారివలనఁ గప్పముఁ బడయుచుండెను. ఇతఁ డీనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యము నేలుచున్న కాలమున జనుల మానప్రాణ ధనంబులకు రక్షణము గలిగి యుండెను. వాణిజ్యము పెంపొందినది. దారిదోపిడులు దొంగతనములు తగ్గిపోయినవి. వసుంధర సర్వసస్యాఢ్యయై వఱలుచుండెను.

నా చ న సో ముఁ డు.

ఆంధ్రమున నుత్తరహరివంశకావ్యమును రచించి ప్రఖ్యాతుఁడైన మహాకవి నాచనసోముఁడు హరిహరబుక్కరాయల కాలముననుండెను. నాచనసోముఁడనెడికవి యెఱ్ఱాప్రగడ కిరువదిముప్పదిసంవత్సరముల తరువాత నున్నవాఁడని యాంధ్రకవుల చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెనుగాని యెఱ్ఱాప్రగడకు నాచనసోముఁడు సమకాలికుఁడని స్పష్టముగా బుక్కరాయని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, నాచనవంశాంబుధిచంద్రుఁడును,సకలాగమవేదియును, అష్టాదశపురాణనామాభిజ్ఞాతార్థవేదియును, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయుతుఁడు నగుసోమయాఖ్యునకు సంగమరాజపుత్త్రుఁడగు బుక్కరాయలు పంపాతటంబునందలి భాస్కరక్షేత్రం

బునందుండిన శ్రీవిరూపాక్షస్వామిసన్నిధిని శా. శ. ౧౨౬౬ తారణసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౯ నాఁడు పినాకినీతటమునందలి పంచాశలదిన్న యను గ్రామమునకు బుక్కరాయపుర మని నామాంతరమును గల్పించి ధారపోసి శాసనము వ్రా యించెను. నాచనయనునది ప్రసిద్ధపురుషుని నామమైయుం డును. ఆతనివంశమునందు సోముఁడు జనించెనుగావున నాచన సోముఁడని వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు. నాచనయింటిపేరు మాత్రమెగాక యితని తండ్రిపేరు నాచిరాజని యాంధ్రప్ర బంధములయందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఒకవేళ యింటిపేరు నాచిరాజువారనియైనసం జెప్పవచ్చును. పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరనశృం గారశాకుంతలమున కవిస్తుతిపద్యములో «నాచిరాజుని సోము" అని ప్రశంసించియున్నాఁడు. కూచిమంచి జగ్గకవి సుభద్రా పరిణయమునందు «నాచిరాజసోముని" యనినుడివియున్నాఁ డు. ఆఱువేలనియోగియైన కోవెల గోపరాజు,

చ॥ అనఘుహుళక్కిభాస్కరు మహామతిపిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును చినవీరరాజు కవిసోముని తిక్కనసోమయాజి కే
తనకవిరంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱననాచిరాజు సో
మన నమరేశ్వరుం జలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీం
ద్రులన్"

అని 'నాచిరాజుసోమన' యని వచించుటయెగాక «మత్కు

లచంద్రు' లని అనఁగా నియోగులనికూడ వ్రాసియున్నాఁడు. దీనిం బురస్కరించుకొని నాఖిత్రులోకరు ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక ప్రథమసంపుటములో నేనీకవింగూర్చి "ఇతఁడాంధ్రకవులచరిత్రమునందు నియోగియని చెప్పఁబడి నను ఈశాసనమునం దితఁడు నియోగియో వైదికుఁడో స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండకపోయినను వైదికుఁడనియె యూహించుట కాస్పదములైన వాక్యములే గానవచ్చుచున్నవి" అనివ్రాసిన వాక్యముల నధిక్షేపించియున్నారు. ఆంధ్రపత్రికయందు నేనువ్రాసినది భ్రాంతిమూలమైనది. ఈకాలమునందువలెఁ గాక యాకాలపు నియోగిబ్రాహ్మణులుకూడ కొందఱు వైదికబ్రాహ్మణోత్తములవలెనె వైదికమార్గనిష్ఠాపరులై వేదవేదాంగవేత్తలై యుండినది వాస్తమనుటకు తిక్కనసోమయాజి మొదలగువారిని దృష్టాంతముగఁ జూపవచ్చును. ఈమహాకవి తనకావ్యమును హరిహరనాథున కంకితమిచ్చుటచేతను, "ఇది బుధారాధనవిరాజి కొమ్మనామాత్యపుత్ర తిక్కనసోమయాజిప్రణీతభారతకథానంతరమున' అని గద్యయందుఁ దిక్కనయెడ గౌరవభావమును దెలిపియుండుటచేతను, నెల్లూరు మండలవాసియని చెప్పవచ్చును. పైశాసనము నాటికివిద్యానగరి విద్యారణ్యునిచే నిర్మింపఁబడినదనియును పంపాతటమున భాస్కరక్షేత్రమున విరూపాక్షదేవుని సన్నిధిని 'నాచన

సోమునకు బుక్కరాయపురమును ధారపోసెననియుఁ జెప్పియుండుటచేతఁగూడవిద్యానగరనిర్మాణమును గూర్చి జయంతి రామయ్యగా రిచ్చినయభిప్రాయము సరియైనదికాదని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. విద్యానగరము నూతనముగా నిర్మింపఁబడి కర్ణాటరాజ్యము మెల్ల మెల్లగ వర్ధిల్లుచుండుటచేత నాచనసోముఁడు నెల్లూరును విడిచి విద్యానగరముఁ జేరుకొని "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణరసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" యగుటం జేసి బుక్కరాయనిచే సమ్మానింపఁ బడియెను. అప్పటి కీతఁ డుత్తరహరివంశమును రచియించెనో లేదో తెలియదు. ఎఱ్ఱాప్రగడయును నాచనసోముఁడును సమకాలికులు గావున నుభయులలో నెవరిగ్రంథము ముందురచింపఁబడినదో చెప్పుట సాధ్యముకాదు. కాని యెఱ్ఱాప్రగడవిరచితమైన హరివంశమును విన్నమీఁదట నది శ్రేష్ఠముగలేదను తలంపుతో నుత్తరహరివంశమును వ్రాసెనని యూహించుటకు గద్యములో "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణ రసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" అని పెట్టుకొన్న పెద్దబిరుదములే యవకాశమిచ్చుచున్నవి.

నాచనసోమనాథునికవిత్వము : మిక్కిలి ప్రౌఢ మైనది. ఈ మహాకవి కవిత్వ పటుత్వసంపదను బట్టి యీతనికి సర్వజ్ఞుఁడను బిరుదు పేరువచ్చినది. అట్లనుటకు సందేహింపం

బనిలేదని శబ్దరత్నాకరనిఘంటుకారులు తెలిపి యున్నారు. ఇతఁడు వసంతవిలాసమను మఱియొక గ్రంథమును రచించి నట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఇతఁడుకన్నడభాషలోఁగూడ నేవేవొ గ్రంథములను రచించె నని తెలియుచున్నది. గ్రంథాలయ సర్వస్వముయొక్క ప్రథమసంచికలో నెఱ్ఱాప్రెగడకంటె నాచనసోముఁడు పూర్వికుఁడని నామిత్రులగువంగూరుసుబ్బా రావుగారు ప్రయత్నించిరిగాని వారి ప్రయాసమంతయును వ్యర్థము. ప్రోలయవేమారెడ్డి౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౫౧ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినవాఁడు. తదాస్థానకవియె శంభు దాసను నామాంతరముగల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ. బుక్కరాయలు ౧౩౫౬ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకును నున్నవాఁడుగావునను, ౧౩౮౮-౮౫లో నాచనసోముఁడు బుక్కరాయలవలన గ్రామ ములను దానముపొందినవాఁడు గావునను, వార లిరువురును సమకాలికులని విస్పష్టమగుచుండ నాచనసోముఁడు శంభు దాసునికంటెఁ బూర్వుఁడని వాదింపఁ దివురుట నేలవిడిచిసాము చేయుట వంటిది. ఇంతకన్న నేనీవిషయమును గూర్చి చర్చింప క విరమించుచున్నాఁడను.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

వీరబుక్కరాయలు.

(౧౩౫౫ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకు)

మొదటి హరిహరదేవరాయలు ౧౩౫౫దవ సంవత్సరమున మృతినొందఁగా నతని ద్వితీయ సోదరుఁడైన బుక్కరాయలు హోసపట్టణమునుండి రాజధానిని విద్యానగరమునకు వెంటనే మార్చుకొని కర్ణాటసామ్రాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించెను. హరిహరదేవరాయల మరణానంతరము కర్ణాటరాజ్యాధిపత్యమునకై యాతని సోదరులలో వివాదము జనించి కంపరాయలను గాదని తుదకు బుక్కరాయలే రాజ్య మాక్రమించెనని స్వూయలుగారు 'విస్మృత సామ్రాజ్య' మను నర్థమిచ్చు 'ఫర్గాటన్ ఎంపైర్' అను తమ గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు. ఆయనసిద్ధాంతమును నమ్మి పంద్రెండు సంవత్సరముల క్రిందట నాచే రచింపఁబడిన 'జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర' మను గ్రంథమున నట్లే నేనును వ్రాసి యున్నాఁడను. అప్పటి నాయభిప్రాయమును మార్చుకొనవలసి వచ్చినది. హరిహరదేవరాయలకు ముందే కంపభూపతి మరణముఁ జెందియుండుటచేత నే బుక్కరాయలు రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను.

కంపరాయని దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర.

“బుక్కరాయలకు దేవాయి యను భార్యవలన మూవురు పుత్త్రులు గలిగిరి. వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁడైన కంపరాయలు తండ్రి యాజ్ఞను శిరసావహించి దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేఱెను. ఈదిగ్విజయ యాత్రలో వైష్ణవమతావలంబకుఁడైన గోపన్నమంత్రియును, సాళువమంగరాజును సైన్యాధిపతులుగ నుండి తోడ్పడిరి. తండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా కంపభూపతి తుండీరమండల మను ద్రావిడదేశాధిపతియైన రాజనారాయణసాంబువరాయల (సాంపరాయలను) జయించుటకై ముందుగ ద్రావిడదేశముపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర ౧౩౬౦-౬౧వ సంవత్సరములో జరిగియుండును. ఇతఁ డసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో ముగిలిశనమార్గముగఁ బాలేఱునది యొడ్డున నున్న విరించిపురమునకుఁ బోయి దండు విడిసెను. ఈసమాచారమును సాంపరాయలు విని పాలేఱునదినిదాటి తన రాజ్యములోఁ బ్రవేశింపకుండ విశేష సైన్యములతో నడ్డుకొని విరించిపురముకడ ఘోరయుద్ధము సలిపెనుగాని యాంధ్రకర్ణాటకులతోఁ బోరాడఁజాలక ద్రావిడ సైన్యములు పలాయనము కాఁగా సాంపరాయలును పలాయనుఁడై పడవీటి వైపునకుఁ బాఱిపోయి స్వల్ప సైన్యముతో రాజగంభీరపర్వతమును శరణ్యముగాఁ

జేసికొని తగు రక్షణచేసికొనుచుండెను గాని విజయనగరసైన్యములు వెంటాడించి రాజగంభీరపర్వతమును (పడవీడు దుర్గమునకు నామాంతరము) ముట్టడించినవి. రాజగంభీరసాంబువరాయలను నాతఁడు శా. శ. ౧౧౬౦ లోఁ బరిపాలనము చేయుచున్న మూఁడవరాజరాజను చోళరాజునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. అతని పేరిటనే పడవీడుదుర్గమునకు 'రాజగంభీరము' అను నామము గలిగినది. అతని వంశమునందే కంపభూపతితో సమకాలికుఁడగు రాజనారాయణసాంబువరాయలు జనించి రాజగంభీర రాజ్యమును (తుండీరమండలము లేక తొండై మండలమును) పరిపాలించుచుండెను. విజయనగరసైన్యములు పడవీడు దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు మరల వారలకు భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధములో సాంపరాయలు కంపభూపతిచేఁ జంపఁబడినటుల గంగాదేవిరచితమైన మధురవిజయము లేక కంపరాయచరిత్రము వలనఁ దెలియుచున్నది. కాని సంస్కృత కావ్యము లగు రామాభ్యుదయము, సాళువాభ్యుదయమును, ఆంధ్రకావ్యములగు జైమినిభారతమును, వరాహపురాణమును, సాంపరాయలు పరాజితుఁడై శరణు వేఁడగా విజయనగర సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు సాళ్వమంగు వానిని మరల సామ్రాజ్యమున నిలిపి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరుదమునుగాంచె

వని చెప్పఁబడి యుండుటచేత మధురవిజయములోఁ జెప్పినది యతిశయోక్తిగా భావింపవలసి యున్నది. ఈసాంపరాయతే తెలుంగాధీశుని తండ్రి యని జయంతి రామయ్యగారును, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు నభిప్రాయులగు చున్నారు గాని తెలుఁగురాయల కుటుంబము వేఱు; ఈరాజనారాయణ సాంపరాయని కుటుంబము వేఱు, తెలుగురాయల కీసాంప రాయలకు నెనుబదిసంవత్సరములు వ్యత్యాసముగలదు. తండ్రి కొడుకుల కింత కాలవ్యత్యాస ముండుట యసంభవము. ఇట్లు కంపభూపతి సాంపరాయని జయించి తనకు లోఁబడిన సామంతునిగాఁ జేసికొనినతరువాత కాంచీపురరాజధాని వశముఁ జేసికొనుట సులభసాధ్య మయ్యెను. కంపభూపతి మరకతనగరమును రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతకాల మచట నుండి పిమ్మట మధురాపురతురుష్కులను జయించుటకయి మధురానగరముపై దండయాత్ర బయలుదేరెను. ఈదండ యాత్రకుఁ గారణము 'శ్రీరంగముకోయిలొలుగు' అనుగ్రంథ ములో నిట్లు తెలుపఁబడియున్నది. కంపరాయని బ్రాహ్మ ణసేనాని యగుగోపనార్యుఁడు చెంజీసీమకుఁ బాలకుఁడుగా కంపరాయనివలన నియమింపఁబడియెను. ఇతఁ డాపస్తంబ సూత్రుఁడు, భారద్వాజగోత్రుఁడు, నైనబ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁ డొకనాఁడు యాత్రార్థము తిరుపతికొండకుఁ బోయివచ్చు

డు వేంకటేశ్వరుని యాలయములో లోహవిగ్రహము మఱొక్కటి యదనముగానుండుటఁ గాంచి యెక్కడిదని యక్కడి వారినిఁ బ్రశ్నించెనఁట. అయ్యది రంగనాథుని విగ్రహమనియు, తురుష్కులు శ్రీరంగమును వశపఱచుకొన్నప్పు డావిగ్రహమునచ్చటినుండి తిరునారాయణపురమునకుఁ గొనిపోయి యచ్చటినుండి తిరుపతికిఁ గొనిరాఁబడినదనియు నచ్చటి యర్చకులు చెప్పిరఁట. అంతట గోపన్న తురుష్కులను శ్రీరంగమునుండి తఱిమివేయువఱకును ఆవిగ్రహమును చెంజీనగరమునకుఁ గొనిపోయి పూజించుచుండ వలసినదని తనపురోహితులను బ్రోత్సాహపఱిచెనఁట. అట్లాతఁ డావిగ్రహమును గొనిపోయి చెంజీపురములోని శృంగవరమనుకొండపైనుంచి పూజాకైంకర్యములు జరుగున ట్లేర్పాటు గావించెనఁట. శ్రీరంగములో నున్న తురుష్కనాయకుఁడు రంగనాథుని యాలయములోఁ గొంతకాలము నివసించియుండి యనారోగ్యము వలన నాప్రదేశమును విడిచి యచ్చటికి నుత్తరముగా నాలుగుమైళ్ళదూరమున నున్న సమయవరమను గ్రామమునకుఁ బోయి యుండెనఁట. అక్కడి నంబులు కొందఱు తురుష్కుల సమాచార మెప్పటికప్పుడు గోపన్న మంత్రికిఁ దెలియఁజేయుచుండిరఁట. ఒకప్పుడు మంచిసమయమును గనిపెట్టి తురుష్కనాయకుఁడు సురాపానప్రమత్తుఁడై కామపరవశుఁడై

యంతఃపురములో నొడలెఱుంగక విహరించుచున్న కాలమున దండెత్తి పోయి తురుష్కులను సంహరించి శ్రీరంగములో రంగనాథుని విగ్రహమును మరల బ్రతిష్ఠాపించెనఁట. అదివఱకుఁ దురుష్కులకు వెఱచి సత్యమంగలమునకుఁ బాఱిపోయి యున్న వేదాంతదేశికులవారు శ్రీరంగమునకుఁ దిరిగివచ్చి రెండు సంస్కృతశ్లోకములతో గోపనార్యుని నభినందించిరఁట." తరువాత కంపరాయలు మధురసుల్తానుని సంహరించి శా. శ ౧౨౯౩వ సంవత్సరము నాఁటికి దేశమునంతయుఁ గైవశము జేసికొనియెనఁట. ఈదక్షిణదిగ్విజయయాత్రలో వీరలకు జయమును సమకూర్చినవాఁడు నిజముగా వీరల సైన్యాధిపతియైన సాళ్వమంగరాజు. ఇతఁడసామాన్యపరాక్రమవంతుఁడు. విజయనగరరాజ్యమునకు ముఖ్యాధారముగ నుండినవాఁడు. కనుక వరాహపురాణమునం దితఁ డిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

సీ. దురములో దక్షిణ సురతాను నదిరించి
కొనివచ్చి సాంపరాయునికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్య బిరుద విఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వాదివేల
మాడలర్చేవు నుమ్మడికి నొసఁగె

మధురా సురత్రాణు మడియించి పరపతి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనంబునఁ దేజిమొగంబుగట్టి
తఱిమి నగరంపు గవకులు విఱుఁగఁద్రోలి
తానువేసిన గారునుద్దవిడిఁదెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగు సాళ్వమంగు."

ఇట్లు కంపరాయలు దక్షిణ దేశము నంతయు వశపఱచుకొని రాజగంభీర రాజ్యమను రాజ్యవిభాగ నామమునువహించిన యీదేశమును దాను బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ బరిపాలించుచుండెను.*

హరిహరబుక్కరాయలనాటి రాజ్యవిభాగములు.

హరిహర బుక్కరాయలు పరిపాలనము చేయుకాలమున రాజ్యమంతయు నాలుఖండములుగా విభాగింపఁబడియెను.

---

*మధుర విజయమను కావ్యమునుండి నైవిషయములను సవిస్తరముగా ట్రావన్కూరు ఆర్కియాలాజికల్ సూపరింటెండెంటుగా నున్న టి. గోపినాధరావు. ఎమ్. ఏ. గారు న్యూయిండియా 1915 సంవత్సరము నవంబరు 22-26 తేదులను వెలువడినసంచికలలోఁ బ్రచురించిన వ్యాసమునుండి సంగ్రహముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను. ఈచరిత్ర మంతయు మధుర విజయమను కావ్యములోఁ జక్కఁగా నభివర్ణింపఁబడినదఁట. కంపభూపతి భార్య గంగాదేవి యీకావ్యమును రచించినదఁట ఈగ్రంథమును నేను జూచినవాఁడను గాను.

మొదటిఖండము-ఉదయగిరిరాజ్యము.

ఉదయగిరిరాజ్యములో ములికినాటివిషయమును పాకనాటి విషయమును జేరి యుండెను. ఈరాజ్యమును మొదట వీరిసోదరుఁడు కంపభూపతి(మొదటి)పరిపాలనముచేసిమరణము నొందఁగా నతని తిరువాతి నతనిజ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన సంగమ రాజు(రెండవ)విక్రమసింహాపురము రాజధానిగా పాకనాటి విషయమును బరిపాలనము చేసెను. కంపభూపతి ద్వితీయ పుత్త్రుఁడైన శావన్నయొడయలు ఉదయగిరిపట్టణము రాజ ధానిగ ములికినాటివిషయమును బరిపాలనము చేసెను. వేద భాష్యకర్త్రయు, విద్యారణ్యుల సోదరుఁడునగు సాయనాచా ర్యుఁడే రెండవసంగముని మంత్రిగానుండి విక్రమసింహాపు రమునందు నివసించియుండెను. విద్యారణ్యులు బుక్కరాయ నికి మంత్రిగానుండెను. సంగముఁడు ౧౩౫౬ వ సంవత్సరమున నెల్లూరుమండలములోని బిట్రగుంట గ్రామమును బ్రాహ్మ ణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములో ప్రబత్యబ్దకాలమున'దానము చేసినట్టు చెప్పియుండుటచేతనాబ్దిక డిసమని బోధపడఁగలదు. అప్పటికి కంపభూపతి మరణము నొందియుండును.

2 పెనుగొండరాజ్యము. దీనిలో గుత్తిరాజ్యమును, చంద్రగిరిరాజ్యమును జేరియుండెను.

3 ఆరగమలెహరాజ్యము. దీనిలో వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియుండెను.

అనఁగా మైసూరుమండలములోని షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడజిల్లాయును గలిసి ఆరగమలెహరాజ్యమను పేరున వ్యవహరింపఁబడినట్లు దెలియుచున్నది. దీనిని బుక్కరాయలసోదరుఁడగు మారభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను. గౌడబ్రాహ్మణమంత్రియగు మాధవమంత్రి మొదట నితని కడనే ప్రధానిగనుండెను. శా, శ. ౧౨౬౯ లో మారభూపతి కదంబరాజ్యమును (వనవాసి) జయించి చంద్రగుత్తిపురము రాజధానిగా మాధవ మంత్రి సాహాయ్యముతో బరిపాలనము చేయుచుండెను.

4 ములువాయిరాజ్యము. దీనిలో తేకలినాడు మొదలగునవి చేరియున్నవి. బుక్కరాయల సోదరుఁడగు ముద్దభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను.

5 తుళురాజ్యము. దీనిలో బరకూరు లేక వరాహకన్యాపుర రాజ్యమును, మంగటూరు లేక మంగళూరురాజ్యమును జేరియున్నవి. ఈరాజ్యమును మొదట హొయిసలరాజగు బల్లాలదేవునికి సామంతుఁడుగనున్న శంకరప్పయను వానిని జయించి బుక్కరాయలు తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొనిరి మొను. మొదటి హరిహరరాయల మంత్రులలో నొకఁడగు

హడపాదగౌతరాజను నాతఁడు ౧౩౪౭ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈరాజ్యపాలకులకు స్వంతనాణెములు ముద్రించుకొనుట కధికారముగలదు. కనుకనే మంగళూరుగద్యాణములని బరకూరుగద్యాణములని నాణెములఁ గొన్నిటికి వ్యవహారనామములు గలిగినవి.

6 రాజగంభీరరాజ్యము. ఈరాజ్యమును బుక్కరాయని కుమారులలో నొక్కఁడగు కుమారకంపనచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడియె నని పైని యాతనిదండయాత్రాసందర్భమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.

మాధవమంత్రి.

పూర్వము చరిత్రకారులు మాధవమంత్రియు, మాధవాచార్యులు నొక్కరే యనుకొని యొకరు గావించిన పనులు మఱియొకరికి ముడిపెట్టుచు వచ్చిరి. నేనును నాజీర్ణ కర్ణాట రాజ్యచరిత్రమున నట్లే భావించి వ్రాసియున్నానుగా నిప్పుడు వారిరువురు వేఱ్వేఱు పురుషులైనట్లు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈమాధవమంత్రి బుక్కరాయని కాలములోఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన సేనాధిపతులలో నొక్కఁడుగా నున్నాఁడు. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రిపేరు చౌండప్ప. గోత్రమాంగీరసము. గురువు కాశీవిలాసక్రియాశక్తి పండితుఁడు. శైవుఁడు. మాధవవిద్యారణ్యులుగౌడబ్రాహ్మణుఁడుకాఁడు.

తండ్రి మాయణుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు. గురువు విద్యాతీర్థులు, అద్వైతి. వీరిరువు రొక్కరు కారనుట దీనింబట్టి స్పష్టపడియెను. మాధవ మంత్రియు వేదవేదాంతార్థముల నెఱింగిన విద్వాంసుఁడు. కాశీవిలాస క్రియాశక్తి పండితుని బోధచే నితనికి శివభక్తి పట్టువడినది. ఇతఁడు నాస్తికవాదములను నిర్మూలనము గావించి యుపనిషన్మార్గమును చక్కఁబఱిచెను. అనేకవిద్వాంసులకుఁ దానుగురువై యుండి వారికి నుపనిషన్మార్గములను బోధించుచు బ్రహ్మపదముఁ జూపువాఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇఁతడు బుక్కరాయనికాలమున బశ్చిమఖండమున కధికారిగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇఁతడుజయంతిపురాధిపతిగ నుండి గోవారాజ్యమును జయించి తన పేరిటఁ దానువ్రాసిన గ్రంథములకుఁదోడ్పడిన యిరువది బ్రాహ్మణపండితులకు భూదానములను జేసియుండెను. ఇతఁడు శైవాగమతంత్రజ్ఞుఁడు గావున వాని ననుసరించి లింగపూజలను గావించుచుండెను. ఇతఁడు రాయల యాజ్ఞను బొంది నాగర ఖండములోని ముచ్చుండి యను గ్రామమును వాని శివారులను కాశ్మీర బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను. నాగరఖండమునకుఁ జంద్రికూటపురము రాజధానిగనుండెను. ఈయనకు వీరవసంతమాధవుఁడను నామాంతరముగలదు. ఇతఁడు సూతసంహితకు తాత్పర్య దీపికయను వ్యాఖ్యానమును,

శైవామ్నాయసారమను గ్రంథమును, మాధవనిదానము
మొదలగు పెక్కుగ్రంథములను రచించి ప్రఖ్యాతికెక్కెను.
మాధవమంత్రి తురుష్కులను గోవానగరమునుండి తఱిమి
భువనైకవీరుఁ డనెడిబిరుదమును గాంచెనని వామనశాస్త్రి
వ్రాసియుండెను. ఇతనికి మాధవాంకుఁ డనియుఁ మాధిరా
జనియుఁ గూడ నామాంతరములు గలవు.

తురుష్కులతోడి యుద్ధములు.

బహమనీసుల్తానగుమహమ్మదుషా యోరుగల్లురాజ్యమును
బరిపాలించుచున్న అనపోతమాధవభూపాలురను జయించి
రత్నసింహాసనమును, గోలుకొండదేశమును గైకొన్న తరు
వాత తనదృష్టినంతయువిద్యానగరలక్ష్మివైపునకుఁ ద్రిప్పెను.
విజయనగరము నెప్పుడు మ్రింగుదునాయని యతఁడు చింతన
ము సేయుచుండెను. విజయనగర వైభవముఁ బలువురు పలు
విధములఁ గొనియాడుచుండ మహమ్మదుషాహ చెవుల కావ
లుకులు ములుకులై నాటుచుండెను. వేయేల! నిద్రాహారము
లాతనికి దూరములయ్యెను. ఏరీతినైన నేమి ౧౩౬౬ వ సంవ
త్సరమున సైన్యముల నమకూర్చుకొని వీరబుక్కభూపాలునిపై
దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. బుక్కరాయలకు తురుష్కులతో
జరిగిన యుద్ధములలో బుక్కరాయలకే విజయము కలుగు
చుండెనని శాసనాదులు తెలుపుచున్నను మహమ్మదీయ చరి

త్రకారులు బుక్కరాయలకే యపజయమును బహామనీసుల్తానులకు విజయములను జెప్పుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులలో ఫెరిస్తా ముఖ్యుఁడు.

ఈయుద్ధములలో నైదులక్షల హిందువులను నఱికించిరక్తనదులు పఱపించెనని చెప్పినంగాని యాతనికిఁ దృప్తి కలుగక పోయెను. ఈదండయాత్రను గూర్చి యసత్య వృత్తాంతములను గల్పించి వ్రాసెను. ఈమహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడే యుద్ధవృత్తాంతమును వినుపింప వలసి వచ్చినను లక్షలకొలఁది హిందువులను మహమ్మదీయులచేఁ జంపింపక మానలేదు. ఇతఁడు వ్రాసినచరిత్రములోనుండి నే నిదివఱకు జీర్ణకర్ణాట రాజ్యచరిత్రములో భాషాంతరీకరించి పెట్టిన భాగమునే యీదిగువ నుదాహరించు చున్నాఁడను.

మహమ్మదుషాహాతోయుద్ధము.

"ఒకనాటిసాయంకాలమున మహమ్మద్ షాహ ప్రమోదసాగరనిమగ్నుఁడై యిందు పేరోలగంబున్నవేళ కొందఱు సంగీతపాఠకులువచ్చి 'అమీరు ఖుస్రూ' అనువానిచే రచియింపఁబడిన రెండుగీతములను శ్రవణానందకరంబుగా వినిపింపఁగాఁ బరవశుఁడై మధుపానముచేసి యొడలెఱుంగని చిత్తముతో విజయనగరధనాగారమునుండి ద్రవ్యమును గొని వారలకు బహుమానము చేయవలసినదని ముఖ్యమంత్రికి నాజ్ఞచేసెను. సారాయిమత్తువలనఁగలిగినయుద్రేకముతోఁ జెప్పినమాట గదాయని గ్రహించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాసెను గాని విజయనగరరాజునకుఁ బంపలేదు.

అయినను మహమ్మదుషాహ యారాత్రి యావిషయమును గుఱించి యాలోచించుచుండెను. మఱునాఁడు మంత్రిని బిలిపించి యాజ్ఞాపత్రికను బంపితివా యని యడుగఁగానే, యాతఁడు లేదని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. అంతట సుల్తాను 'ఏమీ! నా పెదవులనుండి యర్థములేని వ్యర్థపుమాట జాఱఁగలదా? సురాపానప్రమత్తుఁడనై నేనాజ్ఞ యిచ్చియుండలేదు. నాకట్టి సంకల్పము కలదు' అని హెచ్చరించెను. అంతట 'మల్లెక్ సయుఫ్ ఉద్దీన్' అను నతని మంత్రి, యాయాజ్ఞాపత్రికపై రాజముద్రికను ముద్రించి శీఘ్రగామియగు నొకదూతచేతికిచ్చి విజయనగరమునకుఁ బంపెను. కృష్ణరాయలాపత్రికను వీక్షించి కోపోద్దీపితుఁడై యాపత్రికం దెచ్చిన దూతను నొకగార్దభముపై నెక్కించి విజయనగరవీథులం దూరేగించి పేడనీళ్లగొట్టించి యవమానపఱిచి యాతనిం బంపించుటయే కాక భామినీరాజ్యముపై దండెత్తుటకై సంసిద్ధులరై యుండవలసినదని తన దండనాయకులకెల్లరకు సమాచారములు పంపి యుద్ధమునకై యెదురుజూచుచుండెను. తన దండనాయకులెల్లరును స్వసైన్యములతో విజయనగరమునకు వచ్చిన తరువాత కృష్ణరాయలు ముప్పదివేలగుఱ్ఱపుదళమును మూఁడువేల యేనుంగులును లక్ష కాల్బలమును గల సైన్యముతోడ 'ఆదవాని' దుర్గము చెంతకుఁబోయి, యచటినుండి కొంత సైన్యమును సుల్తానుదేశమును బాధించేయుటకై భామినీరాష్ట్రమునకుఁ బంపెను. వర్షాకాల మాసన్నమగుటచేత రాయలు కృష్ణవేణీ తుంగభద్రా నదుల సంగమస్థానమునకుఁ బడమట త్రికోణాకారముగా నుండి హిందూమహమ్మదీయులకు వివాదభూమిగాయుండి తరువాత రెండువందల సంవత్సరములవఱకు యుద్ధరంగముగానున్న రాయచూరు మండలములోని ముఖ్యనగరమగు ముద్గల్లునకు బోయి యాపట్టణము పట్టుకొని స్త్రీపురుషు లనుభేదములేకుండ నెల్లరను గ్రూరఖడ్గాహతిపాలుఁ జేసి విజృంభింపఁగా నొక్కఁడుమాత్రము ప్రాణమెట్లో తప్పించుకొని పోయి కలుబర్గ కేఁగి సుల్తానున కీసమాచార

మంతయుఁ దెలియఁజేసెను......ఈ మారణకర్మ వృత్తాంతమును మహమ్మదుషాహ విని దుఃఖాక్రాంత చిత్తుఁడయ్యును కోపోద్రేక మడంచుకొనలేక, యాదుఃఖసమాచారమును దెచ్చిన నిరపరాధియగు దౌర్భాగ్యుని తత్క్షణమే చంపించెనఁట. మహమ్మద్‌షాహ దర్బారులో నిలువంబడి "మహమ్మదీయమతావలంబకుల సంహరించినందుకు ప్రతీకారముగా పాషండమతాభిమానులగు విగ్రహారాధనపరులను లక్షహిందువులను మట్టుపెట్టినంగాని మతయుద్ధమును ప్రకటించు చంద్రాయుధమును మఱల యొరలోనికిఁ జేర్ప"ననియు "హత్యనుండి వెనుదీయ"ననియుఁ బ్రతిజ్ఞపట్టి యా దినముననే రణభేరి మ్రోఁగించి దండయాత్రకు బయలువెడలెను.

"మత యుద్ధమును బ్రకటించుచు మహమ్మదుషాహ కృష్ణానదీతటముఁజేరి శత్రువుల రక్తముతో ముద్గల్లు పురమునందలి మాయలఖడ్గముపాలఁబడిన వారియాత్మలకుఁ దర్పణము విడిచి సంతోషపెట్టుటకై శత్రువుల కభిముఖముగా నానదిని దాటినఁగాని భుజించుటయు నిద్రించుటయు నశాస్త్రీయమని నిశ్చయించి, నిద్రాహారముల మానెదనని ప్రమాణము చేసెనఁట! పిమ్మట తనకొడుకగు ముజాహిదుషాకుఁ బట్టముగట్టి మంత్రియగు మల్లెక్‌సయఫ్‌ఉద్దీనుని, పాలకునిగా నియమించి యిరువదియేనుఁగులను మాత్ర ముంచుకొని తక్కినయేనుఁగులన్నిఁటిని వతనికిచ్చి బుద్ధులుచెప్పి కలుబర్గనగరమునకుఁ బంపివేసెనఁట! కాలవిలంబము చేయక తరువాత మహమ్మదుషాహ తొమ్మిదివేలగుఱ్ఱపుదళముతో నదిని దాఁటెనట! రాయ లీవార్తవిని దిగులుపడి ధనకనకవస్తువాహనాదులను విజయనగరమునకుఁ బంపివేసి మఱునాడు వీలుగానున్న యుద్ధముచేయుటయో లేనియెడల వెనుదీయుటయో జరిగింపవచ్చునని నిశ్చయించెనఁట! ఆరాత్రి భయంకరముగు గాలివీఁచుచుఁ గుంభవృష్టిగా వర్షము

గురియుచున్నందున నేనుఁగులు మొదలగు భారవాహకములగుజంతువులు బురదలోఁ జిక్కుకొని శ్రమపడుచు, సేనానివాసస్థానమును విడిచి నాలుగు మైళ్ళదూరమునకైన నడువ శక్తిగలవి కాకపోయినవి. మహమ్మదుషాహ యావృత్తాంతమును విని తనస్థానమును విడిచి తానే వారలకభిముఖుఁ డయి నడువ నారంభించెను. మఱునాఁ డుదయమునకు రాయలసైన్యమును సంధింపఁగానే వారలు సామగ్రినంతయు వెనుకదిగవిడిచి భయపడి యాదవాని దుర్గమునకుఁ బాఱిపోయిరఁట! మహమ్మద్ షాహ సామగ్రినంతయుఁ గొల్లబెట్టి శిశుసహితముగా స్త్రీపురుషుల డెబ్బదివేల జనులను సంహరించెనఁట! సుల్తాను వేసవికాలము గడచుపర్యంతము ముద్దకల్లు పట్టణమున నుండి తరువాత సేనలంగూర్చుకొని ఆదవానిదుర్గము ముట్టడించెను. రాయలు తన మేనల్లుని దుర్గసంరక్షణార్థము కొంతసైన్యముతో నిలిపి తాను తుంగభద్రానదికి దక్షిణభాగమునందు నిలిచి విజయనగరమునుండి యింకను సేనలను రప్పించుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచి యుండెను. మహమ్మదుషాహ శీఘ్రకాలములోనే తుంగభద్రానదిని దాఁటి విజయనగరరాజ్యభూములలోఁ బ్రవేశించెను. విజయనగరముపయి మహమ్మదీయులు దండెత్తివచ్చిన వానిలో నిదియే ప్రథమదండయాత్ర యని చెప్పవలసి యున్నది. ఎందుకనిన నిదివఱకు ఢిల్లీసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరముననున్న యానగొందిని ముట్టడించెనేగాని తుంగభద్రానదిని దాఁటి యీవలకు వచ్చినవాఁడు కాఁడు. మహమ్మదుషాహ పిరుగప్పను గ్రామసమీపమున నదిని దాఁటి కోతాళమువద్దనున్నబయలులో రాయలసైన్యమును దాఁకెను. మహమ్మదుషాహనదిని దాటి వచ్చుచున్నాఁడని చారులవలన విని కృష్ణరాయలు తనమంత్రులను సేనాధిపతులను రప్పించి సుల్తాను నేప్రకార మెదుర్కొనవలసి యుండునో యోచింపసాగెను.

అప్పుడంగఱును కేరిరాయలముఖ్యసేనాధిపతియగుభోజమల్లునకాధిపత్యమునిచ్చిరి. అతఁడు సంతసించితురుష్క రాజకుమారునిజీవముతోఖైదిగాబట్టుకొనితీసుకొని రావలసియుండునో అతనిశిరస్సు బల్లెమునకుఁగ్రుచ్చి చూపింపవలసియుండునో రాయలచిత్తమువలనఁగోరుచున్నా నని మహాగర్వముతోఁ బలికెనఁట! బ్రతికియున్న శత్రు దేహవస్థలో మన్నను నిష్టుఁడు కాఁడు గనుక జేతికందివచ్చినపుడు చక్కాడుటయే యుచితమార్గ మని రాయలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట! రాయుల యనుజ్ఞనుబొంది మల్లయదండనాథుఁడు నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, లక్ష కాల్బలముతోడను, మహమ్మద్ షాహ నెదుర్కొని హిందువులచేఁ బరమ పవిత్రములుగాఁ జూడఁబడు గోవులను మహమ్మదీయులు చంపుటను గూర్చియు, వారి దేవాలయములను నిర్మూలము చేయుటను గూర్చియు నమదినమును వర్ణించుచు సైనికుల కుపన్యాసము లిచ్చి చంద్రధ్వజులఁ జంపుటయే పరమార్గ మని తోఁచునట్లుగాఁ బౌరుష మెక్కించ వలసినదిగా బ్రాహ్మణోత్తముల కెల్లరకు నాజతియిచ్చెను. మహమ్మదుషాహ భోజమల్లుని రాక విని తన సైన్యమున కంతకు ఖానుమహమ్మదుని సధ్యక్షునిగా నేర్పరిచి పదునైదు వేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఏఁబదివేల కాల్బలమునిచ్చి తాను పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోను ముప్పదివేల కాల్బలముతోను సమరసన్నద్ధుఁడయి యుండెను. ౧౩౬౬ వసంవత్సరము జూలై ౨౧వ తేది గురువారమునాఁడు సూర్యోదయ సమయమున నుభయసైన్యములును గలిసికొని సంకుల సమరంబునకుఁ గడంగెను. ఉభయసైన్యములును సముద్రతరంగములవలె నిటునటు నూగులాడుచు నొండొరులతోఁ డీకొని సాయంకాలము నాలుగు గంటల వఱకు ఘోరయుద్ధము చేయఁగా నిరుప్రక్కలను వేలకొలది జనులు మృతినొంది రని చెప్పుట యతిశయోక్తిగాదు. ఖాన్ మహమ్మదు సేనయొక్క కుడి యెడమ భాగములకు రక్షకులుగా నున్న తూర్పారాగేసరులగుమూషి ఖానుఁడును, ఏషీఖానుఁడును వీరమరణము నొందగా వారి సేనలు హిందువుల ప్రతాపమునకుఁ దాళఁజాలక పలాయనము లయ్యె

ను. ఈదురవస్థ నంతయు జూచి తురుష్కసైన్యములు దిగులుపడి ధైర్యమును వదలి చెల్లాచెదరగుచుండ, మహమ్మదుషాహ మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి మల్లయదండనాథునిఁ దాఁకెఁగాన, పాఱిపోవుచున్న తురుష్కసైన్యములు వెనుకకు మఱలివచ్చుచుండెను. ముక్రీబుఖానుఁడు ఫిరంగులను గాల్చుచు శత్రుసైన్యమును జీకాకు నొందించుచు ముందుకు సాగివచ్చి శత్రువులను బాఱఁదోలుట కనుజ్ఞ యిమ్మని ఖానుమహమ్మదు నడిగెను. అతనికి మూలబలము కొంత యిచ్చి సాగుమని యుత్తర్వుచేసెను. ఫిరంగులను గాల్చుటకు హిందువులకు కాలముచాలక పోయినందున, వీరావేశముతోఁ గత్తులు గటారులు దూసి తురుష్కుల కభిముఖులై పిఱికితన మావంతయు లేక శత్రువులు సహితము మెచ్చునట్లుగాఁ బోరాడుచుండిరి. ఇట్లు ఖానుమహమ్మదుని యొక్క 'పులివేఁటకాఁడను' పేరు గల యేనుఁగొకటి మావటీనియాజ్ఞకు లోఁబడక శత్రుసేనా మధ్యభాగమునం జొరంబడఁగా మల్లయదండనాథుని యేనుఁగు లడ్డపడి నిలువఁగా నాసందడి సమయములోఁ పులివేటకాని మావటీఁడు ప్రాణములను గోలుపోయెను. తదనంతరము ఖానుమహమ్మ దయిదు వందల గుఱ్ఱపు దళమును దీసికొని సమరగజమును వెంబడించి పురికొల్పుచుండె. హిందూసేనలు క్రమము తప్పి చెల్లాచెదరగునట్లుగా నాయేనుఁగు ఘీంకృతులువెట్టుచు ధ్వంసముచేయుచుండఁగా భోజమల్లుఁడు దెబ్బతిని గాయము బొంది రణరంగమున నిలువలేక పరాఙ్ముఖుఁ డయ్యెను. తదనుచరులు సయితము నిలిచి యుద్ధపడలేక పోయిరి. హిందువులు తమ మధ్యభాగ మిట్లల్లకల్లోలమగుటఁ జూచి యధైర్యపడి నలుదిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. ఇక జెప్పవలసిన దేమున్నది? తురుష్కులు చెలరేఁగి తారసించిన యెల్లరను నఱకి వైచుచుండిరి. గర్భిణీస్త్రీలనుసయితము వదలిపెట్టక హతము చేయుచుండిరి. బిడ్డల బొమ్మలమీఁద నుంచుకొని పెనఁగులాడుచున్న తల్లుల నుండి బిడ్డలనులాఁగి, బిడ్డలను తల్లులనుగూడ నఱకుచుండిరి. మహమ్మదుషాహ

యిట్టి విజయవార్తలను తన రాజ్యమునకుఁ బంపియుఁ దృప్తినొందనివాఁడయి తన ప్రతిజ్ఞఁ దీర్చుకొనుటకయి రాయలను వెంబడించి మహారణ్యములమధ్యఁ దిరుగుచుండెను. కృష్ణరాయలు వానికిఁ జిక్కక హతశేషులను గూర్చుకొని సురక్షితముగా వచ్చి విజయనగరముఁ బ్రవేశించెను. మూఁడు నెలలు మహమ్మదుషాహ రాయలను వెదకి నగరమును ముట్టడించెను. కాని ముప్పదిదినములెంత ప్రయత్నము చేసినను రాయలు లోఁబడలేదు. పట్టణమును స్వాధీనము కాలేదు. తన ప్రయత్నము వ్యర్థము కాఁగా నతఁడు పట్టణమును విడిచి తుంగభద్రానది మీఁదుగాఁ బాఱిపోవుచు నడుగడుగునకు హిందువులచే నడ్డగింపఁబడుచుండియుఁ బోయి పోయి యొక మైదానమున దండువిడిసి యుండెను. రాయలును వానిని వెంబడించివచ్చి సమీపముననే దండు విడిసి యుండెను. మహమ్మదుషాహ పాఱిపోయిన విధముఁ జూచి దురుష్కులకుఁ దమ్ముఁ దలపడఁ జాలరనియు, లేచిపాఱఁ జూడనైనఁ జాలరనియు, హిందువులకు దృఢవిశ్వాసము గలిగియుండెను. ఆ హేతువుచేత హిందువులు జాగ్రతలేనివారలై పరాకు గలిగి యలక్ష్యస్వభావముతో నుండిరి. రాయ లొకనాఁడు రాత్రి మధుపదార్థములను సేవించి వారకాంతా వినోదగోష్ఠిలో నుండి యానందాబ్ధి నోలలాడుచుండఁగా నకస్మాత్తుగాఁ దురుష్కులు పైఁబడి తమ కపటతంత్రమును బయల్పఱుపఁగా కృష్ణరాయలు పశ్చాత్తాపము నొందుచు విజయనగరమునకు మఱలఁ బాఱిపోయెనఁట! పదివేల హిందువుల నఱుమాడి మహమ్మదు షాహ తిరిగి విజయనగరమును ముట్టడించెను. రాయలు సమాధాన పఱచుటకై రాయబారులను సుల్తానుకడకుఁ బంపెను గాని యాతఁడంగీకరింపకుండెనఁట! అది చూచి వాని మిత్రుఁ డొకఁడు 'మీరు లక్ష హిందువులను మాత్రమే సంహరించెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టినారు కాని హిందూజాతి నంతను జంపెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టలేదే' యని మందలించెనఁట! అందుకు సుల్తాను తాను ప్రతిజ్ఞపట్టిన మొత్తమును నిజముచేగా హిందువులను

జంపినను రాయలు లోబడి కానాజ్ఞ చేసిన ధనమొత్తమును సుల్తానువారి లకు సమర్పించినఁగాని రాయలయెడలను వారిని ప్రజలయెడలను గరుణఁ జూపఁజాలనని బింకములు పలుకుచుండఁగా, రాయల రాయబారులు సర్వ స్వాతంత్ర్యమును బొంది వచ్చినవారు గావున వాధనమొత్తమును వానికిఁ దక్షణమే చెల్లించిరి. 'రాయలయందుఁ దప్పిద మున్నయెడల నిరాధారులును నిరపరాధులునగు ప్రజలును, స్త్రీలును, బిడ్డలును గూడ దండార్హులగుదురా' యని రాయబారులు మందలింపఁగా సుల్తాను భగవదజ్ఞ యట్లుండెననియు నద్దానిని మార్పఁదనకు శక్తిలేదనియు నుడివెనఁట! హిందూమహమ్మదీయు లిరుగురుగువా రగుటవలన నవసరములగు క్రూరకృత్యములు మానుట యుచిత మనియు, లేనియెడలఁ బరస్పర ద్వేషములు ప్రబలము లగుననియు రాయబారులు వాదింపఁగా మహమ్మదుషాహు వారివాదములు సహేతుక ముగా నుండుటచేతఁ దానొడంబడితి ననియు, నిఁక నెన్నఁడును తనకు జయము లభించిన తరువాత శత్రువుని నొక్కనినైన నిష్కారణముగాఁ జంపింప ననియుఁ నెదుటివారుగూడ నట్లెచేయ బద్ధు లనియుఁ బలికి ప్రమా ణముచేసెనఁట! ఆపద్ధతి కొంతకాలము వఱకు నవలంబింపఁబడెను. కాని తరువాతి ప్రభువు లామార్గమును మఱచి యథేచ్ఛగాఁ గ్రూరకృత్యములు చేయుచునే యుండిరి. ఈమహాయుద్ధమునందు నైదులక్షల హిందువులను జంపి కర్ణాటకభూములు నిర్జనప్రదేశములుగాఁ జేసెనని మహమ్మదుషాహును ఫెరిస్తా శ్లాఘించుచు నతిశయోక్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. తరువాత కొన్ని సంవత్సరములవఱకుఁ బోరులేకుండ రెండు రాజ్యములవారికి సఖ్యత గలిగి యుండెను.''

పైనివర్ణింపఁబడిన చరిత్రాంశముల సత్యత్వమును గూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. మహమ్మద్ షాహుతోఁ బోరాడిన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు కృష్ణరాయఁడని ఫెరిస్తా వ్రాయు

చున్నాఁడు.౧౩౫౮ మొదలుకొని ౧౩౭౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనముచేసిన మహమ్మద్ షాహాతో ౧౫౦౯ మొదలుకొని౧౫౩౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన కృష్ణరాయఁడు సమరము సలుపుట యేకుతర్కముచేత సాధ్యమగును? కాఁబట్టి యీ కథ ఫెరిస్తాచేఁ గల్పింపఁబడినదని చెప్పుటకు సందియము గలదా? ఇత్యాది చరిత్రకారుని పొరబాటని చెప్పఁదగునా? ఇట్టివిపొరబాటులు కావు. పదునాలుగవ శతాబ్దిమధ్యమున జరిగిన యీకదనవృత్తాంతమును పదునేడవ శతాబ్ది ప్రారంభమునందు జనించిన ఫెరిస్తా అహమ్మదునగరములోఁ గూరుచుండి తన ప్రభువులగు సుల్తానుల చెవుల కింపగునట్లుగా గాథలనల్లి తన యపూర్వబుద్ధి వైశద్యమును వెల్లడించెనని విస్పష్టమగుచున్నది. బుక్కరాయని కాలమునకును కృష్ణరాయని కాలమునకు సంతరమెఱుగని చరిత్రకారుని వ్రాఁతలెవ్వారికివిశ్వసనీయములుగావు. పైనివర్ణింపఁబడిన వర్ణనలలో విపరీతాంశములు మఱికొన్నిగలవు. నిజముగా నైదులక్షల జనులనే సంహరించి మహమ్మద్ షాహానిజముగనే విజయనగరాధీశ్వరునిఁ బూర్తిగఁ బరాభవించియుండినయెడల నతఁడు సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన పైకమును మాత్రము రాయల యొద్దినుండి గైకొని యూరకుండుట సంభవించునా? విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్ షాహా విశేషధనమును సూత్న

రాజ్యమును గైకొనక సంధికినొడంబడునా? సుల్తాను యిట్టి సందర్భమున స్వల్పద్రవ్యముతోఁ దృప్తిఁజెంది యూరకొన్న ట్లొప్పుటను మనముక్షనివిని నెఱుంగము. కాఁబట్టి సంగీతపాఠ కులకీయవలసిన రూకలతోఁ దృప్తిఁబొంది మహమ్మద్ షాహా యూరకొనియెనని చెప్పినహేతువుచేతనే మహమ్మదుషా హాకు విజయము సంప్రాప్తము కాలేదని చెప్పవచ్చును. స్వల్పసైన్యముతో మహమ్మద్ షాహా వచ్చుచున్నాఁడని విన్నంతమాత్రముననే యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో నున్న రాయలు భయపడి పాఱిపోవయత్నించెననుట విశ్వాస పాత్రముగాదు. ఆదవాని దుర్గములోఁ దానును దనమేన ల్లుఁడును సైన్యములతో నుండియు, దన సైన్యాధ్యక్షుఁడైన భోజమల్లుఁడు పడిపోయినందునఁ దనసైన్యములన్నియుఁ జెల్లా చెదరై పోవుచున్నవని వినియు రాయలువచ్చి తోడ్పడియుండ లేదని వ్యక్తీకరించువాక్యముల నేచరిత్రజ్ఞుఁడు విశ్వసించును?

రాయలు మహమ్మద్ షాహాయొక్క రాయబారిని మిక్కిలి యవమానించెను. అట్టివానిని విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్ షాహా యవమానింపక విడిచిపెట్టునా? అట్టిపని నేమియుఁ జేయక సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన నాల్గురూకలనుమాత్రము గైకొని యూరకుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుట చూడ నీయుద్ధ సమాచారమే యబద్ధమని తోఁచుచున్నది. ఒకవేళయుద్ధమే

జరిగియుండునేని మహమ్మద్‌షాహకు విజయము కలిగిన దనుట యసత్యమై యుండును.

ముజాహిద్‌షాహతో యుద్ధము.

మహమ్మద్‌షాహ ౧౫౧౮లో మరణము నొందెను. అతని కుమారుఁడు ముజాహిద్‌షాహ సుల్తానయ్యెను. అతనికి వయస్సు పందొమ్మిదియేండ్లుమాత్రమె యుండెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే రాయలతో వివాదము పెట్టుకొని యుద్ధము ప్రారంభించెను. ఈయుద్ధము మూఁడు సంవత్సరములు జరిగెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఫెరిస్తా వ్రాసినదాని జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమునుండి యీదిగువ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"మహమ్మద్‌షాహ మరణానంతరము నతనికుమారుఁడు ముజాహిదుషాహ సింహాసనమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే కృష్ణాతుంగభద్రానదులకు మధ్యనుండు దుర్గములును, మండలములును తమకుఁ జెందియున్నవనియు, వానినిగురించి యప్పుడప్పుడు తగవులాట గలుగుచున్నదనియు నట్లుకలుగకుండఁ దుంగభద్రానది సరిహద్దుగాఁ జేసికొనిఁ దానికిఁ దూర్పుననుండు దేశమును వెంగాపుర (బంకాపురము) దుర్గమును గూడ విడిచిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణరాయలకువ్రాసెను. ఈవెంగాపురము ధార్వాడకు దక్షిణముననున్నది. సముద్రతీరమునకును, విజయనగరమునకును మధ్యనుండుటచేతను, తురుష్కులు చిరకాలమునుండి యాకోటను స్వాధీనముఁ జేసుకొనవలెనని తలంచి మోహదృష్టితోఁ జూచుచుండిరి. అందుకు కృష్ణరాయలు 'రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గము లానెగొంది సంస్థానమునకుఁ జెందిన వనుటచేత రాయచూరుమండల

మంత్రియుఁ వదలిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణానదియే సరియైన సరిహద్దనియు, ముజాహిదుషాహ తనవద్దనుండి కైకొన్న యేనుఁగులను మరలఁ దనకిచ్చివేయవలసిన దనియుఁ బ్రత్యుత్తరమంపెను. సుల్తాను యుద్ధమును బ్రకటించెను. సుల్తాను రెండునదులను దాఁటి ఆదవానిదుర్గముకడకు వచ్చిచేరెను. కృష్ణరాయలు తుంగభద్రానదీతటమున దండు దిగియున్నాఁడనివిని ముజాహిదుషాహ తనసైన్యమును రెండుభాగములుగా భాగించి, యొకబలము కోటముట్టడించుటకును, రెండవబలముతోఁ దాను బోయి విజయనగరమును బట్టుకొనుటకును నిశ్చయించి, వాయవ్యకూలమార్గమున జాగరూకతగలిగి సేనలను నడిపించుకొని పోవుచుండెను. కృష్ణరాయలు మొట్టమొదట సుల్తానును సంధించి సమరము చేయుటయే యుక్తమని యోచించెనుగాని తరువాత నది మంచిపద్ధతి కాదనితలఁచి తనరాజధానికి దక్షిణమునను న్న సోంపూరు కొండలలోని యడవులలోనికిఁ బోయి యుండెను. ముజాహిదుషాహ వానిని వెంబడింపక, విజయనగరముసాగ సైననగరమని బహుజనులు శ్లాఘించుచుండుటచేత నచటికిఁ బోవఁ జూచెను. కాని యది యసాధ్యము కౌనిహేతువుచేత తిన్నగా కృష్ణరాయలున్న యరణ్యమునకు దారితీసెను. సుల్తాను వచ్చుచున్నాఁడను సమాచారమునువిని రాయలా యరణ్యమార్గములు తురుష్కులకుఁ గొత్తవియగుటఁ దలపోసి యాతని నాకాఱడవులలో నాయాసపెట్టఁ దలఁచియుండ, సుల్తాను మహోరగ్యమును భేదించుకొని దారులేర్పరచుకొనుచు రాయలసైన్యమును వెంబడించుచుండ, నారాయలాస్థానమునువిడిచి మఱియొక స్థానమునకుఁ బోవుచు నీరీతిగా నాలుమాసములు సుల్తానుఁ కంటకరయి చిక్కులుపెట్టుచుండెను. సుల్తానువజీరు లిది ప్రయాససాధ్యమనియు, లాభములేని త్రిప్పటయనియు, సైన్యమునకు నధిక కష్టము సంభవించుననియు, బహువిధముల బోధించి యతనినిమరలింపఁజూచు చుండిరి. కౌనివారియదృష్టవశమున రాయలకారోగ్యభంగము కలిగి, యాయడవులలోని విషవాయువుల నాఘ్రాణించుటవలనఁ బ్రాణాపాయము కలుగ

వచ్చెను గావున, వానిని వైద్యులవని విడిచి స్వరాజధానికి విజయంచేయువల సినదని వేఁడుకొనుట తటస్థించెను. కృష్ణరాయలు చేయువదిలేక వారియుపదేశ మును విశ్వసించి చాటుదారులను దప్పించుకొనిపోయి విజయనగరము ప్రవే శించెను. సుల్తా నాతనివెనుకను గొంతసైన్యమును బంపి తాను 'అమీ తాల్ఉమా బహదూరుఖాను'తో నైదువేలసైనికులను దీసికొని, సేతుబంధరామేశ్వరమను ప్రదేశము సందర్శించుటకై పోయెను. ఈతఁ డాప్రదేశమున సుల్తానుఁ అల్లాఉ ద్దీను కిల్జీ' కట్టించిన మసీదును బాగుచేయించుటయే గాక, హిందూదేవాల యములను బెక్కింటిని గూలఁద్రోయించి దేశమునంత పాడుచేసి, విజయనగర మునకుఁ దిరిగివచ్చెను. ముజాహీదుషా తరువాత సెట్లో కృష్ణరాయలకు దెలియ కుండఁ జాటుదారులగుండవచ్చి విజయనగరముపైఁబడె'' నని ఫెరిస్తా యసంద ర్భపుఁ (వాఁతలను వ్రాయుచున్నాఁడు.

'తురుష్కులు విజయనగరమును బ్రవేశించుటకు సద్భూతపడి కృష్ణరా యలు వీధులను గాపాడుటకు పెక్కండ్రు సైనికులను బంపెనఁట. కొని తుర కలు హిందువులను దఱిమి యెట్టకేలకుఁ గోటకును పట్టణమునకు నడుమనున్న చెఱువుకట్ట నాక్రమించుకొనిరఁట. అసమీపముననున్న కొండపై నెక్కి యచ టి హిందూదేవాలయ మిడియఁగొట్టి యమూల్యములగు రత్నాభరణముల తోడ నలంకరింపఁబడిన సువర్ణమయములగు విగ్రహములను జూఱఁగొనెనఁట!' పరుల కవిలంఘ్యము లగునట్టి సప్త ప్రాకారములు గలిగి విజయనగరము లక్షల కొలఁది శూరాగ్రేసరులచేఁ బరిరక్షిత మైయున్న మహానగరమని కన్ను లారఁజూచిన విదేశీయ చరిత్రకారులు పెక్కండ్రు వర్ణించియున్నారు. అట్టి సురక్షితస్థానముల నన్నిఁటిని దాఁటియెుడలుదుముక్రగా కుంప,ననాయాసముగా సుల్తానెట్లు రాఁగలిగెనో వింతగానున్నయది. ఈవృత్తాంతము జరిగిన రెండుశతా బ్దముల కావలనున్న యీచరిత్రకారుఁడగు ఫెరిస్తా స్వజాతివారిలోఁ జెప్పుకొ నెడు కల్పనాకథలనుబట్టి యీచరిత్రమల్లెనుఁగాఁబోలు. "కట్టకడ ముజాహీదు నకు 'జావుతప్పికన్నులొట్టపోయె' ననుసామ్యము ననుసరించి (ప్రాణగండము

గలిగియుఁ దప్పించుకొని పోవుట కటస్థించెను. అత్యంతచింతాక్రాంతులగు తురుష్కుల దౌర్జన్యమునకు నోర్వంజాలక హిందువు లెల్లరు లోనిరోషానలంబు ప్రజ్వలింప శత్రు వినాశనమునకై కృష్ణరాయలను బ్రోత్సాహపఱచి లక్షల కొలఁది హిందూ శూరాగ్రేసరులు ధ్వజమెత్తి వచ్చుచుండుటఁజూచి, ముజాహీదుషాహ తనభ్రాత్రము నావలఁబాఱవైచి, తనకై దండయొసఁగువానిఁగపిల దేశపుఁదురుష్కుని మామూదనువానిని వెంటఁదీసుకొని,శత్రువులసంఖ్యనుగనుఁగొనుటకై చిన్న సెలయేటినిదాఁటి యావలియొడ్డున నిలువంబడి యుండెను.'

'అప్పుడు పరాక్రమవంతుఁడగు నొక్క హిందువు సుల్తానుస్వారివెడలు గుఱ్ఱమునుగుర్తుపట్టి తనదేవతాస్థానముల నిర్మూలించిన పగదీర్చుకొనిప్రఖ్యాతి నొందుటకై సుల్తానువంకకు సశ్వారూఢుండై యతివేగమున వచ్చుచుండెను. అతఁడు పొదలచాటుననుండియు, నొడ్డువిఱిగి పల్లముగానున్న సెలయేటియొడ్డువెంబడి నెరికిఁ గానరాకుండవచ్చి బయలుపడి తనవంక నతివేగమున వచ్చుచుండుటనదృష్టవశమున సుల్తాను వీక్షించి,మామూదునకు సైగచేయఁగా నాతఁడు వెంటనే గుఱిపెట్టి కాల్చెను. కానితనగుఱ్ఱముబెదరినందున నతఁడు క్రిందఁబడెను. ఇంతలో శత్రువు మామూదును సంహరింపనుద్యుక్తుఁడు కాఁగా ముజాహీదుషాహ భుజబలాఢ్యుఁడుగాన నతనిరక్షణకై తత్క్షణమే పోవ నాహిందువు మామూదును జంపుటమాని సత్తువతో సుల్తానునొక్క దెబ్బతీసెను. కానియదృష్టవశమున సుల్తానడ్డపెట్టిన యినుపసుత్తి వలన నతఁడు జీవింపఁగలిగెను. కానితేనియెడల నాదెబ్బతో ముజాహీదు నామమాత్రావశిష్టుఁడగుననుటకు సంశయములేదు. చూచువారలందఱు నాదెబ్బ సుల్తానుప్రాణముఁగొనెనని నిశ్చయించిరి. కాని యట్లు జరుగక సుల్తానుసుత్తిపెట్టుతో శత్రువు రెండుతుండములై క్రిందఁబడిపోయెను. తరువాత మామూదును గుఱ్ఱముపైనెక్కించి సుల్తాను సైన్యమునుజేరుకొనెను. తదనంతరము ఘోరయుద్ధము జరిగినది; కాని హిందువులు పరాజితులయిరి. తురుష్కులు బదలిక దీర్చుకొనుచుండిరి. ఇంతలో

కృష్ణరాయల సోదరులలో నొకరు (మారభూపతియో లేక ముద్దభూపతియో) ఇరువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, నధిక కాల్బలముతోడను రాజధానికివచ్చి రాయలను గలిసికొనఁగా భయంకర మగుయుద్ధము మరలనారంభమయ్యెను. అప్పుడు సుల్తానునకు నాపద కలుఁగు నేమో యనుభీతిచే నతనిబంధువు దాదు ఖానుం డనువాఁడు తనస్థానమగు ధర్మసముద్రమును విడిచి యుద్ధము జరుగు ప్రదేశమునకు వచ్చెను. హిందువులు మరల జయమును బొందిరి. కాని శత్రువులు దాదుఖానుఁడు విడిచి వచ్చినధర్మసముద్రమును ముట్టడించి పట్టుకొని సుల్తాను సైన్యమునకు వెనుకనే హానిఁజేయుచు భీతికలిగించుచుండిరి.

'ముజాహిదుషా హాయుద్ధభూమినివిడిచిపెట్టి కొండలలోనుండితనసైన్యమును సురక్షితముగా నావలకుఁ దరలించుకొని, యిరువదివేల హిందువులను ముఖ్యముగా స్త్రీలను ఖైదీలనుగాఁ దీసికొనిపోయి యాదవానిదుర్గమును తొమ్మిదిమాసములు ముట్టడించియు నయ్యది స్వాధీనము గాకపోవుటవలననాప్రయత్నమును మానుకొని స్వదేశమునకుఁ బోయెను. అంతటితో యుద్ధముముగిసినది.'

ఈయుద్ధమునందును సుల్తాను విజయలాభమును బడయఁజాలక యనేకసైన్యములను బోఁగొట్టుకొని వచ్చినత్రోవను బట్టి మరలిపాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. ఇదిపరాజయముగాని సుల్తానునకు విజయముగాదు. సుల్తాను విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమువఱకు నైదువేలసైనికులతోఁ బోయి *రాయలను తఱుముకొనివచ్చెనని వ్రాసెను. విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమునకు నైదువందలమైళ్లు దూరముండెను. వెళ్లి మరలివచ్చుటకు వేయిమైళ్లగును. అనేకరాజ్యము *లీనడుమ

నుండెను. ఈరాజ్యములన్నియుబుక్కరాయలకులోబడినపాలక రాజ్యములుగనుండెను. ఈ రాజ్యమునంతయు నైదువేల సైనికులతో నెందు నెవ్వరునడ్డుకొనువారులేక తిరిగివచ్చెననుట హాస్యాస్పదముగా నుండెను. ఈసుల్తానుతోఁ గూడయుద్ధము చేసినవాఁడు కృష్ణరాయఁడనియే వ్రాసియుండెను. ఈయుద్ధము తరువాత నూఱేండ్లకుఁగాని కృష్ణరాయఁడుజనింపలేదు.

బుక్కరాయనిపరిపాలనము.

ఎవ రేమివ్రాసినను బుక్కరాయలు మాత్రము సామాన్యపురాజులతోఁ జేర్పవలసినవాఁడు కాఁడు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. బహుదేశములను జయించి పాలించుచున్నవాఁడు. భూరిపరాక్రమవంతుఁడు. హరిహరరాయలకాలము నుండియు సామ్రాజ్యాభివృద్ధికై సమస్తవిధములఁ గృషి చేయుచు, తనప్రభుత్వకాలములో మహోన్నతదశకుఁ గొనివచ్చెను. సంపత్తియందును, రాజ్యవిస్తారమునందును, సామర్థ్యమునందును విజయనగర సామ్రాజ్యము బహమనీ రాజ్యముకంటెను మిన్నయై శ్రేష్ఠత్వమును వహించియుండెననియు, సముద్రపురేవగు గోవాపట్టణమును, మాల్ గామను దుర్గమును, తుళువరాష్ట్రములోని యనేకమండలములును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు వశములైయుండెననియు, మలయాళము, సింహళము మొదలగు రాజులురాయల కడకు

రాయబారులనుబంపిపిలువఁగల కానుకలర్పించుచుండిరనియు, విజయనగర ద్వేష్టయగు ఫెరిస్తాయే వ్రాసియున్నాఁడు. బుక్కరాజు ప్రజారంజకుఁడుగ నుండెను. ప్రజలు ప్రభువునెడ భక్తి, విశ్వాసములు గలిగియుండిరి. బుక్కరాయలు తన పరిపాలన కాలములోఁ జెఱువులను, బావులను, కాలువలను ద్రవ్వించి సస్యసమృద్ధి గలుగఁజేసి ప్రజలకు సౌఖ్యమును గలిగించెను. భూమిశిస్తునుగుఱించి నియమము లేర్పఱించెను. ఇతఁడు విద్యానగరమును విస్తరింపఁజేసెను. పట్టణమునందు భవ్య మందిరములును పెద్దవియైన గిడ్డంగులును వెలసినవి. దక్షిణ హిందూదేశమున వర్తకమునకుఁ బ్రధానస్థానమగుటంజేసి ధనికులగు వణిక్ప్రముఖు లనేకులు విజయనగరమునఁ గళా కౌశల్యముగల భవనములను నిర్మించి కాపురముండిరి. బుక్కరాయలకాలమున నీమహానగరము వీరులకును, విద్వాంసులకును రక్షకస్థానమై 'విజయనగరము, విద్యానగరము' అను నామములను సార్థకపఱచుకొని వన్నెకెక్కుచుండెను. ఫెరిస్తా వ్రాసినట్లు దేశమున నైదులక్షలజనులు సంహరింపఁబడి, రాయలు తురుష్కులచేఁ బరాభవింపఁబడి సుల్తానునకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననుమాటయె సత్యమైయుండినయెడల దేశమిట్లుండుట యెట్లుతటస్థమగును? దీనికంతకుఁ గారణము బుక్కరాయలు మానధనుఁడును, సాహసికుఁడును, మహా

రాఘవుఁడునగుట మాత్రమెగాక మహామాత్యుఁడగు విద్యారణ్యస్వామి మంత్రిగనుండి కార్యముల నిర్వహించుట. తానును తనయన్నయును శైవులై శైవాగమతంత్రవేదియగు కాశీవిలాసక్రియాశక్తిగురునకు శిష్యులైనను వైదికమతమునందును నెక్కుడభిమానముగలిగి పరమతములయెడ ద్వేషము లేకయుండిరి. తాను శైవమతావలంబకుఁడైనను తనరాజ్యములోని శ్రావణబెల్గోలాయను పట్టణమునందు వైష్ణవులకును జైనులకును వివాదములు తటస్థించినప్పుడు తాను మధ్యవర్తిగనుండి యుభయుల కనుకూలముగాఁ దగవు దీర్చి సంతోషపెట్టెను. ఇతనిప్రోత్సాహముచేతనే సాయనమాధవులు వేదభాష్యమును జేసిరి.

పండ్రెండవప్రకరణము.

రెండవ హరిహరరాయలు.

(౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు)

వీరబుక్కభూపాలుని మరణానంతరమాతనికి గౌరాంబికయందు జనించిన హరిహరరాయలనుపుత్త్రుఁడు రత్నసింహాసన మధిష్టించెను. ఇతఁడు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు ప్రజారంజకుఁడై రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈతఁడు చా

క్షిణాత్యప్రభువుల నెల్లర నోడించి సామ్రాజ్యమునంతయు విస్తరింపఁజేసి తనపూర్వులు 'మహామండలేశ్వర, ఒడయర్' అనుబిరుదములతో మాత్రము తృప్తినొందియుండఁగా నీతఁడు తనకు లోఁబడిన మాండలికరాజు లనేకులు కప్పము గట్టుచున్నందున 'మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర' ఇత్యాదిబిరుదములను వహించి చక్రవర్తియయ్యెను. ఇతనిశాసనములాంధ్రదేశముననేగాక మైసూరు, దార్వాడ, కాంచీనగరము, చెంగల్పట్టు, తిరుచునాపల్లి మొదలగు ప్రదేశములందును గానంబడుచున్నవి. దీనింబట్టి యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము విస్తారమయ్యెనని తేటపడుచున్నది. తనతండ్రికివలెనె సమర్థులగు మంత్రిపుంగవుల సాహాయ్యము గలదు. అట్టివారిలోఁ బ్రముఖుఁడగు మాధవాచార్యులవారి తమ్ముఁడగు సాయనాచార్యులొకరు. రెండవయతఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రి. మూఁడవమంత్రి మహాప్రఖ్యాతుఁడైన ముద్దపదండనాథుఁడు. నాలుగవయతఁడు గుండపదండనాథుఁడు. ఈతనిసామ్రాజ్యములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన మంత్రులయొక్కయు, సేనాధిపతులయొక్కయుఁ జరిత్రములను సంపూర్ణముగాఁ దెలుపుట కీగ్రంథము చాలదు. ఈ రెండవహరిహరరాయలకాలమున మహమ్మదీయుల విజృంభణము చాలవఱకుఁ దగ్గినది. గుండప్పదండనాథు డాంధ్రదేశములోని కొండవీ

టిరాజ్యమును ఓరుగంటిరాజ్యమును వశముఁ జేసికొనవలయు నని రెడ్లతోడను,పద్మనాయకులతోడను బోరాడి చూచెనుగాని యాతని ప్రయత్నములు కొనసాగలేదు. గుండపదండనాథుడు గోవానగరమునుండి మహమ్మదీయులను తఱిమెను.

రెండవ హరిహరరాయలు పరాక్రమవంతుఁడుమాత్రమె గాక సంగీతసాహిత్యవిద్యలయందుఁ బ్రవీణుఁడు. ప్రజా సుఖైక నిరతుఁడు. దేవబ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడు. అయినను నిష్పక్షపాతబుద్ధియుఁ న్యాయైకదృష్టియుఁ గలిగి మతాంతరు లగు జైనులను సైతము పరిపాలనమునం దున్నత పదవులందు నిలిపి యాదరించినవాఁడు. ఇరుగప్పదండాధిపుడను జైనపండి తుఁడు విజయనగరమున నొక జైనాలయమును నిర్మించెను. ఇతఁడే నానార్థరత్నమాలయనునిఘంటువును రచించినవాఁడు. ఇతఁడు సేనాధిపతులలో నొక్కఁడు. హరిహరరాయలు దేవా లయములకు మాత్రమె కాక బ్రాహ్మణులకును పాఠశాలల కును గూడ మాన్యములనిచ్చి పోషించినవాఁడు. ఈతనికాలముననే విద్యారణ్యభాష్యము ముగింపఁబడినది. ఫిరోజిషా తుఘ్లక్ చక్రవర్తి ఢిల్లీనగరమున బ్రాహ్మణులను వారిగ్రంథములతోఁ దగులఁబెట్టుచుండఁగా దక్షిణహిందూ దేశమున రెండవ హరిహరరాయలు హిందూ మతోద్ధారణము సేయ సర్వవిధములఁ బాటుపడుచుండెను. ఇతనికి మల్లాంబిక వలన

జనించిన దేవరాయ లనునాతఁడు యువరాజుగనుండి యుదయగిరి రాజ్యమును రాజప్రతినిధియై పరిపాలించెను. అనఁగా విజయనగర సామ్రాజ్యములోఁ జేరిన యాంధ్రదేశభాగమునఁ దనతండ్రియగు రెండవ హరిహరరాయల కాలమున ౧౩౯౯ సంవత్సరము లీ యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినవాఁడు గావున దేవరాయలకు నాంధ్రదేశమునకు నెక్కువసంబంధము గలదు.

రెండవ హరిహరరాయలు కొండవీటిరెడ్లతో మైత్రిగలిగి యున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు తనకుమార్తయగు హరిహరాంబను కాటయవేమారెడ్డి కుమారుఁడగుకాటయప్రభుని కిచ్చివివాహముచేసినట్లు కాటయవేముని చరిత్రమున దెలిపి యున్నాఁడను.

వినుకొండతిప్పనామాత్యుఁడు.

ఋగ్వేదియు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును, విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడును నగు వినుకొండ తిప్పనామాత్యుఁడు హరిహరరాయల రత్నభండారమునకు రక్షకుఁడుగా నుండినట్లు క్రీడాభిరామమను గ్రంథములోని యీక్రింది పద్యముల వలన విదితమగుచున్నది.

,,సీ. సత్యవ్రతాచార సత్కీర్తిగరిమలఁ
జంద్రుతోడను హరిశ్చంద్రుతోడ

నభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్య మహిమల
రారాజుతోడ రేరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవ జ్ఞానసంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమ శ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోడను రామభద్రుతోడ

గీ. సాటియనఁదగు ధారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయ పృథ్వీకళత్ర
రత్నభండార సాధికారప్రగల్భ
మల్లికార్జునుఁ దిపురారి మంత్రివరుని."

వినుకొండ వల్లభామాత్యకవి.

క్రీడాభిరామమును రచియించిన వల్లభామాత్యకవి పైని జెప్పిన వినుకొండ తిప్పనామాత్యునికి పుత్త్రుఁడు. క్రీడాభిరామములోని యీక్రిందిపద్యమున వల్లభామాత్యుఁడిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ గూఁడఁగ
మోపూరుపాలించె ముల్కినాఁట
నాశ్వలాయన శాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించెఁ

బ్రత్యక్ష మొనరించి భైరవస్వామిచే
సిద్ధసారస్వత శ్రీవరించెఁ
గామకాయన సవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్కె
గీ. నెవ్వఁడా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రాయనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు."

ఇతఁడు క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును రచించినట్లు గద్యములోఁ గన్పట్టుచున్నను వాస్తవముచేత నీగ్రంథమును రచించినవాఁడు మఱియొకఁడని మఱికొన్ని ప్రబలహేతువుల చేత వ్యక్తమగుచున్నది. వల్లభామాత్యుఁడిందు విశేషముగా నభివర్ణింపఁ బడియెను. ఈగ్రంథమున ననేక పద్యములతో మిక్కిలి యతిశయోక్తులతో వల్లభామాత్యుని నభివర్ణించిన పిమ్మట "ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతదేవుఁ డను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు నను సరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెనుంగుబాసరచియిం చినవాఁడు" అనువాక్యము గన్పట్టు చున్నందునను నీతఁడు వ్రాసినది కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనిని శ్రీనాథకవి వల్లభామాత్యుని పేరుపెట్టిరచించెనని గ్రంథపీఠికలో శ్రీయుత

మానవిల్లి రామకృష్ణకవి. ఎం.ఎ.గారు కొన్ని హేతువులఁగనఁబఱిచియున్నారు. శ్రీనాథుని నిజమైన వీధినాటక మిదియెకాని బజారులలోనమ్ము వీధినాటకము కాదని వీరియభిప్రాయము. ఈవీధినాటకమునకు రంగస్థలము ఓరుగల్లు. మంచనశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడును, టిట్టిభసెట్టియను కోమటియు నిరువురును జెలిమికాండ్రును,విటపురుషులునై యుండిరి.వీరిరువురునోరుగల్లు నకుఁ బోయి జారిణుల సంగతి నుందురు. ఈగ్రంథమునఁ వేశ్యాభుజంగుల వృత్తములు, విధవాదుర్వర్తనములు, పూటకూళ్ళయిండ్లు, అమ్మవార్లజాతరలు, పల్నాటివీరుల యుత్సవములు, కోడిపుంజులయు, పొట్టేళ్ళయుపోట్లాటలు, ప్రతాపరుద్రుని యుంపుడు కత్తెయగు మాచల్దేవిమందిరము మొదలగునవి మిక్కిలి చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి. ఈగ్రంథముం జదివినవారికి నాకాలపు సంఘదురాచారము లీకాలమునందు వలెనె యున్నవని చక్కఁగా బోధపడఁగలదు. కవిత్వము నారికేళపాకములోమిళితమై మిక్కిలిప్రౌఢమైయున్నను మనోరంజకమై యున్నది. ఇదిహాస్యప్రబంధ మనిచెప్పఁదగును. ఇట్టిగ్రంథమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనన్న విశ్వసింపఁదగి యున్నది.

ఫిరోజషాహాతో యుద్ధము.

బహామనీసుల్తానగు మహమూద్‌షాహ ౧౩౯౭ లో మరణము నొందఁగా సింహాసనమును గూర్చి దాయాదులలో

వివాదములు జనించెను. మహమూదునకు వెనుక నతనిపెద్ద
కొడుకు ఘియాసుద్దీనను పదునేడేండ్లబాలుఁడు రాజ్యభార
మును వహించినతరువాత నిరువది దినములకు నొక బానిస
వాఁడువిందుపేరు చెప్పిరప్పించి వానిగ్రుడ్లు పెఱికించెను.
పిమ్మట నాతని కనిష్ఠసోదరుఁడగు షామ్సుద్దీను పట్టాభిషిక్తుఁ
డయ్యెను. అయిదుసంవత్సరములు జరిగినతరువాత సుల్తాను
దావూద్ కుమారుఁడగు ఫిరోజిషాహ యనునాతఁడు వానిని
గ్రుడ్డివానినిజేసి పదభ్రష్టుని గావించి తాను ౧౩౯౭ వ సంవ
త్సరము నవంబరు నెల ౧౫ తేదిని సింహాసన మెక్కెను.
౧౩౯౮ వ సంవత్సరమున బహమనీసుల్తానునకును విజయనగ
రమురాయలకును యుద్ధము జరిగెననియు, రాయల పేరు
దేవరాయలనియును ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు గాని శాసన
ములను బట్టి యీరెండవహరిహరరాయలే పరిపాలనము
చేయుచున్నట్టు గన్పట్టుచున్నది. ఫెరిస్తాయొక్క గ్రంథములో
కాలవిపర్యాస దోషములు, పురుషవిపర్యాసదోషములు
పెక్కులు గలవు. ఫెరిస్తా వ్రాసిన యుద్ధకథనము సత్యమైన
యెడల ఫిరోజిషాహకును, రెండవ హరిహరరాయలకును జరిగి
యుండవలయును. సింహాసన మాక్రమించుకొనుటకై కలు
బరగి నగరములోఁ గల్లోలము జరుగుటచూచి హరిహరరాయ
లదియెమంచిసమయమనియెంచిబహమనీరాజ్యమునకుఁ సముకు

నమువనున్న రాయచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములను స్వాధీనఁ జేసు కొనవలయునని పుత్రసహితముగా దండయాత్రబయలు వెడలెను. అప్పుడు ఫిరోజిషాహా రాయల నెదుర్కొనవచ్చెను. అది వర్షకాల మైనందునఁ గృష్ణానది నిండుప్రవాహముతో గూడుకొని భయంకరముగా నుండెను. నది కుత్తరభాగమున తురుష్కసైన్యములును, దక్షిణభాగమున రాయల సైన్యము లును విడిసియుండెను. రాయలసైన్య మధికముగ నుండుటఁ జూచి భయపడి సుల్తాను సేనానుల నెల్లరను రప్పించికర్తవ్యం బెద్దియని యాలోచింప సాగెను. శత్రువుల జయించుమార్గము నెవ్వరును జెప్పలేకపోయిరి. అంతట సుల్తానుకడ నున్నకాజీ యొకఁడు (మతగురువు) మాయోపాయమునఁ బోయి రాయ లను వానికుమారునిఁ జంపివత్తునని సెలవుగైకొని సన్యాసి వేషము ధరించి నదినిదాటి సముద్రమువలెఁ బదిమైళ్లవఱకు వ్యాపించియున్న శత్రుసైన్యములోఁ జొఱఁబడి రాజపుత్రుని శిబిరముఁ బ్రవేశించెనట. అచట నొకభోగముదానిమీఁద వలపు పుట్టినట్టు నటించి తనసంగీతమువలన దానిని మెప్పించి యామెపాదములకు మ్రొక్కి తన యుద్దేశమును దెలుపక బ్రతిమాలుకొని దానిమేళములోఁ జేరి యా యాటకత్తె నాట్య మునకై రాజపుత్త్రునియెదుటకుఁ బోయినపుడు మేళములోని వానివలెఁ దానును మఱియొకఁడును కత్తులు దీసికొనిపోయి

నాట్య మాడుచున్నకాలమున మోసముచే రాజపుత్రుని సంహరించిరఁట! అది చీఁకటిరాత్రియగుటచేతఁ గల్లోలము జనించి శత్రువులు పైఁబడి నఱకుచున్నారని భ్రమించి హిందూ సైన్యములు చెల్లాచెదరయ్యెనఁట! ఈసమయమున ఫిరోజిషాహ నదినిదాటివచ్చి రాయలసైన్యముల వెంటఁబడి తఱిమెనఁట! రాయలు విజయనగరమునకు బాఱిపోఁగా సుల్తాను సోదరుఁడు దేశమును బాడుచేసి బాధింపుచుండఁ గొంతధనమిచ్చి రాయలు వానిని బంపివేసెనఁట! ఎవరిసరిహద్దులువారివే యని యేర్పాటు చేసి కొనిరఁట! కాజీ బోగముదాని పాదములకు మ్రొక్కినను, శూరులకుఁ దగనట్టియుఁ నీచులకుఁ దగినట్టియు మోసకృత్యములు చేసినను ఫిరోజిషాకు లాభమేమియు లేక యెప్పటియట్ల చేతు లాడించుకొనుచుఁ బోవుట తటస్థించెనఁట! నిజముగా యుద్ధమే జరిగి ఫిరోజిషాహాకు విజయమే తటస్థించి యుండినయెడల నిట్టిసంధి జరుగుట సంభవించునా? ఫెరిస్తావ్రాసినది విశ్వస నీయముగాఁ గన్పట్టదు.

రెండవ హరిహరరాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౪ లో ఆగస్టు ౩౧ దినమున స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౯౯ వ సంవత్సరమున మరణము నొందెనని స్యూయలుగారి గ్రంథము ననుసరించి నేను కర్ణాటరాజ్యచరిత్రమున వ్రాసినది సత్యముగాదు.

మొదటి దేవరాయలు

(౧౪౦౬ మొదలుకొని ౧౪౨౨ వఱకు)

రెండవహరిహరరాయల మరణానంతరము రాజ్యాధిపత్యమునకై హరిహరరాయలపుత్రులైన దేవరాయలకును, రెండవ విరూపాక్షరాయలకును పోరాటము సంభవించినది. ఇట్లుభయులును రెండుసంవత్సరములు పోరాడినతరువాత దేవరాయలె తుదకు సింహాసనము స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము చేయనారంభించెను. ఇతఁడు ౧౪౦౬ వ సంవత్సరము నవంబరు ౫వ తేది శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఈ మొదటి దేవరాయలు తండ్రికాలమున యువరాజుగనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈతనితో సమకాలికుఁడైన పెదకోమటివేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. దేవరాయలు రాజ్యమునకువచ్చిన వెనుక నతనికొమాళ్లు రామచంద్రరాయలును, తరువాత విజయబుక్కరాయలు నుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నయది. దేవరాయని ప్రతినిధిపాలకులలో నొక్కఁడై అరగడరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న విఠన్న బహుపరాక్రమవంతుఁడుగ నుండెను. మాధవసాయనుల తోఁబుట్టువగు సింగాంబకుమారుఁడగు లక్కనమంత్రి (లక్ష్మీధరుఁడు) ప్రధానిగనుం

డెను. దేవరాయలు కోటలోనుండఁగా నాతని సంహరించుటకై రాజద్రోహులు కొందఱు వాడికత్తులతో సింహద్వారము జొచ్చినప్పు డితఁడే యారాజద్రోహులనుబట్టుకొని సంహరించి రాయలను సంరక్షించెను. ఇతఁడు పంపాక్షేత్రమున మాల్యవంతమను కొండకుఁ జేరినగుహలో గణపతివిగ్రహమును బ్రతిష్ఠాపించెను. దేవరాయలకాలమున మహాప్రధాని నాగన్న దండనాయకుఁడు ములువాయిరాజ్యమును, విరూపదండనాయకుఁడు గోవెగుత్తిరాజ్యమును శంకరదేవయొడయరు బరకూరురాజ్యమును, బాచపదండనాథుని కనిష్ఠసోదరుఁడగు మల్లప్ప మహాప్రధాని చంద్రగుత్తిరాజ్యమును, రాజకుమారులగు హరిహరయొడయలు వీరమల్లన్నయొడయలును భవానీనదీతీరప్రాంత దేశమును ప్రతినిధిపాలకులై పాలించుచుండిరి. వీరవిజయబుక్కరాయలు యువరాజుగ నుండెను. దేవరాయలు విజయనగరము చుట్టును బ్రాకారములను బురుజులను పెక్కింటిని గట్టించెను. నగరములోనివారికిఁ బరిశుద్ధజలము లభింపకున్నందున తుంగభద్రనుండి నగరములోనికి నొకకాలువను ద్రవ్వించెను. తుంగభద్రకు నకట్ట కట్టి యీకాలువగుండ నీరు నగరములోనికిఁ బ్రవహింపఁజేసెను. ఇట్లు జలసమృద్ధియేర్పడినందువలనఁ బుష్పోద్యానములు లతాకుంజములు వెలయుటయె గాక ఫలవంతములైన ద్రాక్ష

తోఁటలు మొదలగునవి వేయఁ బడియెను. వీనిమూలమున నగరము సొంపువహించుటయెగాక నూతనముగాఁ బండ్రెండు లక్షలయాదాయము వచ్చుచుండెనఁట. ఈకాలువ యిప్పటికిని అనేకశిల్పశాస్త్రజ్ఞుల కచ్చెరువును బుట్టించుచు సురక్షితముగా నిలిచియున్నది. వ్యవసాయాభివృద్ధికొఱకు దేవరాయలు తన రాజ్యమునం దంతటను బెక్కుకాలువలను ద్రవ్వించినట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

జన్నయసిద్ధనమంత్రి-జక్కనకవి.

ఇతనికాలమున సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాష లభివృద్ధిఁ జెందినవి. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు జక్కనమహాకవి యీకాలమునం దుండెను. ఈమహాకవి విక్రమార్కచరిత్రమును కావ్యముగ రచించి వెన్నెలకంటి జన్నయామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు సిద్ధనమంత్రి కంకితమును గావించెను. సిద్ధనమంత్రియును నతనితండ్రి జన్నయమంత్రియును దేవరాయలయొద్ద మంత్రులుగ నుండినట్లువిక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

" సీ. విమలవర్తనమున వేదశాస్త్రపురాణ
వాక్యార్థసరణికి వన్నె పెట్టెఁ
బరమహృద్యంబైన పద్యశతంబున
దేవకీతనయు విధేయుఁజేసె

రసికత్వమున దేవరాయమహారాజ
కరుణాకటాక్ష వీక్షణముఁ గాంచె
కర్ణాటకటకము కలయంగ మెచ్చంగ
గణకవిద్యా ప్రౌఢి ఘనత కెక్కె
గీ. గురులఁ బోషించె సత్కవీశ్వరుల మంచెఁ
బ్రజలఁ బాలించె భాగ్యసంపద వహించె
హరితముని ముఖ్యవంశరత్నాకరేంద్ర
చంద్రుఁడై యొప్పుసిద్ధయజన్నమంత్రి. ''

దేవరాయమహారాయలు రాజప్రతినిధిగ విక్రమసింహపురముననుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినకాలమున హారితసగోత్రుఁడైన వెన్నెలకంటి జన్నయమంత్రి మహాప్రధానియై యుండవచ్చును. ఈగ్రంథమునందు చాయన దండాధినాథునివలన సామ్రాజ్యరమను బొందినట్లు చెప్పియున్నాఁడు. మఱియు జక్కనకవి సిద్ధనమంత్రి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. చిత్రగుప్తునికైనఁ జింతింప నరుదైన
గణితవిద్యాప్రౌఢి ఘనత కెక్కె
నవరసంబులయందు నవ్యకావ్యంబులు
కవిజనంబులు మెచ్చఁగా నొనర్చె
నాణెము త్తెమ్ములసోయగము మించినవ్రాలు
నరుసతో నిరుగేల వ్రాయనేర్చె

నాత్మీయలిపి యట్టు లన్యదేశంబుల
లిపులను జదువంగ నిపుణుఁ డయ్యె
దేవరాయమహారాయ ధీవిధేయ
మంత్రివల్లభచామనామాత్యదత్త
చామరచ్ఛత్రశిబికాదిసకలభాగ్య
చిహ్నములనొప్పె జన్నయసిద్ధమంత్రి.”

ఈసిద్ధయమంత్రి బెల్లముకొండదుర్గమున కధీశ్వరుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీమద్బెల్లముకొండ భైరవునికృపావిశేషముచేత సామ్రాజ్యలక్ష్మి లభించిన దని చెప్పియుండుటయె యిందుకు దృష్టాంతము. జక్కనకవి నియోగిశాఖాబ్రాహ్మణుఁడు. తాత పెద్దన. తండ్రి అన్నయామాత్యుఁడు. ఇతఁడు ప్రసిద్ధప్రౌఢాంధ్రకవి. సిద్ధనమంత్రి జక్కనకవి నిట్లు పొగడినట్లు కవియె చెప్పుకొనియెను.

“కం. చక్కననీనైదుష్యము
చక్కన నీకావ్యరచనచాతుర్యంబుల్
చక్కన నీవాగ్వైఖరి
చక్కన నీవంశమహిమ జక్కనసుకవీ.”

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు.

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడను బిరుదాభిధానముగల యరుణాగిరినాథుఁడను జగత్ప్రఖ్యాతకవి యొక్కఁడు దేవరాయల

కాలముననని, ఈతని మనుమఁడు ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునను నుండె ననియు, యోగానందప్రహసనము మొదలగు గ్రంథములను రచించె ననియును, ఈతనికిని శ్రీనాథునకు రాయల యాస్థానమున నుద్భటమైనవివాదము పొసగి యావివాదమున శ్రీనాథునకు విజయము కలిగి శ్రీనాథుఁడాతని విజయడిండిమమును బగులఁగొట్టించి రాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొంది కవిసార్వభౌమబిరుదము గాంచె ననియు నింతకుఁబూర్వము శ్రీనాథునిచరిత్రముం జెప్పు సందర్భమున నుదాహరించి యున్నాఁడను.

ఫెరోజ్‌షాహాతో ప్రథమయుద్ధము.

దేవరాయలు సింహాసన మధిష్ఠించినసంవత్సరముననే ఫెరోజ్‌షాహాతో యుద్ధముఁ జేయవలసివచ్చిన దని ఫెరిస్తా వ్రాసెను గాని యుద్ధకారణముమాత్రము విశ్వసనీయము కాని యద్భుతవిషయముగా నున్నది. ముదిగల్లుపట్టణమున నొకకాపుకూఁతురు గలదఁట. ఆమెయందమును విని రాయలు మోహించి యామెను దనకిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని తండ్రినడిగెనఁట! అందులకువారలు సమ్మతింపరైరి. అందుపైని దేవరాయ లామెను బలాత్కారముగాఁ జెఱపట్టి గొనిపోవలయునని సైన్యముతో ముదిగల్లునకుఁ బోవ గ్రామవాసు లెల్లరును గ్రామమును విడిచి పాఱిపోయిరఁట. కాఁపు

కూఁతురుగూడ బహమనీసుల్తాను దేశములోనికిఁ బాఱిపోయెను. రాయ లంత నిరుత్సాహమునొంది స్వరాజధానికినే తెంచెనఁట. ఈవార్తవిని క్రుద్ధుఁడై ఫిరోజ్‌షాహ దండెత్తివచ్చి విజయనగరమును ముట్టడించెనఁట. అంతట వాని జయించుట దుస్సాధ్యమనియెంచి తనకూఁతునిచ్చి వివాహముఁజేసి సుల్తానును వెనుకకుఁ బంపించెనఁట. ఇదియ వాస్తవమగునేని ఫెరిస్తాకుఁ బూర్వమున నున్న అబ్దుర్ రజాకు,నసీజ్, మొదలగుచరిత్రకారు లెవ్వరైనను వ్రాసియుండరా? రెండువందలసంవత్సరముల కావలనున్న యొక్క ఫెరిస్తాకుమాత్రమె తెలియవచ్చెనా? ఇది ఫెరిస్తాచేగల్పింపఁబడిన గాథయెకాని సత్యమైన చరిత్రాంశ మైయుండదు.

ఫెరోజ్ షాహాతో రెండవ యుద్ధము.

ఫెరోజ్‌షాహ ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున నాంధ్రదేశములోని పానుగల్లుదుర్గమును రెండుసంవత్సరములవఱకు ముట్టడించియు వశపరచుకొనఁ జాలక పద్మనాయకులతోఁ బోరాడఁజాలక ముట్టడినివీడి పలాయనుఁ డయ్యెనని రెండవప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఆసమయమును గనిపెట్టి౧౪౧౯ దవ సంవత్సరములో విజయనగరాధీశ్వరుఁడైన దేవరాయమహారాయలు ఫెరోజ్‌షాహాపై దండెత్తిపోయెను. ఉభయులకును ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఫెరోజ్‌షాహ తప్పించుకొని

పోవుటయె దుస్తరమయ్యెనఁట. హిందువులుసుల్తానును వెంబడించి యతని రాజ్యములోఁ జొఱఁబడి యనేకులనుసంహరించి దేశమునంతయుఁ దోఁచుకొని యదివఱకుఁ బడ్డబాధలనన్నిఁటి యొక్కఋణమును వడ్డితోఁగూడఁ దీర్చుకొనిరఁట! ఇట్టివిపత్తు సంభవించినదిగదా యని ఫెరోజ్‌షాహ మనోవ్యాధిపీడితుఁడై యాబెంగతోనే ౧౪౨౨ లో మరణముఁ జెందెనఁట.

దేవరాయలు ౧౪౨౨ లో స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. ఇతనికి హరిహరుఁడుఁ, విజయుఁడుఁ, మల్లన్న యనుమూవురుపుత్త్రులు గలరు. ఇందలి విజయుఁడే వీరవిజయబుక్కరాయ లను నామాంతరము వహించి యువరాజుగ నుండి తండ్రిమరణానంతరము నొకసంవత్సరము మాత్రము పరిపాలనముఁ జేసి మరణముఁజెందినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికి దేవరాయలు (రెండవ) పర్వతి రాయఁడు మొదలగు కొమాళ్ళను హరమ్మ యను కొమార్తెయును గలరు. హరమ్మ సాళువతిప్పరాజున కిచ్చివివాహము గావింపఁబడియెను. పర్వతిరాయఁడు౧౪౨౪ లో మృతినొందెను. రెండవదేవరాయలు విజయనగర సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ప్రౌఢదేవరాయలు.

(౧౪౨౩ మొదలుకొని ౧౪౪౬ వఱకు)

దేవరాయలు ౧౪౨౨ వ సంవత్సరములో మృతినొందిన పిమ్మట నతనికుమారుఁడు విజయబుక్కరాయలు తండ్రిజీవిత

కాలముననే యువరాజుగ నుండినవాఁడు గావున రాజ్యాధిపత్యమును వహించి యొకసంవత్సరము మాత్రమె పరిపాలనము చేసినట్టు గానవచ్చుచున్నది. ఇతని పరిపాలనములోఁ జెప్పఁదగిన గొప్పవిషయము లేవియును గానరావు. ఈయన యనంతర మీతనికుమారుఁడు రెండవ దేవరాయలు ౧౪౨౩ లో రాజ్యారూఢుఁడైనట్టు దెలియుచున్నదికాని నిశ్చయముగ నీరెండవదేవరాయ లేసంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో సరిగాఁ జెప్పుటకు సాధనములు గానరావు. ఈరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయలనియు, ప్రౌఢదేవరాయలనియు 'గజబెంట' (ఏనుఁగువేఁట) దేవరాయలనియును, ప్రతాపదేవరాయలనియును నూరుపేళ్లు గలవు. మహారాజాధిరాజరాజపరమేశ్వరబిరుదాంచితుఁడైనయీప్రౌఢదేవరాయల వారికాలముననే కొండవీడు, వినుకొండరాజ్యములు కర్ణాటసామ్రాజ్యమునఁ జేరిపోయినవి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునుమాత్ర మల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియును, వీరభద్రారెడ్డియును స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి. కొండవీడు, వినుకొండ, కందుకూరు రెడ్డిరాజులును, పద్మనాయకులును మాత్రము ప్రౌఢదేవరాయలకుఁ గప్పములుగట్టు సామంతమండలాధిపులుగ నుండుచు వచ్చిరి. అనఁగా నుత్తరమునఁ గృష్ణానదీపర్యంతభూభాగమునంతయును ప్రౌఢదేవరాయలు పరి

పాలనము చేసెను. ప్రౌఢదేవరాయలు కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యములను స్వాధీనపఱచుకొనుసందర్భమునఁ దోడ్పడి సాహాయ్యముఁ జేసినవారు తెలుఁగురాయఁడును, పంటమై లారరెడ్డియు ననునిరువురుసామంతమండలేశ్వరులు.

తెలుఁగురాయఁడు.

ఇతఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువరాయవిభాళమహారాజుయొక్క కుమారుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువ శంభురాయదేవమహారాజపుత్రుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువధరణీవరాహ తెలుఁగురాయండుగాని మఱియొక తెలుఁగురాయఁడుగాఁడు. ఇతని రాజధాని వెలనాటిసీమలో కృష్ణానదీముఖద్వారముననున్న శ్రీకాకుళమని తెలియుచున్నది. తెలుఁగురాయనితండ్రి యగు శంభురాయఁడును సాళ్వమంగు జయించిన శంభురాయఁడును వేఱ్వేఱు పురుషులుగాని యొక్కరుగారు. ఈ తెలుగురాయల శాసనములు వెలనాడు,పొదిలసీమలలోను సింహాచలములోను గన్పట్టుచున్నవి. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయలపక్షమున గజపతులతోడి యుద్ధములందు రాజమహేంద్రపుర రెడ్లకు సాహాయ్యముఁజేయు సందర్భమున నీతఁడు ౧౪౨౮ దవసంవత్సరమున సింహాద్రికిఁబోయి దానశాసనము వ్రాయించెనుగాని రెడ్లను

జయించి యాదేశమాక్రమించినవాఁడు మాత్రము గాఁడు. ఇతఁ డాత్రేయగోత్రుఁడు. తనయవసానకాలమునందు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు 'రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు కస్తురి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు' అనియంగలార్చిన దీతెలుంగురాయనిగుఱించియే సుఁడీ. ఈతనికి నీకవికి నెక్కువమైత్రి యున్నట్టుగనపట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు తెలుగురాయనియాస్థానమునకుఁ బోయినపు డాప్రభువునీవేమి కోరెద వనియడిగినప్పుడాతఁడీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"ఉ. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము సేయురా సుకవి రాడ్బృందారకశ్రేణికిన్
ద్రాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁదద్వాసనల్."

అనంతామాత్యకవి.

ప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు ననంతామాత్యునితండ్రి తిక్కన తెలుగురాయనికి మంత్రిగనుండెనని తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి అనంతామాత్యకవియు నాకాలముననే యుండెను. శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడు. శ్రీనాథునికంటెఁ బిన్నవాఁడై యుండును. అనంతామాత్యుఁడు తనముత్తాతయగు బయ్యనామాత్యుఁడు తిక్కనసోమయాజిచేత భవ్యభారతియని పొగడ్తఁ

గన్నవాఁడని భోజరాజీయములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్తనా వినుతి చేకొని పంచమవేదమైన భారతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యున్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి భవ్య భారతియనఁ బేరుగన్నకవిరత్నము బయ్యనమంత్రియల్లుఁడే"

అనంతామాత్యకవి భోజరాజీయము రసాభరణమునను గ్రంథములను రచించి ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. భోజరాజీయము చమత్కారములైన కథలు గలది. రసాభరణము శృంగారాదిరసాదులనుగూర్చి చెప్పఁబడిన లక్షణగ్రంథము. ఈతనికవిత్వము నిర్దుష్టమై మృదుమధురపదకలితమై, రసవంతమై, హృదయరంజకమైయుండును. ఇతఁడు రసాభరణమనులక్షణగ్రంథమును శా. శ. ౧౩౫౬ ఆనందసంవత్సర మాఘకృష్ణైకాదశీభౌమవాసరంబున భక్తిపూర్వకముగ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెనని యాగ్రంథములోని యీక్రిందిపద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

"శా. జానొందన్ శకవర్షముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పిన యానందాబ్దమునందు మాఘమున గృష్ణైకాదశీభౌమయుక్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు సమ్యగ్రసశ్రీనిండం ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్."

కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౪ సంవత్సరములో నుండుట చేతఁ దెలుంగురాయనికాలమునకు సరిపోవుచున్నది.

పంటమైలారరెడ్డి.

ప్రౌఢదేవరాయనివిశ్వాసమునకుఁ బాత్రులైన సేనాధిపతులలో పరాక్రమవంతుఁడైన మైలారవిభుఁడొక్కఁడు. ఇతఁడతిపరాక్రమవంతుఁడు. తురుష్కులతోడను గజపతులతోడను జరిగినయుద్ధములలో రాయలకు విజయమును సంఘటిల జేయుచుండెను. ఇతఁడు సూరారెడ్డికి మునిమనమఁడును, పోతరెడ్డికి మనుమఁడును, ముమ్మడింద్రునకు ముమ్మాంబయందు జనించినపుత్త్రుఁడునై యుండెను. ఇతనికి ధరణీవరాహుండు, చౌహత్తమల్లుండు నను బిరుదములు గలవు. ఇతనిగంట వినంబడినతోడనే శత్రురాజులగుండె లదరుచుండిన వియఁట. తన యవసానకాలమునందు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేగి దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు" అని యంగలార్చిన దీపంటమైలారరెడ్డినిగూర్చి యేసుఁడీ. ఈమహాపరాక్రమవంతుఁడైనమైలారవిభుఁడు తన కొనఁగూర్చిన జయములకు సంతోషించినవాఁడై యొక నాఁడు ప్రౌఢదేవరాయలవారు మైలారవిభుని రప్పించి నీవేమి కోరెదవో కోరుమని నుడివెనఁట. అందులకాతఁడు వినమ్రముడగుచు 'దేవరా ! నాకు నగలు నాణెము లక్కర లేదు; గజా

శ్వాందోళికాదివాహనము లక్కఱలేదు; ధన మక్కఱలేదు. ఎవ్వరిహృదయసీమలయందు మహేశ్వరుఁడు మొదలగు దైవతములు నివసించుచున్నారో, వేదవేదాంగములు నివసించుచున్నవో, ఎవరు మతసంరక్షణాభివృద్ధికై యేర్పడినారో అట్టి బ్రాహ్మణోత్తములకు నొకచక్కని గ్రామమును దానము చేయవలసినదిగా నా ప్రార్థన'యని వేడుకొనియెనఁట. అప్పుడాతఁ డాతనికోర్కి మన్నించి శా. శ. ౧౩౪౧ కీలకనామసంవత్సర మాఘమాసములో భాస్కరక్షేత్రమున హేమకూటమున నివసించు విరూపాక్షదేవునిసన్నిధిని పూరినాటిసీమలో గుండ్లకమ్మ నదియొడ్డున నుండు పోలవరమను గ్రామమునకు చేజెర్లయని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా ధారవోసెను.

ప్రౌఢదేవరాయని పరిపాలనావిశేషములు.

ప్రౌఢదేవరాయని ప్రభుత్వకాలములో చామనామాత్యుఁడు రెండవహరిహరరాయలచేఁ గట్టింపఁబడినహరిద్రాయనునకట్టను మరలఁగట్టించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యములో వ్యవసాయాభివృద్ధికై మంచిపనులను బెక్కులను గావించెను. అనేక శాసనములలో నీతనిదిగ్విజయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇతని దండనాయకులలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధు లిద్దరు గలరు. వారిలో లక్కనదండనాయకుఁడు సింహళము పర్యంతముగల రాజగం

శీర రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగనుండి జనరంజకముగఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. అన్నప్పదండనాథుఁడు రెండవయతఁడు. ఇతఁడు మంగటూరు బరకూరురాజ్యములను బరిపాలించెను. ఇంకను బ్రసిద్ధులైనమంత్రులు దండనాయకులు పెక్కండ్రుగలరు. వారలసాహాయ్యముతో నీతఁడు శత్రురాజులనెల్లరను జయించుటయెగాక తురుష్కుల విజృంభణమును నూన్పుచువచ్చెను. ఇతఁడు విశేషధనమును గూడఁబెట్టవలయునని సంకల్పించెనుగాని తురుష్కులతోడను, గజపతులతోడను అనేకయుద్ధములు జరుపవలసివచ్చినందున ౧౫ కోట్లవరహాలను మాత్రము కూడఁబెట్టఁగలిగెనఁట. ఇంతియగాక రత్నభాండారముఁ బెంపగునట్లు గావించెను. ఇంతధనవంతుఁడగుటకుఁ గారణము ‘క్విలన్, సిలోన్, పిలికట్, పెగో, టెనాసిరమ్’ మొదలగు దేశములరాజులనేకు లీతనికిఁ గప్పముగట్టుచుండిరని ‘ననీజ్’ అనుచరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. వరహా ౧ కి మూఁడురూపాయలు చొప్పున లెక్కవేసినను రాయలయొద్దను ౨౨౫ కోట్ల రూపాయలు నిలువయుండెను. నూఁడు లేక నాలుఁగులక్షల సైన్యమును, ఒకప్పుడు ఏఁడులక్షలసైన్యమును బోషించుచు, ప్రబలురగు శత్రువులతో ఘోరముగాఁ బోరుచు నింతధనమును గూడఁబెట్టుట శ్లాఘాపాత్రముగాదా ? ఈతని ప్రభుత్వకాలములో సామ్రాజ్యము

విస్తరించి యుండె ననుటకు సందియము లేదు. పారసీక దేశపు చక్రవర్తి యగు షాహరుఖ్ అనునాతఁడు అబ్దుర్‌రజాక్ అను వానిని, పోర్చుగల్ దేశపురాజు 'నికోలో డెయి-కోంటి' అనునాతని ప్రౌఢదేవరాయనికడకు, రాయబారులుగాఁ బంపుటయె యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము మహత్తరమైన దని వేనోళ్ళఁ జాటఁగలదు. ఇట్టి మహారాజాధిరాజగు ప్రౌఢదేవరాయలు బహమనీసుల్తానులతోఁ బోరాడి యోడుచుండెననియు, వారలకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననియు ఫెరిస్తావ్రాసిన చరిత్రాంశములు సత్యములని విశ్వసింపఁజాలము.

అహమ్మదుషాహాతో యుద్ధము.

ఫిరోజిషాహ ౧౪౨౨ లో మృతినొందిన వెనుక నతని తమ్ముఁడు అహమ్మదుషాహ సింహాసమునకువచ్చెను. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయనిపై దండెత్తివచ్చి యుద్ధము చేసెనఁట! ఈయుద్ధములో రాయలు శత్రువులచేతఁ జిక్కినప్పుడు వారాతని సామాన్యజనుఁడని తలఁచియాతని నెత్తిమీఁదఁగట్టెల మోపునుంచి కొంతదూరము వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి తురుష్కులు విడిచిపెట్టిరఁట! ఒకప్పుడు సుల్తానొంటరిగానుండుటఁ జూచి కొందఱు హిందూసైనికులాతని వెంటాడించి చంపఁబోఁగా నతఁడు తప్పించుకొని తనసైనికులతోఁ జేరుకొని

యెనఁట! కట్టకడపట హిందువులే యోడిపోయి సుల్తానునకు కొంతధనమిచ్చి సంధిచేసికొనిరఁట! ఈధనమునంతయు సుల్తానుకుమారుఁడు గొనిపోయి తండ్రికి సమర్పించెనఁట! ఇది ఫెరిస్తావ్రాసిన యుద్ధకథనముయొక్క సారము. ఇందుఁ బదునైదువీసము లబద్ధమని మనము నిశ్చయింపవచ్చుననియు, విజయనగరపు మహారాజును సామాన్యజనుఁడని తలఁచి వాని నెత్తిమీఁదఁ గట్టెలమోపులుపెట్టుట సంభవమని సారాసారవిచారముగలవాఁ డెవ్వఁడు నమ్మఁగలఁడని కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు వారిచే రచియింపఁబడిన మహమ్మదీయమహాయుగమునందు వ్రాసియున్నారు.

అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో యుద్ధము.

క్రీ. శ, ౧౪౩౬ సంవత్సరములో అహమ్మద్‌షాహ మరణమునొందఁగా వానికుమారుఁడు అల్లాఉద్దీన్‌షాహబహమనీ రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను. ఇతఁడుపట్టాభిషిక్తుఁడైనతోడనే తనసోదరుఁడైనమహమ్మద్‌ఖానునకుఁ గొంతసైన్యము నిచ్చి దేవరాయలమీఁదికిఁ బంపెనఁట! దేవరాయలు సంధిచేసికొని కొంతధనమునొసంగివానిని సాగనంపెనఁట! ఈవిజయమునకు నుప్పొంగి మహమ్మద్ ఖానుఁడు తనయన్నమీఁదనే తిరుగఁబడి దేవరాయలసాహాయ్యమును బొందెనఁట! మహమ్మదు ఖాను ముదిగల్లు, రాచూరు, విజాపురము మొదలగు దుర్గ

ములను స్వాధీనపఱచుకొనియెనఁట గాని సుల్తానుసైన్యము లతో యుద్ధము జరిగినపు డోడిపోయి పలాయనుఁడయ్యెనఁట! తరువాత సుల్తాను వానియపరాధమును మన్నించి రాచూరు దుర్గాధిపత్య మొసంగెనఁట!

రాయలు సైన్యమును బలపఱచుట.

౧౪౨౨ వ సంవత్సర ప్రాంతమున దేవరాయ లొక నాఁడు తనసరదారులను, నాయకులను, సేనాధీశులను, రాజ బంధువులు మొదలగు హితుల నందఱను రప్పించి సభ చేసి రాజ్యవిస్తారము నందును, ధనసంపత్తియందును విజయనగర సామ్రాజ్యము బహమనీరాజ్యముకంటె నెక్కుడని పరదేశ స్థులు సహితము విశ్వసించుచుండఁగావిజయనగరమువా రోడి పోవుటకు హేతువేమని ప్రశ్నించెనఁట! మునల్మానులగుఱ్ఱ ములు మంచిజాతివనియు, విజయనగరమువారిగుఱ్ఱములు మంచిజాతివి కానందున మునన్మానుల గుఱ్ఱముల నెదుర్కొనఁ జాలకున్నవనియు నేతన్మూలమునఁ బరాజయము సంభవించు చున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట. తురుష్కసైన్యములో మేటి విలుకాండ్రసైన్యమధికముగా నుండుట వారికి జయముకలు గుచున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట! అందువలన విశేషముగా ధనము నెచ్చించి యుత్తమాశ్వములను గొని తనసైన్యము లోఁ జేర్పించుటయేగాక తరువాత ప్రసిద్ధికెక్కిన రెండువేల

మహమ్మదీయ విలుకాండ్రను, ౬౦ వేల హిందూవిలుకాండ్రను జేర్చి సైన్యమును వృద్ధి పఱచెనఁట. ఇట్లుకొత్తగా ౪౮ వేల యాశ్వీక సైన్యమును ౨ లక్షల కాల్బలమును విజయనగర సైన్యముల నలంకరింపఁ జేసెను.

రాజద్రోహులను శిక్షించుట.

ఇట్లవక్రపరాక్రముండై జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము జేయుచుండ దేవరాయనిఁ జంపవలెనని యొకనాఁడు వాని సోదరుఁడు తానుగట్టించిన నూత్నభవనమునందు గృహప్రవేశమహోత్సవము జరుగునని ప్రకటించి రాజబంధువుల నందఱను విందునకు రమ్మని యాహ్వానపత్రికల నంపెనఁట. ఆహ్వానమును పురస్కరించుకొనిమంత్రులు, సేనానులు, రాజబంధువులు మొదలగువారెల్లరును వచ్చి సభామంటపమునఁ గ్రిక్కిరిసి యుండిరఁట! ఆకాలపుమర్యాద ననుసరించి యెల్లరు నొక్కసారిగా నొక్కప్రదేశమునఁ గూరుచుండి భుజింపరాదఁట ! వారి తారతమ్యముల ననుసరించి ప్రత్యేకముగాఁ బిలువనంపుచు మోసముచేసి వారలనందఱను సంహరించుచుండెనఁట. ఈమారణకర్మముయొక్క ఘోష బయల్పడకుండ మందిరమున దుందుభులు, నగారాలు, తుత్తూరాలు, . పిల్లనగ్రోవులు మొదలగు వాద్యవిశేషములు చెవులు చిల్లులువడు

వట్లుగా ప్రయోగింపఁ జేసెనఁట! ఇట్లనేకుల ప్రముఖులను సంహరించి యిదేవిధముగా రాయలగడ తేర్పవచ్చునని ద్రోహియగు నాతనితమ్ముఁడు దేవరాయనికడకుఁ బోయి విందునకు రమ్మని వేడుకొనియెనట! తనకస్వస్థముగా నున్నదనియు దా నాపూఁట భోజనమునకు రానని దైవము పలికించినట్లు రాయలు పలికెనఁట. తనప్రయత్నమంతయు భగ్నమైనదిగదా యని చింతించి రోషావేశపరవశుఁడై తమలపాకులు, పోకచెక్కల క్రిందను దాచియుంచుకొనిన వాఁడిగలకత్తిని దీసి రాయలనుగొట్టెనఁట గాని యాతఁడు సింహాసనము వెనుకకు వెల్లకిలఁబడిపోయెనఁట! అంత టారాజద్రోహియగు పాతకుఁడు రాయలు చచ్చెననుకొనివాని శిరస్సుఖండింపుమనితన సేవకునికి నియమించి తానంతఃపుర సౌధాగ్రమునెక్కి 'తానేరాజు'నని ప్రకటించెనఁట. తరువాత రాయలు లేచి తన్నుఁ జంపవచ్చిన బంటును సంహరించి యంతఃపురము వెడలివచ్చి 'నేను సజీవిస్సురక్షితముగనున్నాఁడను, ఆరాజద్రోహినిబట్టుకొనుఁ'డని బిగ్గఱగా మొఱపెట్టెనఁట! అంత జను లీదారుణకృత్యమంతయును వీక్షించి గుమిగూడివచ్చి రాజద్రోహియగు నాపాతకునిఁజుట్టుముట్టి చక్కాడిరఁట. రాయలు రాజద్రోహుల నందఱనుబట్టి తెప్పించి మరణశిక్షలు విధించి నగరమునందలి రాజద్రోహవృత్తిని నిర్మూలము గావించెను.

తురుష్కులు దండెత్తివచ్చుట.

విజయనగర మిట్టిదురవస్థ పాలయ్యెనని విని బహమనీసుల్తాను అల్లాఉద్దీను ఏఁడులక్షలవరహాలకప్పము గట్టవలసినదని వర్తమానము పంపెనఁట! రాయలావర్తమానమునకు జంకక సేనలం గూర్చుకొని సుల్తానుదేశముపై దండయాత్ర వెడలెనఁట! అతఁడు తుంగభద్రానదిని దాటి ముదిగల్లు, రాచూరు, బెంగాపురముదుర్గములనుబట్టుకొని సాగరు విజాపురమువఱకుఁ గలదేశము నంతయుఁ గొల్లవెట్టి బహమనీరాజ్యము నంతయుఁ గల్లోలపఱుపసాగెనఁట. సుల్తాను సేనాధిపతులగు మల్లిక్ ఆర్టిజాక్, అజీమ్ఖాన్, జమాన్ఖాన్ మొదలగు వారు తురుష్కసైన్యములం గూర్చుకొని రాయలసైన్యముతో యుద్ధముచేసిరఁట. ఈయుద్ధములోఁ దురుష్కసైన్యములకు విశేష నష్టము సంభవింపఁగా నొండొరులకు నష్టములేకుండ సంధిగావించుకొనిరఁట.

కన్యాశుల్కదురాచారమునుమాన్పుట.

ఆకాలమునందు బ్రాహ్మణులలోఁ గన్యాశుల్కదురాచారము మిక్కిలి ప్రబలియుండఁగా నీదేవరాయనికాలమున ఘూర్జరాంధ్రకర్ణాటకద్రావిడ బ్రాహ్మణు లేకమైయంతటినుండి కన్యాశుల్కముగ్రహించినవారిట్టిశిక్షలకుఁ బాత్రులగుదు రనితమలోఁ దాము సిద్ధాంతము చేసికొని నాయకులగువారు ౧౫౦ మంది చేవ్రాళ్ళు చేసి దేవరాయనికి సమర్పిం

పంగా నాతఁ డాప్రకారముసమ్మతించి యాకట్టడను సంర
క్షింపుచు వచ్చెనఁట !

ఇతఁడు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరములో మృతినొందెను.

మల్లికార్జునరాయలు-విరూపాక్షరాయలు.

(౧౪౪౬-౧౪౬౫; ౧౪౬౫-౧౪౮౫)

ప్రౌఢదేవరాయునికి పొన్నలదేవి, సింహాళదేవి యనునిరువురుభార్యలు గలరు. పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలును, సింహాళదేవివలన విరూపాక్షరాయలును జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయ లనియు ప్రౌఢదేవరాయ లనియుఁ గూడ పేళ్ళుగలవు. ప్రౌఢదేవరాయలు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడుకాఁగా మల్లికార్జునరాయలు రాజ్యాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. తిమ్మనదండనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగానుండెను. ఈమల్లికార్జున రాయలు గోకర్ణక్షేత్రమునందలి మతగురువులపట్ల మిక్కిలిభక్తిగలవాఁడై వారి కనేకదానములు గావించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గజపతులదండయాత్ర.

ప్రౌఢదేవరాయలు మరణమునొందినతరువాత కటకపురాధీశ్వరుం డైన కపిలేంద్రగజపతిమహారాజు విజృంభించి యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో దండయాత్ర బయలుదేరి రెడ్డిరాజులను జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము మాత్రమె గాక దక్షిణమున నుదయగిరివఱకుఁ గల కర్నాటకరాజ్యమును, ఏకశిలానగరమువఱకుఁ గలపద్మనాయకులరాజ్యమును నాక్రమించుకొని యారాజ్యములఁ బరిపాలించుటకై ప్రతినిధిపాలకుల నియమించెను. పరశురామరఘునాథరాజు, వీరభద్రరాజు కంబముమెట్టు, ఓరుగల్లు సీమలఁ బాలించుటకు నియమింపఁబడిరి. కపిలేంద్రగజపతియొక్క ప్రాంత సామంతులలో నొకఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలింపుచుండెను. కొండవీటిరాజ్యమును బాలించుటకు గణదేవుఁడు నియమింపఁబడెను.

వినుకొండరాజ్యమును కమ్మసేనాని సాళ్వ గన్నమనాయఁ డను గన్నక్షితిపాలుఁడు పరిపాలనము చేయుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యమును మాధవవర్మకులోద్భవుండైన తిమ్మరాజపుత్త్రుఁ డగుబసవభూపాలుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండెను. వీరెల్లరును ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమున నే యీ దేశములను జయించి పరిపాలించుచున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నందున నప్పటికే యాంధ్రదేశములో మూఁడుపాలులు గజపతులస్వాధీనమయ్యె నని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కపిలేంద్రగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తిపోయెను. కాని మల్లికార్జునరాయలు ఘోరయుద్ధముచేసి గజపతిని తఱిమివేసి రాజధానిని సంరక్షించుకొనియెను. దక్షిణదేశము నింకను నాక్రమించుకొనవలయునని గజపతి ప్రయత్నించెనుగాని చంద్రగిరి రాజధానిగాఁ జేసికొని యాప్రాంతఖండమును బరిపాలనముఁ జేయుచున్న సాళ్వనరసింహక్షితిపాలుఁడు మిక్కిలిబలవంతుఁడైయుండి గజపతుల నెదుర్కొని ముందు నడుఁబోకుండఁ జేసెను. కపిలేంద్రగజపతి ౧౪౩౫ మొదలుకొని ౧౪౬౭ వఱకును బరిపాలనముఁ జేసి మృతినొందఁగా వానికుమారుఁడు పురుషోత్తమగజపతి సింహాసన మెక్కి ౧౪౯౭ వఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. మల్లికార్జునరాయలకుఁ బిమ్మట నాతనికుమారుఁడు రాజ్యమునకు రాలేదు. తమ్ముఁడు విరూపాక్షరాయఁడు రాజయ్యెను. ఇతఁడు స్త్రీలంపటుఁడై, సురాపానప్రమత్తుఁడై నిరంతరము నంతఃపురములోనే యుండి ప్రజలకుఁ గాని దండనాయకులకుఁ గాని దర్శనమీయకుండెను. ఇతని యసమర్థతమూలమున గోవాపట్టణమును గోలుపోయెను. అసంతుష్టులైనదండనాయకులఁ బెక్కండ్రను జంపించెను. ఈతనిప్రభుత్వకాలములో పురుషోత్తమగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తివచ్చి సైన్యములనోడించి యపరిమితధనమును సింహాసనమును మాణిక్యము గొనిపోయెనఁట. ఇతఁడు సాక్షిగోపాలవిగ్రహమును గొనిపోయి కటకమునఁ బ్రతిష్ఠాపించి సింహాసనమును పూరిజగన్నాథస్వామికి సమర్పించెనఁట. తఁడును కాంచీపురమును గూడ ముట్టడించి యారాజపుత్త్రికను వివాహమా

వాఁట. పురుషోత్తమగజపతి తండ్రివలెనె రణశూరుఁడు. పరాక్రమవంతుఁడగుబసవభూపాలుఁ డీయుద్ధముల నీతనికిఁ దోడునీడలై యుండెను.

బసవభూపాలుఁడు.

మాధవవర్మవంశోద్భవుండైన బసవభూపాలుఁడు గజపతులపక్షమున నుండి ఉదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనముచేసెను. ఈమాధవవర్మ పంచకంత్రిమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

"చం. మును బెజవాడదుర్గఁ దనముద్ధతినంబున మెచ్చఁజేసి పెం
పున రథదంతివాజిభట భూరిబలంబులచేఁ గళింగభూ
జనపతిఁ దుంచి చేవఁ దనసంతతికై మహిఁ బాడి నిల్పి క్ర
మ్మనఁ జిరకీర్తులం గనియె మాధవవర్మ తదన్వయంబునన్."

బెజవాడదుర్గమును బరిపాలించిన మాధవవర్మ పూసపాటిరాజులకు మూలపురుషుఁడుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నందున బసవభూపాలుఁడుగూడ పూసపాటిరాజులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పవచ్చును. మాధవవర్మవంశమున కొమ్మరాజు, వాతనికి అన్నలరాజు, వతనికి సింగరాజు, వతనికి పెదవల్లభరాజును చినవల్లభరాజు, పెదవల్లభరాజున కన్నలదేవివలన సింగరాజు, తమ్మరాజు, తిరుమలరాజును బుట్టిరి. వారలలో తమ్మభూపాలునకు వేమాజాంబవలన బసవభూపాలుఁడు జనించెను. ఈబసవభూపాలుఁడు రణశూరుఁడు, గుణవంతుఁడు, విద్వాంసుఁడునై యుండెను. అనంతామాత్యునిపుత్త్రుఁడగు గంగయ యనుపెసరువాయశాఖానియోగిబ్రాహ్మణుఁ డీతనికి మంత్రిగ నుండెను. దూబగుంట నారాయణకవి పంచతంత్రమును బసవభూపాలున కంకితము గావించెను. నంది సింగయ్య, ఘంట మల్లయ్య అను కవులిద్దరు ప్రబోధచంద్రోదయకావ్యమును రచియించి అనంతామాత్యుని గంగయ కంకితము గావించిరి. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మఱదియగు దుగ్గనామాత్యుఁడు నాచికేతూపాఖ్యానకావ్యమును రచించి పై యనంతామాత్యు గంగయకే యంకితము గావించెను. ప్రబోధచంద్రోదయమున నీక్రిందిపద్య

ములో బసవభూపాలున కనంతామాత్యుఁడు మంత్రిగ నున్న ట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"సీ. మాధవవర్మ భూమండలేశ్వరవంశ
జలధికి నేరాజు చందమామ
యేరాజు నుదయశైల మెలమి విభేదించెఁ
గపటాహితమదాంధకార మడఁగ
గజపతిసురధాణి గడిదుర్గముల కెల్ల
నేరాజు వజ్రంపుఁ బోయ తలుపు
మహిమచే నేరాజు మఱపించె నలభగీ
రథభృగురామరఘురమణుల
తే. నట్టి గుణశాలి తమ్మరాయని కుమార
వీరబసవక్షమాచక్రవిభునిచేత
మన్ననలు గాంచి మించినమహితుఁ డితఁడు
మనుజమాత్రుండె గంగయామాత్యవరుఁడు."

దగ్గుబల్లి దుగ్గనకవి.

గంగయామాత్యుఁడు దగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యునితోడ నిట్లనియెనఁట.

"చ. శ్రుతులవిహారదేశములు సుస్థిరవాక్యపదప్రమాణ శా
స్త్రతతులయిక్క లాగమపురాణచయమ్ముల మేలిసద్మముల్
స్మృతులనివాసముల్ కవిసమీహితసత్కవితాగుణప్రసా
దితములు దగ్గుబల్లికవితిప్పయ దుగ్గన గద్యపద్యముల్."

"సీ. కవిసార్వభౌముఁడై కర్ణాట విభుచేతఁ
గనకరత్నాభిషేకములు గనిన
శ్రీనాథసుకవి కూరిమిసేయు మఱఁదివి
దుగ్గయ కవిరాజ దగ్గుఁబల్లి
తిప్పనార్యునకు సతీమణి యొల్లమ

కును దనూజుఁడవు పోతనకు నెజ్జి
నామాత్యవరునకు ననుఁగుఁదమ్ముండవు
శాండిల్యగోత్రుఁడా సరస మతివి

తే. చెప్పనేర్తువు కృతులు సుస్థిరముగాఁగఁ
గాన నీవిప్డు రచియింపఁ గడఁగియున్న
నాచికేతుచరిత్రంబు నాదుపేర
నంకితముసేయు కవిరాజు లాదరింప"

నంది మల్లన-ఘంట సింగయకవులు.

ఒకనాఁడు గంగయామాత్యుఁడు ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును పద్యకావ్యమునుగా రచియించుకవు లున్నారా యని ప్రశ్నించినప్పుడు సభ్యు లిట్లు పలికిరఁట.

"సీ. కలరు కౌశిగోత్రకలశాంబురాశిమం
దారంబు సంగీత నంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీల పోచమ్మకు
నాత్మసంభవుఁడు మల్లయమనీషి
యతని మేనల్లుఁ డంచితభరద్వాజ గో
త్రారామ చైత్రోదయంబు ఘంట
నాగధీమణికిఁ బుణ్యచరిత్ర యమ్మలాం
బకుఁ గూర్మితనయుండు మలయమారు

తే. తాహ్వయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమృతవాక్య-
లీశ్వరారాధకులు శాంతు లిలఁ బ్రసిద్ధు
లుభయభాషల నేర్పరు లుపమరులు స
మర్థు లీకృతిరాజనిర్మాణమునకు."

దూబగుంట నారాయణకవి.

విశ్వాత్సంభాషణసమయంబున నొకనాఁడు బసవభూపాలుఁడు హరి పాదభక్తుండును, ఆర్యానుగుండును, ఆంధ్రకవిత్వవిశారదుండును, కులవర్ధనుండును, శాంతుండును, ప్రబంధవాచకాభరణుఁడును, బ్రహ్మయమంత్రికి నాగమాంబకును బుత్త్రుండును దూబగుంటపురశాసనుండును నగు నారయ నామధేయకవిని జూచి యిట్లనియెనఁట.

"చం. సురుచిరమైన నీకవిత సూరిసభాంతరయోగ్యతామనో
హరసరసార్థగుంఫనల నంచముగావున నారనార్య సు
స్థిరగతిఁ గీర్తినొందఁ జేసి సహస్తజగత్ప్రసిద్ధమై
పరఁగుచునుండ మా కొకప్రబంధ మొనర్పు ప్రియం బెలర్పగన్."

×　　×　　×　　×

గీ. పంచతంత్ర మనఁగ నంచిత గీర్వాణ
భాష మున్ను చెప్పఁబడినయట్టి
కావ్య మంధ్రభాష గణ్యామృతంబుగాఁ
గూర్చి నలయు నీదు నేర్పు మెఱయ."

విజయనగరరాజ్య మన్యాక్రాంతమగుట.

రెంపవదేవరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడగు విషయలంపటుని విరూపాక్షరాయని నతని పెద్దకుమారుఁడగు రాజశేఖరుఁడు చంపించెను. ఈతనిని ఈతనితమ్ముఁడగు విరూపాక్షరాయలు చంపించెను. కాని యీతనిపరిపాలనముకూడ బాగులేనందునఁ బ్రజలకసమ్మతముగ నుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యము క్షీణదశకు వచ్చుచుండెను. అప్పు డీతనిదండనాయకుల లోఁ బ్రసిద్ధిగాంచి యంతకుఁ బూర్వము బహుసంవత్సరములకు ముందే సర్వస్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయుచున్న సాళువవంశాంబుధిచంద్రుఁడగు నరసింహరాజు దండనాయకులెల్లరుఁదనకనుకూలురుకాఁగా నాతనిఁ జంపించి తాను ౧౪౮౨ లోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

సాళువనరసింహభూపాలునిచరిత్రము.

ఈసాళువవంశము చాలకాలమునుండి ప్రసిద్ధిగాంచినది. ఈవంశము వారుత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ బోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది. వీరి పూర్వులు కల్యాణనగరమునందుండి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసియుండిరి. వీరిచరిత్రము సాళువాభ్యుదయము, రామాభ్యుదయము మొదలగుసంస్కృతగ్రంథములనుండియు, జైమినిభారతము, వరాహపురాణము మొదలగు నాంధ్రకావ్యములనుండియుఁ గొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. వీరిశాసనము లాంధ్రదేశమునఁ బెక్కులుగలవు. ఈరాజవంశము తెలుఁగువంశముగాని కన్నడవంశముగాదు. వీరిలోఁ గొందఱు ప్రథమరాజవంశమునకు బంధువులుగా నుండిరి. వీరు విజయనగరపురాజులకు గొప్పసరదారులుగానుండి రాజులకు సమరాంగణమునఁ గుడిభుజముగానుండుచు వచ్చిరి. డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంచితుఁడైన యరుణగిరినాథునిపుత్త్రుఁడగు రాజనాథకవి సాళువాభ్యుదయమును రచించి సాళువనరసింహరాజున కంకితముగావించెను. సాళువనరసింహరాజే రామాభ్యుదయమను సంస్కృతకావ్యమును రచియించెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి జైమినిభారతమును తెలుఁగుభాషను రచించి యీరాజపుంగవుని కంకితము గావించెను. సాళువాభ్యుదయమునందు సాళువవంశము వర్ణింపఁబడినది. చంద్రవంశమునందు యదువు జనించెను. వానివంశమున చాళుక్యనారాయణుఁడు జనించెను. వానివంశమున వీరరాయలుఁ, సుందరమల్లుఁడు, ఘనమల్లుఁడు జనించిరి. వీరివంశమువారికి 'పంచఘంటానినాద' అను బిరుదము గలదు. వారిధ్వజము వరాహచిహ్నము గలది. వారి ప్రధానాయుధము కటారి. కావున 'కటారిరాయ, ధరణీవరాహ' యను బిరుదములు వారికిఁ గలవు. వీరివంశమున జనిగుండదేవుఁడు జనించెను. వీనిరాజధాని కల్యాణపురము. ఇతఁడు మహమ్మదీయసుల్తానుని జయించెను. ఇతనికి కమలాదేవియను భార్యవలన గుండయ, సాళువమంగిదేవుఁడు, సావిత్రిమంగిదేవుఁడు, బలుఁడు గౌతయ,

ఆదిరాజు నను నార్వురుపుత్త్రులు జనించిరి. వీరలలో సాళువమంగిదే వుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడుగా నుండెను. జైమినిభారతమునం దిట్లభివ ర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదురించి
కోనివచ్చి సంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేలు
మాడ లర్దేవునమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురతాణిు మడియించి పరపక్షి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనమునఁ దేజిమొగంబు గట్టి
తఱిమి నగరంపుగవకులు విఱుగఁ ద్రోలి
తాను ప్రేసివగౌరు నుద్దవిడిఁ దచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగు సాళ్వమంగు"

వీరబుక్కరాయలపుత్త్రుఁ డగుకంపరాయలు దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలువెడలినపు డాతనిమంత్రియగు చెంజీదుర్గాధ్యక్షుఁడగు గోపన్నమంత్రికి దండనాథుఁడుగ నుండి వారలతో మధురాపురముపైకి దండెత్తిపోయెను. గోపనమంత్రి యాజ్ఞానువర్తియై యుండె నని దక్షిణార్కాడుమండలములోని దలవనూరుశాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. జయంతి రామయ్యపంతులుగారు ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా ౩ వ సంపుటములో దేవులపల్లిశాసనముం బ్రచురించి యందు జైమినిభారతములోఁ జెప్పిన పైవిషయములను దప్పుగా నిర్ధారణచేసియుండిరి. సాంపరాయలు తెలుఁగురాయనితండ్రి యనియును, అతఁడు సాళ్వమంగువంశములోని వాఁడే యనియును, దక్షిణసురతాను బహామనీసుల్తాననియు, మధురాసుర

త్రాణాపాండ్యరాజనియు, శ్రీరంగము మైసూరుదేశములోని శ్రీరంగపట్టణమనియును దెలిపిరి కాని యువియున్నియును సరియైనవికావని కంపరాయచరిత్రమువలనను, సాళువాభ్యుదయమువలనను, దలవనూరుశాసనములవలనను మనకు స్పష్టపడుచున్నది. శ్రీరంగమునం దురకలబాధలవలనఁ బ్రజలు లేచిపోఁగా నగ్రహారములనిచ్చియు, బ్రాహ్మణులకు వసతులనేర్పఱచియు, ధనమునొసంగియు, శ్రీరంగమునుద్ధరించి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించెనని సాళువాభ్యుదయమున వర్ణింపఁబడియెను. గౌతరాజునకు గుండ్రాజు జనించెను. గుండ్రాజునకు మల్లాంబికవలన నరసింహక్ష్మాపాలుఁ డుదయించెను. ఇతఁడహోబలనృసింహస్వామిప్రసాదమున జనించుటచేతఁ దల్లిదండ్రులు నరసింహుఁడని పేరిడిరి. ఇతఁడు కళింగదేశాధిపతియైన పురుషోత్తమగజపతి పెనుగొండదుర్గమును ముట్టడింపఁగా నాతనినోడించి తఱిమెను. అవక్రపరాక్రముఁడై విజయనగరరాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు వృద్ధుఁడైనందున చక్రవర్తియైనపిమ్మట విశేషకాలము పరిపాలనము చేసియుండలేదు. ఇతనికి నారాయణవనము చంద్రగిరి మొదటరాజధానులుగ నుండెను. తరువాత విజయనగరమునందుఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. ఇతనికి నాదిండ్లచిట్టిగంగనామాత్యుఁడు మంత్రిగనుండినట్లు దెలియుచున్నది.

రాజనాథకవి.

యోగానందప్రహసనమును రచించి దేవరాయలకాలమున బ్రఖ్యాతివహించిన డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంచితుం డగునరుణగిరినాథునకు రాజనాథదేశికుఁడను కుమారుఁడు గలఁడు. ఈతనికిని డిండిమకవిసార్వభౌముఁడను బిరుదము సంక్రమించినది. ఈతఁడే సాళ్వాభ్యుదయమను పదునాల్గుసర్గముల కావ్యమును రచించినవాఁడు. విద్యానగరరాజ్యమును వశపఱచుకొని ౧౪౯౩ వఱకుఁ బరిపాలించిన సాళువనృసింహసార్వభౌముని ప్రాభవములిం దభివర్ణింపఁబడినవి. బిరుదకవిప్రపితామహుఁడు, దశ

రూపనారాయణబిరుదమండనుఁడు, రసికకవితాసామ్రాజ్యలక్ష్మీపతి, నవనాటకభరతాచార్యుఁడు, కవిమల్లగల్లనాటనపటు, ప్రతిభటకవికుంజర పంచానన బిరుదమండనుఁడు, చేరచోళపాండ్య ప్రథమారాధ్య హృదయ శివాభిఖ్య డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదశోణాధినాథాత్మజుఁడు, ద్వాదశ దేశ్యవృత్తిపారదృశ్యుఁడు, అష్టభాషాపరమేశ్వరుఁడు, అభినవనాటక భవభూతి, చిత్రప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అష్టదిగ్విజయపటహీకృత బిరుద డిండిమాడంబరుఁడు, శైవశాస్త్రజీవాతు మొదలగుబిరుదవిశేషములు గలిగియున్న ట్లాకావ్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గాదయామాత్యపుత్రుఁడు, భారతీతీర్థుల శిష్యుఁడు, నిరుపమానమైన కవిత్వధారగలవాఁడు. ఒకనాఁడు సాళ్వనరసింహభూపతి నిండుకొలువుండి సభాసదులను జూచి;—

"కం. నామది నిరతము భారత
రామాయణకథలఁ బ్రేమరంజిలు నందున్
జైమినిభారత మనఁగా
భూమి నపూర్వము పురాణముల గణియింపన్
గీ. ఆపురాణంబు గనఁ దెనుఁగయ్యె నేని
చెప్ప నేర్చినకవియుఁ బ్రసిద్ధుఁ డేనిఁ
దెనుఁగునుడికారమునమించు గనియె నేని
గుందనము కమ్మవలచిన చందమగును."

అని పలుకఁగా నాతనిచిత్తం బెఱింగి సభాసదు లిట్లనిరఁట.

కం. తాతయుఁ దండ్రియు నగ్ర
భ్రాతయును దాను భువనభాసురకృతిని
ర్మాతలు పిల్లలమఱ్ఱి
ఖ్యాతునిఁ బినవీరుఁ బోలఁగలరే సుకవుల్."

"సీ. అమృతాంశుమండలం బాలవాలముగాఁగ
మొలచె నొక్కౕటి జగన్మోహనముగ
జిగిరించెవిలయసింధుగతక్షితపడింధ
శయనీయ వగపలాశములతోడ
బితృదేవతలకు నంచిత సత్రశాలయై
చెట్టుగట్టెను గయాక్షేత్రసీమ
నిలువ నీడయ్యె నిందీవరప్రియకళా
కోటీరునకు భోగికుండలునకు
మఱ్ఱిమాత్రంబె పిల్లలమఱ్ఱి పేరు
పేరుపలెఁగాదు శారదాపీఠకంబు
వారిలోపలఁ బినవీరువాక్యసరణి
సరసులకునెల్లఁ గర్ణరసాయనంబు"

ఈతనింగూర్చి యనేకవిధములైనఁ గాథలుగలవు. వానినెల్లఁ గవిజీవితములందుఁ జదువుకొనవలయును.

రాజధర్మప్రబోధ.

సాళ్వగుండ నరసింహభూపతి విద్వాంసుడును ధర్మప్రభువు నగుటచేత నీతనిపేరిట నవరత్నములు మొదలగు పద్యములురచింపఁబడినవి. చాటుపద్యమణిమంజరిలో నుదాహరింపఁబడినవాని జదువరులకుఁదెలియుటకు నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను

నవరత్నములు.

"సీ. దినదినంబును నెల్లదివిజాలఁ బోషించుఁ
గైరవబంధుఁ డేకార్యకాంక్ష?
అప్పటప్పటికి లోకాంధకారము మాన్చ
నినుఁ డేమిలాభంబు నిచ్చగించి?
సచరాచరంబైన జగతియెల్ల ధరించు

ఫణిపతి యేఫలప్రాప్తిఁ జూచి ?
అవనిన వర్షించి యఖిలజీవులఁ బ్రోచు
జలధరం బేప్రయోజనము గోరి ?
గీ. పరహితం బాత్మహిత మని పరమపుణ్యు
లన్యు లొనరించు మేలు తా రాసపడరు
సకలభాగ్యోదయ ! కటారిసాళువాంక !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. ఆకారసంపద ననుకరించినవిద్య
విద్యకుఁ దోడైన వినయగుణము
వినయగర్భిత మైన విక్రమారంభంబు
విక్రమార్జిత మైన విభవగుణము
విభవానుగుణ మైన వితరణోత్కర్షంబు
వితరణోపేత మై వెలయుప్రియము
ప్రియవచోనిరత మై పెంపొందు సత్కృతి
సత్కృతిఁ జేకొన్న చారుకీర్తి
గీ. చారుకీర్తికి నెల వైనపౌరుషంబు
పౌరుషంబున నర్జించు భాగ్యభూమి
భూమిపాలించు నృపతికి భూషణములు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. సర్వజ్ఞుఁడగుమంత్రి సవదరించినరాజు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱుంగు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱింగినరాజు
బహువిధంబుల మూలబలముఁ గూర్చు
బహువిధంబుల మూలబలముఁగూర్చినరాజు
శత్రుల నవలీల సంహరించు
శత్రుల నవలీల సంహరించినరాజు

ధరణి రేకాతపత్రముగ నేలు

గీ. కావున మహాప్రధానాగ్రగణ్యబుద్ధి
యధిపసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
రాయమల్లవరగండ! వీరప్రచండ!
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. సంగీతధర్మంబు సాహిత్యధర్మంబు
తెలియనేర్చుట ప్రజ్ఞగలఫలంబు
నిగరంబ్రౌఢియు వినయసంపత్తియుఁ
గైకొంట సంపదగలఫలంబు
కుజనశిక్షణమును సుజనరక్షణమును
గల్గుట నిజశక్తిగలఫలంబు
బ్రాహ్మణభక్తియుఁ బరహితశక్తియుఁ
గావింపు విభవంబుగల ఫలంబు

గీ. బట్టు విప్రుండు విద్యార్థి పరఁగ దాత
కిదియె లక్షణ మన్నంగ నెలమి నెపుడు
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర!
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. బంగారునకు సౌరభము జనించినయట్లు
కులజుఁ డుత్తమగుణకలితుఁ డేని
కస్తూరి కప్పురంపుఁగాంతిఁ జెందినయట్లు
లుత్తమోత్తముఁడు శ్రీనొందెనేని
భావింపఁ జెఱకునఁ బండు పండినయట్లు
నెఱదాత ప్రియవచోనిరతుఁ డేని
అలరుగందపుమ్రాన నలరుపూచినయట్లు
శ్రీమంతునకుఁ గీర్తి చెందెనేని

గీ. భవ్యగుణసాంద్ర! సకలవైభవసురేంద్ర!

సహజదానశిబీంద్ర! భాషాఫణీంద్ర!
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర!
గుంపభూపాలవరసింహామండలేంద్ర!

సీ. వాహ్యాళిచో మత్తవారణనికరా
    శ్వముల గన్గొనుచోట సాముచోట
ఆరగించెడిచోట నౌషధంబులచోట
    నిద్రవోయెడిచోట నెలఁతచోట
వేఁట వెళ్ళెడిచోట విందుచెప్పినచోట
    నాటపాటలవేడ్క నలరుచోట
వైద్యుచే (   )నిజకటం బైనట్టి
    తెరువున ననిమొనల్ దీర్చుచోట

గీ. దైవతస్థానవైభవ తతులచోటఁ
గ్రొత్తవారలఁ గాన్పించుకొనెడుచోట
నాత్మరక్ష యేమఱకుండునతఁడె రాజు
గుంపభూపాలునరసింహామండలేంద్ర!

సీ. ప్రియములో నిజమాతృపితృభక్తియొనరించు
    ధర్మాత్ములకు వేఱె దైవ మేల
మమతమై సర్వభూతములందు దయగల్గు
    ధన్యులకును వేఱె తపము లేల
సరసనత్కవికావ్యసరణి వినోదించు
    సతిపుణ్యులకు వేఱె యమృత మేల
సతతంబు సత్యభాషానిష్ఠ విడలని
    కృతకృత్యులకు వేఱె క్రతువు లేల

గీ. ప్రాణపదమైన లలితాంగిఁబాయకుండు
పురుషులకు వేఱె దేవేంద్రపురమదేల

రాయచౌహత్తమల్ల ధరావరాహ
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.

సీ. ధనికులఁ గావింపఁదగదు సోదర్యుల
బడవాలుఁ జేయఁ జొప్పడదు కుటిలు
తెగదు దుర్గాధిపత్యము జ్ఞాతికొసఁగంగ
ధనము కావలిఁ బెట్టఁదగదు ఖలుని
దేశాధికారిఁగాఁ ద్రిప్పనొప్పదు క్రూరుఁ
జనవు ప్రమాదంబు సాహసునకు
కాదు భీరుఁదలారికము ప్రతిష్ఠింపఁగఁ
గీడు సంచకుని వాకిటను నిల్ప

గీ. నమ్మ ననుమాన మగువాని నమ్మఁదగదు
నమ్మియుండిన గోట వ్రణంబు గనిన
వ్రణమునకుఁ దగఁజేయంగ వలెఁ జికిత్సఁ
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. మంత్రాధిపునితోడ మర్మజ్ఞుతో రాజ
హితునితోడను నిగ్రహింపఁ జనదు
అతిమదాంధునితోడ సంగవాసక్తుతోఁ
జెనుగుతోఁ దనయాత్మ చెప్పఁదగదు
నిందితుతోఁ బరనిందాభిలాషితోఁ
గ్రూరకర్మునితోడఁ గూడఁ జనదు
రాజవిద్వేషితో భూజనద్రోహితో
వంచకుతోఁ బొత్తు వలదు సేయ

గీ. పరఁగ నీరీతి జరియించు నరవరునకు
నూర కవ్వారు మూర్ఖులై వైరులగుదు
నడచిరేని యవశ్యంబు చెడక పోరు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర."

M. R. Ry. Sri Rajah Nayani Venkata Ranga Rao Bahadur Garu, Zamindar of Munagala Estate writes:—

Mr. Chilukuri Virabhadra Rao is a well-known Telugu Scholar. As the Editor of the 'Desopakari' and the 'Andhrakesari' for several years he has [illegible] enviable reputation. His life of Krishna [illegible]a Raya is perhaps the First Telugu Biography worth the name. He has translated Smiles Self Help. His History of the Andhras and the research in connection with it would have acquired for him a place among the famous historians of the world had he been an European Scholar and had his book been written in any one of the European languages."

PRESS OPINIONS.

"Mr. Virabhadra Rao is to be thanked for his venture and for the great service he has rendered to the Telugu speaking-community. We congratulate him on the success of his work. We hope more works of this kind will come out and enrich the Telugu Literature." (The Hindu 15-12-10.)

* * *

"Those who have read his first part, we have no doubt, would have been eagerly waiting for this

one, Mr. Virabhadra Rao being a well-known Telugu writer............It is no easy task to write a very accurate and strictly authentic history of the Andhras, as one has to trace it mainly by the help of the innumerable inscriptions found here and there and everywhere, not to speak of a few publications like the Indian Antiquary, Epigraphica Indica and Sons, still we are gratified to observe that Mr. Virabhadra Rao's laborious researches extending for years in this direction have met with complete success and he has every right to expect gratitude from the Andhras, for the history of their forefathers has been effectively revealed by him." (The Hindu August 29-1912.)

"Of the important vernaculars in this Presisidency Telugu is showing the greatest revival, and under excellant organisations and patriotic associations, we have no doubt that the revival will be productive of the greatest good to the people. The ancient history of a people has always a powerful influence upon their imagination, and the History of the Andhras will have served to place before the Telugu population illuminating pictures from the past." (The Indian Patriot 30—8—12.)

* * *

The author has spared no pains in studying contemporaneous history with a view to furnishing the reader with a continuous history which is as valuable in its interesting details as in the manner of exposition. He has taken much trouble to go through all those works printed and manuscript and various inscriptions furnishing him with information." (The Indian Patriot 23—6—12.)

"The writing of the history of any community in India is a very difficult task............Neverthless Mr. Virabhadra Rao Pantulu has spared no pains to get at available materials and discuss in a broad-minded spirit the materials which he could collect. His history shows marks of earnest toil and labourious research." (Bharatamata.)

"The thanks of the Andhra Public are due to Chilukuri Virabhadra Rao Pantulu Garu for patiently ransacking the obscure history of the once mighty race, the Andhras, neglected both by the British Historians and their Indian contemeporaries.

* * *

The History of the Andhras opened a break in the long lull. It came as a beacon light towards the rapid progress of the Andhras." (Desabhimani.)
